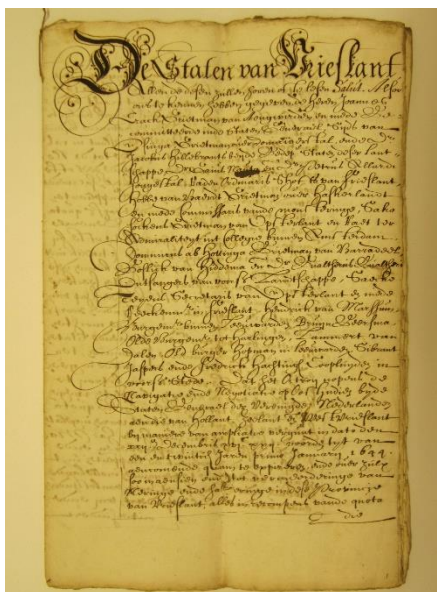

Van octrooi tot fooi

De Friese strijd voor medezeggenschap in de VOC

Het octrooi voor een Friese Oost-Indische Compagnie.

Bron: Nationaal Archief, Den Haag, Staten-Generaal, nummer toegang 1.01.02, inventarisnummer 12563.50.1.

Naam: Hepke Deelstra

Adres: Kommisjeweij 182

Postcode: 9218 PJ Opeinde

Tel: 06-18142582

Datum: 2-juli-2017

Specialisatie: Migration and Global Interdependence

Begeleiders: E.L.L. Odegard en C.A.P. Antunes

Inhoudsopgave

• <u>Inleiding</u>	<u>3</u>
• <u>H1: Interne machtsverhoudingen in het gewest Friesland</u>	<u>22</u>
○ <u>Friese Staten</u>	<u>27</u>
▪ <u>Grietmannen</u>	<u>30</u>
▪ <u>Adel</u>	<u>31</u>
▪ <u>Stadhouder Willem Frederik</u>	<u>34</u>
○ <u>Friese machtsverhoudingen</u>	<u>37</u>
▪ <u>Willem Frederik en het octrooi</u>	<u>41</u>
○ <u>Conclusie</u>	<u>42</u>
• <u>H2: Het octrooi: een vergelijking tussen de VOC (1602) en de FOC (1642)</u>	<u>44</u>
○ <u>Aanleiding</u>	<u>45</u>
○ <u>De VOC</u>	<u>46</u>
○ <u>De FOC</u>	<u>47</u>
○ <u>De mannen achter het octrooi</u>	<u>49</u>
○ <u>Vergelijking octrooien</u>	<u>53</u>
▪ <u>Gebieden en routes</u>	<u>53</u>
▪ <u>Diplomatie en oorlog</u>	<u>53</u>
▪ <u>Provinciaal of algemeen alleenrecht</u>	<u>54</u>
▪ <u>Soevereine rechten</u>	<u>55</u>
▪ <u>Bewindhebbers en vormgeving</u>	<u>56</u>
▪ <u>Vormgeving</u>	<u>59</u>
○ <u>Conclusie</u>	<u>60</u>
• <u>H3: Lobbyen voor het octrooi: Jaspers' reis door Nederland</u>	<u>62</u>
○ <u>Machtsverhoudingen in de Republiek</u>	<u>63</u>
○ <u>Sybrant Jaspers</u>	<u>67</u>
○ <u>De lobby</u>	<u>69</u>
○ <u>De uitkomsten van de lobby</u>	<u>75</u>
• <u>Conclusie</u>	<u>78</u>
• <u>Bibliografie</u>	<u>84</u>
• <u>Bijlagen</u>	<u>92</u>
○ <u>Getranscribeerde versie van het Friese octrooi en het V.O.C.-octrooi</u>	<u>92</u>
○ <u>Enkele getranscribeerde brieven</u>	<u>112</u>

Inleiding

Het gewest Friesland probeerde op te boksen tegen het dominante Holland. Friesland wilde in de Republiek niet aan de leiband lopen van Holland. Integendeel, het noordelijke gewest streefde op veel verschillende terreinen naar onafhankelijkheid. Dientengevolge leidde dit in de eerste helft van de zeventiende eeuw tot de nodige onrust. Het Friese gewest stelde haar belang boven die van het algemene belang, die van de Republiek. Deze vrijgevochtenheid kenmerkte de Friese cultuur. Friesland slaagde erin om een eigen (plattelands-)cultuur te behouden in de Verenigde Nederlanden.¹ Een goed voorbeeld van die eigen cultuur is het gebruik van de Friese taal. Aan het einde van de jaren 1630 ontstond er zelfs een literaire beweging, met de schrijver Gysbert Japix als prominent figuur.² Deze beweging kende een nauwe verbondenheid met het stadhoudelijk Hof in Leeuwarden, waar de Friese tak van de Oranjes resideerde. Het Hof en de provinciale elite vonden elkaar in hun streven naar een eigen Friese identiteit.³

Uit Friesland zette men zich niet alleen op cultureel vlak af tegen Holland. De vrijgevochten identiteit bepaalde ook de politieke agenda. Op de Friese landsdagen pleitte menig bewindspersoon voor het varen van een eigen koers op economisch gebied. Friesland moest volgens de Friese politici niet Holland volgen, maar zoveel mogelijk onafhankelijkheid nastreven. Dit streven leidde ertoe dat Friesland telkens haar (wettelijke) grenzen opzocht in de Republiek. Een aantal keer slaagden Friesland erin haar zin door te drukken en een aantal vrijheden te vergaren. Met de weigering toe te mogen treden tot de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) kwam er een einde aan de opmars van het bemachtigen van allerlei verworvenheden. De Friezen kregen toen nul op het rekest. De jaren veertig van de zeventiende eeuw kan daarom worden beschouwd als een ommekeer, waarbij de Friezen zich in het keurslijf dienden te voegen van de Republiek en niet meer op eigen houtje mochten acteren. De gewesten gingen namelijk van een differentiatieproces naar een unificatieproces in de Republiek. Bij deze ommekeer, omstreeks 1642, begint het verhaal van mijn scriptie. Bij één van de vele Friese verzoeken toe te mogen treden tot de VOC.

¹ H. Spanninga, *Gulden vrijheid? Politieke cultuur en staatsvorming in Friesland, 1600-1640* (Hilversum 2012) 42.

² In deze context moet onder andere het werk *Friesche Tsjerne* uit 1640 worden gezien. Dit werk werd door Gysbert Japix niet in het Hollands, maar in het Fries geschreven. Japix maakte veelvuldig gebruik van het Fries voor zijn gedichten en andere werken. De taal en de oude geschiedenis van Friesland waren voor hem de pijlers van de Friese identiteit. P. Breuker, *Gysbert Japix. Een keuze uit zijn werk* (Bolsward 2005).

W. Frijthoff en M. Spies, *Dutch Culture in a European Perspective: 1650, hard-won unity* (Assen 2004) 230-231.

J. Brouwer, J. Haantjes en P. Sipma, *Gysbert Japix wurken* (Bolsward 1966). P. Duijff, *Taal in stad en land. Fries en Stadsfries* (Den Haag 2002) 25-27.

³ Duijff, *Fries en Stadsfries*, 14-15.

W. Frijthoff en M. Spies, *bevochten eendracht 1650* (Den Haag 1999) 219.

Ph.H. Breuker e.a., *Zo lang de wind van de wolken waait. Geschiedenis van de Friese literatuur* (2006) 30-55.

E. Betten, *De Fries. Op zoek naar de Friese identiteit* (Leeuwarden 2013) 79-80.

Aan de hand van een eigen opgesteld octrooi poogden diverse Friese mannen toe te treden tot de VOC. De hoofdvraag die centraal staat in dit onderzoek is: In hoeverre was het indienen van een octrooi in 1642 voor deelname aan de VOC een succes voor de zestien Friese notabelen? Dit is een interessante vraag omdat de Friese ‘aanval’ op de hegemonie van de VOC zich onderscheidde van de vele andere externe bemoeienissen die de VOC kreeg te verduren in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Voor de buitenwacht was een provinciale octrooiaanvraag een merkwaardige poging om deelname te eisen, omdat het octrooi van de VOC een zaak was die op het niveau van de Generaliteit werd besloten. In mijn betoog wil ik het Friese perspectief laten zien en duidelijk maken waarom dit plan in een lijn past van andere acties, waarbij de Friezen veel verworvenheden kregen. De hoofdvraag zal beantwoord worden door het Friese octrooi te analyseren en dat tegenover het VOC-octrooi te plaatsen. Verder zal ik uitleggen wat de implicaties zijn van dit octrooi op de machtsverhoudingen in Friesland en in de Republiek.

In september 1642 wendden vier mannen zich in Amsterdam tot de vergadering van de Heren Zeventien, de benaming voor het centrale bestuur van de VOC.⁴ Zij verzochten de VOC nogmaals een gedeelte van haar monopolie op te geven, door óf toe te staan dat de provincie Friesland een zetel mocht krijgen in de VOC óf door toe te staan dat Friesland een eigen compagnie mocht oprichten om schepen uit te laten varen naar de Oost. De VOC-bewindhebbers stonden niet bepaald te wachten op een dergelijk verzoek. Een extra kamer zou het bestaande aandeel in in de winstgevende handel verminderen. Nadat de VOC-bestuurders duidelijk hadden laten weten geen behoefte te hebben aan een gesprek met de delegatie, bleek al snel dat daarmee de kous niet af was, want twee dagen later stonden de twee Friese gedelegeerden wéér op de stoep bij de Heren Zeventien. Bij dit gesprek werd echter snel duidelijk dat de impasse niet onderling opgelost kon worden, *‘en sijn de gemelde heeren also gescheyden’* meldt het Resolutieboek van de Heren Zeventien. Friesland zag zichzelf zodoende genoodzaakt haar zaak te gaan bepleiten in Den Haag voor de Staten Generaal.⁵

Op 31 december 1643 liep het VOC-octrooi weer af en dat was hét moment voor de Friese heren om hun eisen neer te leggen bij de Staten Generaal. De Friezen hadden goede voorzorgsmaatregelen getroffen, want hun eigen provinciale octrooi was al op 24 april 1642 opgesteld.⁶ Naast Friesland waren er andere partijen die de octrooiverlenging als een uitgelezen kans zagen om de bewindhebbers van de Compagnie danig onder druk te zetten. Verschillende Hollandse steden wilden een

⁴ F.S. Gaastra, ‘Friesland en de VOC’ In: Breuker Ph., Janse A. *Negen eeuwen Friesland-Holland: geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 184-196.

⁵ Ibidem. Het resolutieboek van de VOC is te vinden in het Nationaal Archief te Den Haag. NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.04.02, inv.nr.23 tot en met inv.nr. 14934.

Zanden van J.L., ‘over de rationaliteit van het ondernemersgedrag van de VOC: enkele empirische bevindingen’, C.A. Davids, W. Fritschy en L.A. van der Valk (red.), *Kapitaal, ondernemerschap en beleid. Studies over economie en politiek in Nederland, Europa en Azië van 1500 tot heden* (Amsterdam 1996) 49-222.

⁶ NL-HaNa, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

eigen bewindhebbersplaats, provincies eisten meer geld en de West-Indische Compagnie wilde fuseren met de Oost-Indische Compagnie. De armlastige WIC had bijvoorbeeld het kapitaal van de VOC hard nodig om haar strijd in Brazilië tegen de Portugezen te kunnen bekostigen. Friesland moest tussen al deze partijen zien te pleiten voor haar eigen bewindhebbersplaats.⁷ Als de Staten Generaal met het Friese octrooi zouden instemmen dan versterkte dat de positie van Friesland nog verder. De uitkomst bleek anders. De ambities van Friesland werden een halt toegeroepen.⁸

Om kracht bij te zetten lieten de initiatiefnemers voor het octrooi pamfletten verspreiden. Het gebruik van pamfletten was in de zeventiende eeuw een veelvuldig toegepaste manier om aandacht te vragen voor politieke standpunten. Met pamfletten kon een groot en breed publiek in de Republiek bereikt worden.⁹ In het onderstaande tekstfragment valt een gedeelte van een pleidooi te zien over de Friese deelneming aan de VOC. De desbetreffende regels komen uit een belangrijk gedeelte van het pamflet, opgesteld in 1645 in opdracht van zestien Friese notabelen.¹⁰ Als het oprichten van een eigen VOC-kamer zou worden geweigerd aan hen, dan moesten de Friezen een eigen Friese Oostindische compagnie, een 'FOC', kunnen oprichten, 'voor de tijdt van vijftich jaren', zo valt er te lezen.¹¹

''Beneffens andere Provincien, uyt cracht van de Unie heeft gedragen, hoochnoodich ende oock binlijck was, dat de inestetene deser Provincie, by die van Hollandt, Zeelandt, en West-Frieslandt, in Cas van vernieuwinge van Octroy, mede tot de Negotiatie op Indien voor een negende deel, ofte sodanighen anderen quota, end also als een lidt van een Generale Compagnie, wegghen de geheele unie, ofte by onbinlijcke weygeringe van sulcx, ('twelck net te verhoppen) op haer selfs alhier, binnen dese Provincie van Frieslandt, op te rechten seeckere Compagnie, Societeyt ofte broederschap, van Naavigatie ende Negotiatie op Oost-Indien.'''¹²

⁷ F. Gaastra, *Negen eeuwen Friesland-Holland*, 186.

H.J. Den Heijer, *De geoctrooieerde compagnie: de VOC en WIC als voorlopers van de naamloze vennootschap* (Deventer 2005) 148-154.

⁸ F. Gaastra, *Negen eeuwen Friesland-Holland*, 184-196.

F. Gaastra, Friesland en de VOC. In: Siebrand Krul, *Historisch tijdschrift Fryslân*, 19, 5 (2013) 58-61.

⁹ J. Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw: de almanak als lectuur en handelswaar* (Zutphen 1999) 249-265.

¹⁰ Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw*, 249-265.

¹¹ In de bijlage valt de volledige getranscribeerde tekst te vinden van het Friese octrooiverzoek. NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

¹² NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

De eerste regels maken duidelijk dat de opstellers van het octrooi vonden dat zij recht hadden op een plek binnen de Compagnie, doordat ze ook deel uitmaakten van de Unie.¹³ Een krachtige bewering, maar dit argument zou onvoldoende blijken te zijn om een Friese Kamer te bemachtigen. Het octrooi ten spijt lukte het Friesland uiteindelijk wel om bij de VOC een bewindhebbersplaats te krijgen. Men mocht vanuit Friesland zelfs een bewindhebber aanleveren voor de Kamer van Amsterdam, de belangrijkste Kamer van de VOC. Na deze toekenning valt er vanuit Friesland geen protest meer waar te nemen, waarmee de kous lijkt te zijn afgedaan. Deze betrekkelijke mislukking voor de Friezen (ze kregen noch een eigen Kamer in de VOC, noch een eigen compagnie) maakt duidelijk dat het gewest Friesland zich diende te schikken in een ondergeschikte rol in de 'jonge' Republiek.¹⁴

De octrooiaanvraag laat zien hoe Friesland zichzelf zag, namelijk als een soeverein gewest, die de vereniging van de zeven gewesten bezag als een samenwerking om sterk te staan tegen buitenlandse machten. Friesland vond dat zij binnen dit verbond zoveel mogelijk zelfbeschikkingsrecht moest en behoorde te hebben. De 'Friese Vrijheid' werd dan in debatten als argument vaak uit de kast gehaald.¹⁵ Met de Friese vrijheid werd bedoeld dat er in Friesland het landsheerlijk gezag niet door één persoon moest worden vertegenwoordigd.¹⁶ Dit ideaal was al sinds de Middeleeuwen een belangrijke gedachte. Zonder kennis van dit Friese kader kan men niet goed begrijpen waarom zestien heren een octrooi opstelden voor een eigen Oostindische compagnie. Deze Friese vrijheid leidde er dan ook toe dat de Friezen steeds meer rechten naar zich toe trok. Het gewest kreeg bijvoorbeeld een eigen universiteit en een eigen stadhouder. Toegang tot de VOC moest de volgende verworvenheid zijn, maar dat verzoek werd hen dus geweigerd.¹⁷

Het staatsvormingsproces in de Republiek in de Gouden Eeuw ging gepaard met veel politieke moeilijkheden. Alle gewesten en belangengroepen zochten naar zijn of haar eigen positie in de Republiek. De machten verschoven, zowel geografisch als binnen de sociale klassen na de Opstand. Friesland vond dat zij een aanzienlijk rol moest krijgen, maar welke kreeg zij in de praktijk in de jonge Republiek?

De discrepantie tussen enerzijds het verlangen en anderzijds de daadwerkelijke uitkomst van de Friese ambitie is nooit goed onderzocht. De ambitie om een regionale macht te worden lag ten grondslag aan de strijd tussen de VOC en Friesland. De Friese ambitie hield in dat er zoveel mogelijk

¹³ Met de Unie wordt de Unie van Utrecht bedoeld. Dit contract verbond de zeven gewesten en leidde tot het ontstaan van de Republiek der zeven verenigde Nederlanden. K. Davids en M. 't Hart, *De wereld en Nederland. Een sociale en economische geschiedenis van de laatste duizend jaar* (Amsterdam 2011) 111.

¹⁴ F.S. Gaastra, 'Friesland en de VOC' in: Ph. Breuker en A. Janse red., *Negen eeuwen Friesland-Holland: geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 184-196.

¹⁵ Spanninga, *Gulden vrijheid?*

¹⁶ Dit is een van de mogelijke uitleggen, er zijn echter meer verschillende definities. Ik volg hier de definitie die Spanninga gebruikt in zijn boek: Spanninga, *Gulden vrijheid*, 37-41.

¹⁷ Ibidem, 207-212.

soevereiniteit moest komen voor de provincie, zo vond de Friese politieke elite. Bij die Friese ambitie zijn twee belangrijke vragen te stellen. De eerste vraag gaat over de rol die Friesland wilde spelen in de Republiek en de rol die haar daadwerkelijk werd gegund in die Republiek. De tweede vraag is wat de gevolgen waren van de discrepantie tussen enerzijds de wil en anderzijds de praktijk. Het verhaal over het Friese octrooi geeft antwoord op beide vragen.¹⁸

De Friese wensen strookten niet met die van de VOC. De ambities die de noordelijke provincie aan de dag legde, waarvan de toegang tot de VOC er één was, leidde tot een conflict dat op landsniveau werd uitgevochten. De Friese lobby voor deelname aan de handel op de Oost is exemplarisch voor de machtsverhoudingen in de Republiek, omdat het laat zien dat er in de Republiek niet altijd een algehele consensus was over de besluitvorming. Friesland werd buitengesloten van deelname aan de VOC. In de zeventiende eeuw ontwaarde zich op die manier een tweedeling tussen de maritieme en de landsgewesten, waarbij Friesland eigenlijk ook bij de landsgewesten hoorde, ondanks het feit dat het ook aan zee lag. De geroemde ‘Zeven *Verenigde* Nederlanden’ bestonden uit verschillende partijen, waarbij nauwelijks sprake was van een eenheid. De zeven gewesten bleven vooral bij elkaar, omdat ze een gemeenschappelijk externe vijand hadden: Spanje.¹⁹

Mijn onderzoek werpt nieuw licht op de positie van Friesland in de Republiek in de zeventiende eeuw. De Friese kant van het verhaal is nog niet eerder belicht en geeft zodoende een totaal nieuwe inkijk in de Republiek. De zelfperceptie van de Friezen en de consequenties hiervan worden duidelijk in dit verhaal. Vanuit het gezichtspunt van de Friezen was het logisch dat de bestuurlijke elite een octrooiaanvraag initieerde. Zij bezagen de VOC namelijk niet louter als een handelsonderneming. Dit in tegenstelling tot de Amsterdamse handels- en regentenelite. Voor hen was het juist het politieke aspect van de VOC een bijkomstigheid en was de Compagnie vooral een handelsonderneming. Dit verschil in visie op de VOC leidde dan ook tot onbegrip over en weer. Zo was het voor de Friese adel, die nadrukkelijk aanwezig was in de provinciale politiek, niet vreemd om via de politiek deelname te vragen, terwijl het indienen van het octrooiverzoek in de Staten Generaal op veel verbazing stuitte bij de VOC-bestuurders.²⁰

Na tientallen jaren van geruzie tussen Friesland, de Staten Generaal en de VOC over deze twistappel, besloten een aantal ‘liefhebbers’, zoals zij zichzelf noemden, een document op te stellen. Door middel van lobbyen bij de provincies probeerden zij, rond 1642, in de Staten-Generaal een meerderheid achter hun plan te krijgen. Friesland moest deel uitmaken van de VOC, zo vonden zij, en als dit niet werd geaccepteerd dan moest het gewest Friesland de vrijheid krijgen om een eigen Oost-Indische Compagnie op te richten. De aanvraag om toe te treden tot de VOC, dan wel het oprichten

¹⁸ Spanninga, *Gulden Vrijheid*, 207-212.

¹⁹ M. 't Hart, *The making of a bourgeois state. War politics and finance during the Dutch revolt* (Manchester 1993) 15-31.

²⁰ NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.22 en inv.nr. 12563.25.

van een 'FOC', stuitte echter op veel onbegrip door de VOC. Het feit dat dit verzoek voor de ene partij, de Friese aanvragers, een volstrekt logische optie was en voor de andere partij, de VOC, een onbegrijpelijk besluit was, maakt dit een uitzonderlijke casus. Het laat namelijk zien dat er binnen de Republiek verschillende visies waren.²¹

Meer betrokkenheid door de Friezen bij hun internationale bedrijf werd door het VOC-bestuur gezien als een aanval omdat de Friese heren niet alleen wilden investeren, maar ook inspraak wilden hebben. De octrooi-aanvragers hadden belang bij de bestuurlijke posities van de VOC. Het bestuur van de VOC dulde echter geen buitenstaanders en waren bang dat de externe beleidsbepalers hun posities en beleid gingen ondermijnen.²² Het is duidelijk dat de Hollandse regenten de Friese notabelen niet dergelijke banen gunden.²³ Juist, omdat het de Friezen niet werd gegund, stelden de zestien Friese heren een provinciaal octrooi op. De vraag doemt op of de ondertekenaars, bijna allemaal hoogwaardigheidsbekleders, daadwerkelijk een zetel in de Compagnie wilden krijgen of dat dit een strategie was om zelf een compagnie vanuit Harlingen uit te laten varen. Als de opstellers van het conceptoctrooi een eigen compagnie hadden willen oprichten, dan had een gewestelijk octrooi volstaan. Bovendien paste dit veel meer in de lijn van andere eigengereide acties die de Friezen ondernamen. Op diverse andere thema's ging Friesland haar eigen gang. Het moet Friesland daarom specifiek zijn gegaan om deelname aan de bestaande VOC. De reden dat het octrooi toch spreekt van een eigen FOC, is om de andere gewesten achter het Friese plan te krijgen en op die manier druk te leggen bij de Staten Generaal.

Vanaf haar ontstaan, in 1602, had de VOC de Friezen benadeeld, zo vonden de opstellers van de octrooiaanvraag. Een deelname aan- of een stem in de Compagnie werd namelijk vanaf haar ontstaan door de VOC volledig tegengehouden, daarbij gesteund door het gewest Holland. Een octrooi was de laatste en ultieme poging om toch een kamer te krijgen in de VOC.²⁴ De keuze om een eigen octrooi op te stellen was desalniettemin een merkwaardig besluit, want het octrooi was gericht aan de Staten Generaal en niet aan de VOC. De Staten Generaal en de VOC kenden echter een grote ver-

²¹ NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

²² Twee à drie keer per jaar gingen vertegenwoordigers van de verschillende VOC-Kamers naar de vergadering in Amsterdam of Middelburg, waarbij het centrale beleid werd vastgesteld. De aanwezigen van deze vergaderingen werden de Heren XVII genoemd. Acht van hen representeerden de Amsterdamse kamer, vier kwamen uit Zeeland en vanuit de andere kleine kamers nam één persoon zitting. Het zeventiende lid werd aangedragen door een van de kleine kamers of door Zeeland. Zij wisselden dit af, zodat Amsterdam nooit een meerderheid zou hebben in het college. Ondanks deze maatregel, bleek Amsterdam toch over het algemeen te bepalen welk beleid er gevoerd moest worden. Dit concept maakte het mogelijk dat één extern persoon grote consequenties kon uitoefenen op het beleid van de VOC. Den Heijer, *De geoctrooieerde compagnie*, 129-130 en F. Gaastra, *de geschiedenis van de VOC* (Zutphen 1991) 151.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/ead/index/zoekterm/VOC/eaidid/1.04.02/wollig/uit/volledige-tekst/aan/gebruikersinbreng/aan/open/c01:0.#c01:0> geraadpleegd op 26-1-2017.

²³ F.S. Gaastra, 'Friesland en de VOC', in: Ph. Breuker en A. Janse, *Negen eeuwen Friesland-Holland: geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 184-196.

²⁴ Ibidem.

wevenheid, waardoor het minder merkwaardig was dan het in eerste instantie lijkt.²⁵ Wat hebben de Staten Generaal en de VOC exact met elkaar te maken? De verbondenheid tussen de VOC en de Staten Generaal was groot. Er bestond een wederkerige relatie. Er ging bijvoorbeeld belastinggeld naar de VOC om de Compagnie te ondersteunen, maar andersom kon de generaliteit in tijden van oorlog gebruik maken van de schepen van de Compagnie. Deze wederzijdse afhankelijkheid leidde ertoe dat de Staten Generaal het nodige te zeggen had over de VOC.²⁶

De Friese heren besloten een octrooiaanvraag in te dienen bij de Staten Generaal, omdat de Generaliteit verantwoordelijk was voor onder anderen defensie, internationale betrekkingen, bestuur over de Generaliteitslanden en de VOC en WIC.²⁷ Volgens deze beknopte beschrijving is het begrijpelijk dat de Friezen hun zaak aanhangig maakten bij de Generaliteit. Toch was dat niet zo logisch. Mocht de motivatie namelijk zijn dat de Friezen een eigen FOC wilden oprichten, dan hadden de Friezen nooit een aanvraag gedaan bij de Staten Generaal, maar op grond van de gewestelijke vrijheid een eigen compagnie laten uitvaren. De ondertekenaars van het FOC-octrooi wilden dat dan ook niet. Het was hen te doen om participatie in de bestaande Compagnie. Zij dachten het meeste succes te boeken door het octrooi ter stemming te laten brengen in de Staten Generaal, nadat de economische optie, namelijk het kopen van aandelen, niet succesvol bleek. Als aandeelhouder had Friesland kunnen pleiten voor een eigen Kamer, maar hiervoor had ze niet genoeg aandelen gekocht om adequate inspraak te kunnen hebben.²⁸

Het octrooi zegt veel over de relatie tussen Friesland en de Generaliteit. Friesland bezag de VOC niet als een privaat bedrijf, maar als een staatsonderneming, waar zij ook recht op hadden. Vanuit dit perspectief dienden zij via de Staten Generaal een verzoek in. De enige soevereine macht in de Republiek die ging over buitenlandse relaties en expansie was de Staten Generaal. Door aan de VOC een octrooi te geven, had de Staten Generaal het recht van afzonderlijk steden en/of provincies ontnomen om dat zelf te doen (dit was namelijk het geval bij de voorcompagnieën van de VOC).²⁹ Door naar de Staten Generaal te gaan en daar om een octrooi te vragen, liet de provincie zien dat zij de soevereiniteit van de Staten Generaal erkende. In ieder geval erkende op het gebied van buitenlandse zaken. Was dat niet het geval, dan zou de Staten van Friesland het octrooi zelf kunnen uitgeven. Op dit punt komt glashelder de frictie naar voren tussen enerzijds subsidiariteit én gewestelijke soe-

²⁵ Den Heijer, *De geoctrooieerde compagnie*, 13-36.

²⁶ Den Heijer, *De geoctrooieerde compagnie*, 37, 168-171.

²⁷ S.J. Fockema Andreae, *De Nederlandse staat onder de Republiek* (Amsterdam 1960) 11-12.

Verder beschrijft Fruin in zijn boek de verantwoordelijkheden van de Staten Generaal in zijn boek: R. Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* (Den Haag 1922).

²⁸ F.S. Gaastra, 'Friesland en de VOC', in: Ph. Breuker en A. Janse, *Negen eeuwen Friesland-Holland: geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 184-196.

²⁹ Met het begrip 'voorcompagnie' bedoel ik de compagnieën die bestonden in de Republiek voordat de VOC werd opgericht.

vereiniteit en anderzijds de rechten die de Staten Generaal had. Constitutioneel hadden de Friezen een sterk punt dat alle provincies soeverein waren. Als de VOC een staatsonderneming kon worden beschouwd, dan had Friesland zeker recht op deelname. Als het echter een privaat bedrijf was, dan was de provincie gerechtigd om zelf een eigen provinciaal monopolie uit te geven. Het was de Friezen dan ook vooral te doen om deelname aan de VOC in plaats van het creëren van een eigen compagnie.³⁰

De Friese initiatiefnemers kozen voor een politiek middel, namelijk een octrooi. Deze politieke wijze was uniek en tegelijkertijd merkwaardig, omdat in de Republiek nog niet eerder een gewest had geprobeerd om aan de hand van een octrooi deelname aan de VOC te eisen. Er zijn vele verworpen pogingen gedaan door verschillende partijen om onderdeel te worden van de VOC, maar dit waren altijd steden geweest die al actief waren in de zeehandel.³¹ In de Staten Generaal werd met meerderheidsstem besloten genomen, waarbij elk gewest één stem had. De landgewesten, Friesland, Gelre, Overijssel, Stad en Lande en Utrecht zouden een meerderheid kunnen vormen ten opzichte van Holland en Zeeland. Daarom is de lobby voor een eigen compagnie bij deze gewesten begonnen. Met het vergaren van deze broodnodige stemmen kon een meerderheid worden gehaald in de Staten Generaal. Met die meerderheid kon de Staten Generaal op haar beurt druk uitoefenen op de VOC, zodat de Compagnie gedwongen werd overstap te gaan en Friesland een eigen kamer toe te delen.

Sybrant Jaspers, koopman uit Leeuwarden en één van de ondertekenaars van het Friese octrooi, moest de stemmen zien te vergaren. Hiervoor ging hij langs vele gewesten om uit naam van de Friese heren te verzoeken met het octrooi in te stemmen. Hij verwachtte steun te kunnen krijgen vanuit de landgewesten, omdat deze gewesten zich allen achter voelden gesteld door Holland.³² Aangezien de landgewesten een meerderheid hadden in de Staten Generaal, zou het Friese octrooi ingestemd worden, zo was de gedachte. Helaas voor de opstellers werd hun wens uiteindelijk, onder druk van Holland, niet gehonoreerd. Hadden heren achter het octrooi dit niet aan kunnen zien komen? Het was het proberen waard voor de initiatiefnemers, want er viel veel te behalen. Bovendien was het vanuit het oogpunt van de Friese heren geen gek idee om hier voor te strijden, omdat tot dan toe alles lukte waar ze voor hadden gepleit.³³

³⁰ F.S. Gaastra, 'Friesland en de VOC', in: Ph. Breuker en A. Janse, *Negen eeuwen Friesland-Holland: geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 184-196.

³¹ Den Heijer, *De geoctrooieerde compagnie*, 153.

³² Met de term landgewesten worden Gelre, Overijssel en Utrecht bedoeld. De zeegewesten zijn: Holland, Zeeland, Friesland en Stad en Lande (Groningen). K. Davids en M. 't Hart, *De wereld en Nederland. Een sociale en economische geschiedenis van de laatste duizend jaar*. (Amsterdam 2011) 102-103.

³³ F. S. Gaastra, Friesland en de VOC. In: P. Breuker en A. Janse (red.) *Friesland en Holland* (Zutphen 1997) 184-196.

A. Hallema, 'Friesland en de voormalige compagnieën voor den handel op Oost en West', *Indische gids*, 15 (1933) 81-96. In september 1668 namen de Staten van Holland het verzoek tot prolongatie van het octrooi van

Er is al het nodige gezegd over de implicaties die het octrooi had voor de Republiek en de moverende redenen van de Friezen om hun idee op deze manier aan te pakken. Het octrooi zegt echter ook veel over de interne verhoudingen van Friesland. Eén van de belangrijke spelers in het Friese politieke landschap was de stadhouder van Friesland: Willem Frederik. Wie was deze graaf van Nassau en wat was zijn rol in Friesland? Willem Frederik werd geboren in 1613 te Arnhem en groeide op in Den Haag en pas op latere leeftijd, in 1640, kwam hij in Friesland, waar hij tot aan zijn dood, in 1664, zou blijven. Hij behoorde tot de Nassau-Dietzdynastie en was familie van de Oranjes. Door middel van patrimonialisme wist Willem Frederik zich te verzekeren van macht in Friesland. Hij hield zich bezig met het verpanden of verpachten van ambten, dat erg gebruikelijk was in de vroegmoderne periode.³⁴ Nadat hij de stadhoudelijke functie had gekregen, stelde Willem Frederik verscheidene statenleden aan. Deze statenleden waren schatplichtig aan de stadhouder, omdat hij aan hen persoonlijk de functie gaf. Er was ook sprake van wederzijdse afhankelijkheid, want de stadhouder had hen nodig voor een meerderheidsstem in de Statenvergaderingen. Een patronagesysteem kenmerkt zich door een ongelijkwaardige relatie tussen de patroon en de cliënt. In het geval van Friese politiek was de Stadhouder de dominante partij in de steden. Op het platteland maakte de grietmannen de dienst uit.³⁵

Geert Janssen beschrijft in *Creaturen van de macht* hoe de stadhouder zijn clientèle wist te vergroten en hoe lastig het was om een patronagenetwerk op te bouwen. Tussen de Statenleden was er namelijk een groep die op hun hoede was voor de neef van Willem Frederik, Frederik Hendrik.³⁶ Er werd daarom met argwaan naar de Friese stadhouder gekeken. Desondanks wist de stadhouder zijn macht uit te breiden. Met hulp van de Staten-Generaal wist de stadhouder de macht te grijpen in 1635. In de Provinciale Staten zaten aantal Statenleden die niet op dezelfde lijn zaten als Willem Frederik.³⁷ Sinds 1635 werd de Friese Statenvergadering werd gevuld met sympathisanten

de WIC in behandeling. Het voorstel werd ter beoordeling naar de overige gewesten gezonden. Niet geheel ter verbazing ging Friesland (als enige) hiermee niet akkoord. G.H. Janssen, *Creaturen van de macht. Patronage bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)* (Amsterdam 2005) 100-101.

³⁴ Patrimonialisme is een systeem waarbij ambten als persoonlijk recht en voorrecht werden beschouwd. Deze rechten waren gebaseerd op de relatie tussen de ambtenaar en de vorst. De ambten werden dus niet zozeer vergeven op grond van een objectieve, controleerbare methode.

J. Adams, *Principals and Agents, Colonialists and Company Men: The Decay of Colonial Control in the Dutch East Indies*, *American Sociological Review*, 61 (1996) 12-28.

J. Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)* (Apeldoorn 2003) 132-135.

³⁵ Zijn heerschappij was niet een vanzelfsprekendheid in Friesland. Hij kreeg te maken met aanvechtingen van zijn positie. Deze tegenstand wist hij uiteindelijk in de kiem te smoren met behulp van 'Staatse' legers.

L. Kooijmans, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Amsterdam 2000) 19. en Spanninga, *Gulden vrijheid?* 392.

³⁶ De Friese statenleden hadden Frederik Hendrik gepasseerd voor het stadhouderschap. Frederik Hendrik was bovendien de bevelhebber van het leger en deze macht gebruikte hij wanneer hij dat nodig vond. Friesland zat niet altijd in het keurslijf van de stadhouder waardoor men op de hoede moest zijn.

³⁷ G.H. Janssen, *Creaturen van de macht*, 47-60.

van de familie Nassau. Vanaf dat moment werd bij politieke conflicten de stadhouder erbij gehaald om als bemiddelaar op te treden. Omdat de stadhouder vooral veel informele macht had, was het erg belangrijk dat hij betrokken was bij veel zaken om op die manier zichzelf te kunnen profileren en invloed te kunnen uitoefenen. Een gewestelijke zaak waarmee graaf Willem Frederik te maken kreeg was het octrooiverzoek in 1642. De rol die hij in die aanvraag speelde was altijd erg onduidelijk. Het is erg waarschijnlijk dat hij betrokken was bij het proces, maar hiervoor is geen duidelijk bewijs. De expertise, het politieke netwerk, de uitstraling en de macht van de toenmalig stadhouder zou wel goed van pas gekomen zijn voor de Friese aanvragers.³⁸

Er kan een beduidende rol van de stadhouder worden verwacht. Willem Frederik had veel connecties in de verschillende politieke gremia, waardoor hij een ideaal persoon zou zijn om te pleiten voor deze Friese zaak. Willem Frederik woonde in Den Haag voordat hij naar Friesland vertrok en moet daarom wegwijs zijn geweest in het bestuurlijke hof van de residentiestad. Hij was een Nassau en familie van Frederik Hendrik. Bovendien was hij een legeraanvoerder. Alle contacten die hem hiermee had opgeleverd moet hem erg aantrekkelijk hebben gemaakt voor de octrooi-aanvragers.³⁹ De Friese heren moesten wel contact hebben gehad met de stadhouder, want de stadhouder wordt genoemd in het octrooi, maar opvallend genoeg valt er dus, buiten het octrooi om, hier bijna geen bewijs voor aan te dragen.⁴⁰ Dit maakt het ook lastig om erachter te komen welke rol de Friese stadhouder had in deze grote zaak.

Het verlenen van een gunst kende gevolgen, doordat het ervoor zorgde dat mensen in het krijt gingen staan bij de gunstverlener, in dat geval Willem Frederik.⁴¹ Het is aannemelijk om te denken dat de octrooiaanvragers een beroep deden op iemand die wegwijs was in Holland en in dat gewest enige invloed kon uitoefenen. Als er namelijk geen sprake was van beduidende invloed, dan zegt dat ofwel veel over het gebrek aan zijn (informele) macht, dan wel betekent het dat hij weinig interesse had voor het onderwerp. Dat laatste lijkt me uitgesloten, omdat dit octrooi uitermate relevant voor hem was. De ondertekenaars waren hooggeplaatste heren in de Friese politiek waarmee Willem Frederik veel samenwerkte. Als die hem verzochten mee te werken aan het project, dan lag het in de lijn der verwachting dat hij daar zeker bereidwillig toe moet zijn geweest. Zijn dagboeken ondersteunen deze gedachte, want hij schreef dat hij handig gebruik wist te maken van het enerzijds verlenen en anderzijds ontvangen van gunsten. Uit zijn eigen dagboeken wordt echter niet duidelijk

³⁸ Janssen, *Creaturen van de macht*. Inleiding, 7-19.

http://www.dbnl.org/tekst/will077glor01_01/will077glor01_01.pdf geraadpleegd op 17-12-2016.

³⁹ L. Kooijmans, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Amsterdam 2000) 188-197.

⁴⁰ In de dagboeken van Willem Frederik wordt niet één keer de octrooiaanvraag expliciet genoemd. J. Visser, *Gloria Parendi. Dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, 1643-1649, 1651-1654* (Den Haag 1995). Digitaal zijn de dagboeken te raadplegen op:

http://www.dbnl.org/tekst/will077glor01_01/.

⁴¹ Janssen, *Creaturen van de macht*, 12, 37-42.

of hij gebruik maakte van zijn positie om te pleitten voor het octrooi. Sterker nog, het lijkt er juist eerder op dat de stadhouder nauwelijks betrokken was bij dit proces. De misvatting die hierdoor snel kan ontstaan is dat de betrokkenheid van de stadhouder niet als een meerwaarde werd beschouwd en daarom misschien niet is gevraagd om hulp. Het octrooi zelf stelt het tegendeel.⁴² Een andere misvatting kan zijn dat het octrooiverzoek niet de moeite waard was voor de stadhouder en hij zich daarom afzijdig hield. De octrooiaanvraag was echter niet een kleine zaak. De VOC was juist het grootste bedrijf van de Republiek. Bovendien speelden er enorm veel politieke belangen. Wanneer iets een belangrijke zaak was voor de VOC, dan was het ook een belangrijke zaak voor de Republiek en andersom. Met de rol die Willem Frederik had in het Friese politieke bestel kan verwacht worden dat hij zich ook nadrukkelijk bemoeide met de lobby.⁴³

Afbeelding 1.1: Willem Frederik. Olieverfportret op doek door onbekende kunstenaar.

Bron: http://www.dbnl.org/tekst/will077glor01_01/will077glor01_01_0003.php.

⁴² Janssen, *Creaturen van de macht*, 12, 37-42.

⁴³ F.S. Gaastra, 'Friesland en de VOC', in: Ph. Breuker en A. Janse, *Negen eeuwen Friesland-Holland: geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 184-196.
Janssen, *Creaturen van de macht*, 180 en 126-135.

De vraag of de stadhouder zich ermee bezighield is kortom niet goed te bewijzen. Het blijft een grote vraag waarom de octrooiaanvragers de naam van de stadhouder er zo graag onder wilden hebben staan. Daarvoor zijn meerdere redenen te verzinnen. Een handtekening van de stadhouder had veel uitstraling. Als voorzitter van de Staten laat het zien dat het project werd gesteund door de vertegenwoordiging van de gehele provincie. Het was niet een project van een aantal initiatiefnemers, maar een *Fries* project. De handtekening van de stadhouder legde ook extra gewicht in de schaal bij de andere provincies, omdat de stadhouder (op zijn minst de functie) bekend was bij de andere provincies. De Friese politiek werd gekenmerkt door veel rivaliteit tussen diverse facties. Een handtekening van de stadhouder symboliseerde de eensgezindheid in het hele gewest.⁴⁴

Wat tot nu toe geschreven is over de Friese octrooiaanvraag is uit het oogpunt van de VOC geschreven. Het Friese perspectief is nog niet eerder geanalyseerd. Er is verder ook weinig geschreven over de moeizame verhouding tussen Friesland en de VOC. Dit blijkt uit zowel de primaire als secundaire bronnen die ik in dit onderzoek gebruik. Bij de vergelijking van de twee octrooien zijn twee versies als uitgangspunt gebruikt. Enerzijds de getranscribeerde tekst van het VOC-octrooi uit het Nationaal Archief. Het andere document is de tekst van de 'F.O.C.', eveneens afkomstig uit het Nationaal Archief. Deze tekst valt in de bijlage te vinden. De aanvraag was een bijzondere gebeurtenis, want drie jaar na het indienen van het octrooi werden er nog pamfletten gedrukt. Het octrooi heeft kortom de gemoederen danig bezig weten te houden in zowel Friesland als daarbuiten.⁴⁵

Opgemerkt dient te worden dat er nog niet eerder onderzoek is verricht naar verscheidene archiefstukken die gebruikt zijn in deze scriptie. Zo zijn de bewaard gebleven briefwisselingen tussen Sybrant Jaspers en de vertegenwoordigers van de verschillende gewesten nog niet eerder onderzocht. Jaspers reisde langs de gewesten waarbij hij hen probeerde te overtuigen het Friese octrooi in te stemmen. Zodoende geven de rapportages (van de gewesten) en brieven (van Jaspers) een geweldige inkijk in het zeventiende-eeuwse lobbywerk. De brieven van Sybrant Jaspers zullen helpen om de vraag te beantwoorden hoe beleidsbeïnvloeding werkte in de zeventiende eeuw. Bovendien laat dit verhaal zien in hoeverre er sprake was van samenwerking tussen de gewesten van de Republiek.

Andere primaire bronnen die ik gebruik plaatsen de octrooiaanvraag in het zeventiende-eeuwse politieke kader. De onderzochte teksten zijn afkomstig van de advocaat van de VOC: Pieter van Dam (1621-1706) en de geschiedschrijver en diplomaat Lieuwe van Aitzema (1600-1669). Pieter

⁴⁴ Janssen, *Creaturen van de macht*, 133.

⁴⁵ Met pamfletten is het mogelijk een groot publiek te bereiken. De geschriften waren goedkoop en erg populair, waardoor opiniemakers veelvuldig gebruik maakten van dit middel. Men liet de teksten in grote oplagen drukken en verkopen door boekwinkels of marskramers. M. van Groesen, *Amsterdam's atlantic: print culture and the making of Dutch Brazil* (Philadelphia 2017) 2-4, 139.

F. Deen, D. Onnekink en M. Reinders, *Pamphlets and politics in the Dutch Republic* (Leiden 2010) 20-21.

<http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/goudeneeuw/literatuurgeschiedenis/lgge017.html> geraadpleegd op 3-8-2016.

van Dam's werk de *Bexchryvinge van de Oost-Indische Compagnie* laat het zichtspunt zien van de VOC.⁴⁶ Lieuwe van Aitzema beschreef in zijn historische werk *Saken van staet en oorlogh* de belangrijkste gebeurtenissen in de Republiek in de jaren 1621 tot en met 1669.⁴⁷ Tevens gebruik ik primair materiaal over Sybrant Jaspers, al is er helaas betrekkelijk weinig over hem geschreven. Een archiefstuk uit het provinciaal archief in Leeuwarden beschrijft een rekening en verder noemde Willem Frederik hem één keer in zijn dagboeken.⁴⁸ Kortom, het voornaamste primaire bronnenmateriaal dat aan bod komt in dit onderzoek is nog nooit eerder gebruikt of is nog nooit in de context geplaatst met de Friese ambities.⁴⁹

Tenslotte zijn de dagboeken van de Friese Stadhouders als primair bronmateriaal geraadpleegd. Vanwege het bijzondere karakter van de dagboeken van Willem Frederik (hij is erg openhartig over zijn emoties en geeft veelvuldig zijn mening) hebben verscheidene historici over hem geschreven. De dagboeken werden als leidraad gebruikt om zijn leven te beschrijven, maar geen van hen hebben de dagboeken gebruikt om zijn verhouding ten aanzien van het octrooi te beschrijven. Opvallend is dat Janssen de stadhouder veel macht toebedeeld, terwijl Kooijmans meer de nadruk legt op de beperkende factoren van zijn macht en de mensen die hem tegenwerkten. Beide visies zijn complementair aan elkaar. Doordat veel macht van de stadhouder informeel was, is het lastig te bepalen hoeveel macht hij bezat. De octrooiaanvraag verduidelijkt de interne Friese machtsstructuren.

De andere versies van het octrooi liggen samen met de brieven van Jaspers in het Nationaal Archief. De combinatie van Willem Frederiks dagboek en de bronnen van de Staten Generaal, de VOC en het lokaal archief in Friesland, zorgen ervoor dat de Friese acties in een heel ander daglicht komen te staan. De octrooiaanvraag wordt hierdoor veel logischer. Gaastra schetst het beeld dat de onderneming van de Friezen merkwaardig was, maar met het materiaal dat ik bestuurde blijkt dat helemaal niet het geval was. Zeker niet wanneer gekeken wordt uit het Friese perspectief.

Naast dit primaire materiaal zijn er ook historici die hebben geschreven over de verhouding Friesland en de VOC. Gaastra schreef over dit onderwerp in zijn artikel *Friesland en de VOC*.⁵⁰ Hij

⁴⁶ F.W. Stapel, *Pieter van Dam's Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie 1639-1701* (Den Haag 1927).

L. van Aitzema, *Saken van Staet in Oorlogh in ende omtrent de Vereenigte Nederlanden*. Zijn geschriften zijn te raadplegen op:

<http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/aitzema/#page=0&accessor=toc&view=homePane>.

⁴⁷ <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/aitzema/#page=0&accessor=toc&view=homePane> geraadpleegd op 22-7-2016.

⁴⁸ http://www.dbnl.org/tekst/_bij005191001_01/_bij005191001_01_0005.php geraadpleegd in 2016 en http://www.dbnl.org/tekst/will077glor01_01/will077glor01_01_0010.php?q=354#hl1 geraadpleegd in 2016.

⁴⁹ http://www.dbnl.org/tekst/will077glor01_01/ geraadpleegd in 2015 en 2016.

<http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/aitzema/#source=1&page=0&accessor=toc&size=968&view=homePane> geraadpleegd op 21-7-2016.

⁵⁰ F.S. Gaastra, 'Friesland en de VOC', in: Ph. Breuker en A. Janse, *Negen eeuwen Friesland-Holland: geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 184-196.

heeft een gedrukte versie van het octrooi onderzocht en beschrijft vanuit het oogpunt van de VOC hoe merkwaardig het is dat de Friezen via de politiek deelname afdwingen. Dit onderbouwt hij met de teksten van de advocaat van de VOC, Pieter van Dam. Door het perspectief van de advocaat van de VOC te volgen, beziet Gaastra de Friese octrooiaanvraag in een bepaald licht. Als voor het Friese perspectief wordt gekozen ontstaat er een heel ander beeld. Voor mijn onderzoek heb ik de manuscriptversie van het octrooi in het Nationaal Archief in Den Haag gebruikt.⁵¹ Dit stuk is vergezeld met een collectie aan documenten rond het Friese octrooi, waaronder de papieren van de reis van Sybrant Jaspers. Met deze nog niet eerder onderzochte stukken kan ik nieuw licht werpen op deze interessante casus. Deze documenten zijn nog niet eerder onderzocht, omdat de archiefstukken geplaatst zijn bij de archiefstukken over de Staten-Generaal en niet zijn onderverdeeld bij de VOC-stukken. Wanneer iemand opzoek is naar VOC-materiaal, zal het materiaal over de Friese octrooiaanvraag niet opvallen.

Naast Gaastra schreef Anne Hallema in 1934 over de moeizame verhouding tussen de VOC en het Gewest Friesland. De Friesland-minnende Hallema benadrukt in zijn betoog vooral de deplorabele relatie tussen Friesland en Holland. Hij schrijft nogal polemisch, waarbij hij vooral een beeld wil schetsen van een Holland dat op allerlei mogelijke manieren Friesland dwars wil zitten. Volgens Hallema was er een constante strijd tussen de twee gewesten. Hallema is erg spaarzaam met zijn voetnoten, waardoor zijn bevindingen lastig te controleren zijn. Eén van zijn beweringen die erg in het oog springt is de bevinding dat Friesland met ongeveer 700.000 gulden deelnam in de VOC in 1602. Het totale bedrag dat werd opgehaald door de Compagnie was zeseneenhalf miljoen. Friesland kon niet meer inleggen, doordat het land door de Spanjaarden was geplunderd. Toen de rust was wedergekeerd en de welstand toenam, wilden zij haar aandeel in de compagnie anders georganiseerd zien, door zelf een buitenbewindhebber te kunnen benoemen of zelfs een eigen Kamer mogen oprichten. Dit werd hen echter geweigerd door de VOC, waarop een felle strijd ontbrandde. Hallema maakt van de ruzie tussen de bestuurlijke elite van Friesland en de VOC een strijd tussen Holland en Friesland. Bovendien is hij erg eenzijdig in zijn kritiek en schrijft hij meer als een advocaat die zijn cliënt verdedigt, dan een historicus die kritisch kijkt naar de historische bronnen. Hij vergeet veel dingen te benoemen, waaronder de argumenten van Pieter van Dam om de verzoeken vanuit Friesland niet te honoreren.⁵²

Hotso Spanninga beschrijft in zijn dissertatie *Gulden Vrijheid? Politieke cultuur en staatsvorming in Friesland, 1600-1640* dat er veel politieke rumoerigheid was in Friesland. Binnen de provincie was de bestuurlijke macht versnipperd, zo beweert hij. De regenten waren erg besluiteloos. De Sta-

⁵¹ NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

⁵² A. Hallema, 'Friesland en de voormalige compagnieëne voor den handel op oost en west: De Westindische Compagnie in Friesland', *De West-Indische Gids* 15 (1933/1934) 81-96.

ten Generaal moest er aan te pas komen voor de broodnodige bestuurlijke hervormingen in Friesland. Nadat de Generaliteit maatregelen had getroffen was er weer een werkbare verhouding tussen Friesland en haar bondgenoten. Spanninga heeft ten dele gelijk met deze bewering. Er was inderdaad veel politieke commotie in het noordelijke gewest. Vooral tussen de verschillende facties bestond rivaliteit, maar tegelijkertijd was er ook veel verbondenheid. Het pleidooi voor het Friese octrooi laat prachtig zien dat samenwerken mogelijk was tussen de verschillende (machts)groepen en dat er dus geen sprake was van een algeheel disfunctioneren in de Friese politiek.

Spanninga stelt verder dat de Republiek in ieder geval tot aan 1648 een eenheid was, vanwege de gezamenlijk strijd tegen de vijand Spanje. Friesland ondermijnde de eendracht van de Republiek, zo zou blijken uit de rol die zij speelde in het bondgenootschap. De Friese Vrijheid had haar intrede gedaan tijdens de Opstand, volgens de eigen inwoners. Gevolg hiervan was dat zij haar eigen belang boven die van Republiek stelde. De Friezen waren echter met hun gerichtheid op haar eigen gewest niet anders dan de andere gewesten in de Republiek. Natievorming was nog een nieuw begrip in de zeventiende eeuw. Spanninga gaat daarom te ver met zijn bewering dat Friesland de eendracht van de Republiek ondermijnde, want dat zou dan voor alle gewesten moeten gelden, aangezien regionaal bewustzijn in de zeventiende eeuwse Republiek de norm was.⁵³ Friesland zocht juist toenadering met de andere gewesten om het octrooi in de Staten Generaal ingestemd te krijgen. In Friesland was juist het besef dat samenwerking belangrijk was. Het feit dat Friesland opkwam voor haar eigen rechten betekent niet dat Friesland de Republiek de rug wilde toekeren. Mensen waren bovendien in die tijd nog veelal lokaal georiënteerd.⁵⁴

Simon Groenveld onderschrijft het idee van de lokale oriëntatie en schrijft het volgende over het staatsvormingsproces in de Gouden Eeuw: *'Niet de centrale, maar de lokale situatie was het uitgangspunt van doen en denken van de 17^e-eeuwers vormde. Geen modern nationalisme, maar slechts gevoelens van verbondenheid met lokale groepen en geboortegrond bepaalden de loyaliteiten van de overgrote meerderheid van de bevolking.'*⁵⁵ Het was dus helemaal niet bijzonder dat Friesland vooral in zichzelf was gekeerd. In de vroegmoderne periode was de regio het uitgangspunt en dus niet de natiestaat. De loyaliteit lag misschien wel bij Friesland, maar daarom was des te meer bijzonder dat Friesland niet op eigen kracht ging acteren, maar de verbinding zocht met de andere gewesten. De motivatie hiervoor was vooral pragmatisch en minder nobel. Dit onderzoek laat zien dat Friesland de

⁵³ P. Rietbergen, 'Beeld en zelfbeeld. "Nederlandse identiteit" in politieke structuur en politieke cultuur tijdens de Republiek', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 107 (1992) 635-656.

⁵⁴ Spanninga, *Gulden vrijheid?* 33-35

⁵⁵ S. Groenveld, *Evidente factiën in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17^e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden*. (Hilversum 1990) 7-9.

S. Groenveld, 'Natie en nationaal gevoel in de zestiende-eeuwse Nederlanden', *Nederlands Archiefblad* 84 (1980) 372-387.

andere gewesten nodig had. De woorden van Groenveld dienen daarom genuanceerd te worden. Er was al meer bovenregionale samenwerking en contact dan dat Groenveld veronderstelt.

Dit onderzoek laat zien dat er naast het staatsvormingsproces andere krachten actief waren. Deze krachten bleken niet sterk genoeg om het staatsvormingsproces teniet te doen, maar het laat wel zien dat het anders had kunnen verlopen met de Republiek. Marjolein 't Hart schrijft hoe merkwaardig het is dat de Republiek de dominante macht was in de zeventiende eeuw en tegelijkertijd geen groot bureaucratisch apparaat had en bovendien geen sterk centraal gezag.⁵⁶ Immanuel Wallerstein noemde de Republiek *'the first core state of the capitalist world system'*, ondanks het feit dat er nauwelijks sprake was van een centraal gezag.⁵⁷ Hij bezag geen enkele zwakheid in het politieke systeem van de Republiek. Integendeel, hij beweert dat de 'Nederlandse' staat sterk was, in de trant dat het een gedeeltelijke autonome entiteit was met staatsmanagers en een bureaucratie. In zijn theorie zijn *'core states'* het meest gecentraliseerd van alle staten, *'prone to stimulate nationalism, a mass sentiment resulting from homogenization of the population'*, wat zelfs collectieve solidariteit impliceerde.⁵⁸ Friesland is een vreemde eend in de bijt. Er was een dynamiek zichtbaar binnen Friesland, die erg doet denken aan een ontwikkeling van een *'core state'*. Naast de middelpuntvliedende kracht van de Generaliteit waren er namelijk ook 'nationale' krachten op provinciaal niveau.⁵⁹

Simon Schama vergroot in zijn onderzoek *'The embarrassment of riches'*, de onduidelijkheid over het karakter van de 'Nederlandse' staat. Volgens Schama werd er een unieke nationale identiteit gecreëerd, waarbij hij termen gebruikt als *'a belief in themselves as a common tribe'*, *'patriotic steadfastness'* en een *'community of the nation'*. Deze begrippen zijn nogal problematisch voor de geschiedenis van de Nederlandse Republiek, omdat die gekenmerkt werd door een zwakke integratie van de gewesten. Mijn onderzoek is hierbij het tonende voorbeeld.⁶⁰

Ik volg de definitie die D.J. Roorda hanteert voor de termen partij en factie, namelijk: *'De partij is dan de politieke groepering, die zo groot mogelijke groepen van de bevolking door een min of meer ideële binding bij de politiek van het gehele land tracht te betrekken. De factie daarentegen wordt gevormd door een groep plaatselijke – in Holland en Zeeland vooral stedelijke – machthebbers met hun onmiddellijke aanhang. Hun binding is doorgaans van veel zelfzuchtiger aard.'*⁶¹ Partij en factie stonden desalniettemin niet geheel los van elkaar. Er bestond tussen deze twee een zekere

⁵⁶ M. 't Hart, *The making of a bourgeois state*, 2.

⁵⁷ Ibidem, 5.

⁵⁸ Ibidem, 5-6.

I. Wallerstein, *The modern world-system. Mercantilism and the consolidation of the European world-economy I* (New York 1980) 162, 211-213.

⁵⁹ M. 't Hart, *The making of a bourgeois state*, 1-31.

⁶⁰ S. Schama, *The Embarrassment of Riches: An interpretation of Dutch culture in the Golden Age* (New York 1988) 3-12.

⁶¹ D. Roorda, *Partij en factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen 1961) 3-8.

relatie.⁶² Roorda merkt terecht op dat er onderscheid dient te worden gemaakt tussen de moderne definitie van het woord ‘partij’, en de vroegmoderne variant. Het politieke bewustzijn was in de zeventiende eeuw veelal afwezig bij de brede massa. Het eventuele politieke bewustzijn was voornamelijk regionaal gemotiveerd. De massa richtte zich in de eerste plaats op de belangen van het gewest, regio of stad. Roorda schrijft dat de facties vooral streden om de macht ter plaatse, met regelmatig vetes tot gevolg. De inzet hierbij was de ambten of de privileges en octrooien die recht gaven op de verlening van ambten. De Friese octrooiaanvraag is hierin een bijzondere casus, omdat enerzijds de focus lag bij de provincie. Het eigen- en Friese belang stond voorop. Anderzijds was daarbij wel het besef dat men daarvoor buiten de lokale omgeving moest kijken.⁶³

Jonathan Israel geeft een zeer grondige analyse van de Republiek tussen 1477 en 1806 in zijn boek ‘The Dutch Republic’. Dit veelomvattende werk legt uit hoe de Republiek als staat ontstond, ontwikkelde en uiteindelijk in verval kwam. Diverse thema’s komen hierbij aan bod die de dynamiek bepaalde in de Verenigde Nederlanden. De volgende thema’s komen veelvuldig en nadrukkelijk aan bod: religie, onderwijs en cultuur, economie en politiek. Deze sferen zijn natuurlijk ook weer met elkaar verbonden. Wat bijzonder is aan het boek van Israel, is dat niet louter een geschiedenis is van Holland, maar dat andere gewesten ook aan bod komen. De Friese perikelen omtrent de stadhouder en de weigering belasting te betalen komen nadrukkelijk aan bod, maar de Friese strijd om meer soevereiniteit wordt verder niet genoemd. Frictie tussen gewestelijke vrijheid en de samenwerking met de andere gewesten was desalniettemin een belangrijk thema in de Gouden Eeuw. Het soevereiniteitsvraagstuk bepaalde de Friese politiek in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Hierover rept Israel echter nauwelijks. Hij noemt wél dat de Friezen geen belasting willen betalen, maar zet dit niet in de context van allerlei andere gebeurtenissen in Friesland. Het octrooi dat ik heb onderzocht vult deze lacune.⁶⁴

Geert H. Janssen, Spanninga en Kooijmans schreven over Willem Frederik. Janssen heeft de dagboeken gelezen om daaruit de werking van zijn patronagesysteem te destilleren. Kooijmans legt de nadruk op het hofleven van de Friese Nassau. Spanninga bekeek de Friese politiek in zijn geheel en kon daarbij niet aan de stadhouder voorbij gaan. Zodoende komen alle drie historici met een ander beeld van de stadhouder. Janssen wilde zijn macht benadrukken. Spanninga wil het disfunctioneren van het Friese gewest laten zien. Beiden stellen dat Friesland niet had kunnen functioneren zonder de stadhouder. Deze gedachte wordt onderbouwd met de aantekeningen van de stadhouder in zijn dagboek. Het octrooi weerspreekt dit echter. Voor het opstellen van dit octrooi hebben veel notabelen met elkaar samengewerkt, zonder sturing van de stadhouder. De graaf werd er bijgehaald

⁶² Roorda, *Partij en factie*. 1-11.

⁶³ Ibidem, 4-5.

⁶⁴ J. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford 1995) 314-316, 360-362.

om in de rest van de Republiek het idee te verkopen en er een respectabel stempel op te zetten. Als Friesland louter zou bestaan uit ruzies, familievetes en politieke onrust dan had dit octrooi niet tot stand kunnen komen. Dit octrooi geeft zodoende een nieuw beeld van de politieke omgang in Friesland. Er was veel meer sprake van een symbiose tussen de edellieden dan Spanninga en Janssen stellen. De Friese edelen waren het die de lijnen uitzetten en niet zozeer de stadhouder.⁶⁵

Maarten Prak en Jan Luiten Van Zanden stellen dat er in de Verenigde Nederlanden sprake was van een poldermodel. Ondanks het feit dat de Unie van Utrecht de gewesten met elkaar verbond, laat mijn casus zien dat er in de Generaliteit juist geen sprake was van een overlegcultuur die leek op het poldermodel.⁶⁶ De facto was Hollands wil wet en dienden de andere gewesten zich te voegen naar de besluiten van Holland. Dat er bovendien geen sprake was van een eenduidig beeld over de VOC in de Republiek zorgde temeer voor verdeeldheid. John Lewis Price is ook te positief in zijn boek *Dutch society, 1588-1713* (Harlow 2000) over hoe modern de samenleving was in de Republiek ten tijde van de Gouden Eeuw. Er werd (wordt) erg romantisch, nationalistisch en geïdealiseerd geschreven over deze periode. Zodoende werd de Republiek afgeschilderd als een eenheidsstaat, die zich eensgezind tegen Spanje keerde. Deze bewering is volgens Van der Plaat te kort door de bocht. Aitzema toont volgens hem aan dat de Republiek geen natiestaat was. De Opstand laat volgens hem juist zien dat er een hevige interne strijd gaande was. De secundaire literatuur over de stadhouder en de Republiek gebruik ik om het octrooi in dit politieke kader te plaatsen. De betekenis van het octrooi was groot voor de Friezen. Het octrooi geeft de politieke verhoudingen in de Gouden Eeuw erg goed weer. Bovendien laat het octrooi zelf en de lobby omtrent het octrooi een ander beeld zien van de Nederlandse Republiek dan de bovengenoemde historici doen.⁶⁷

Om erachter te komen waarom er een Fries octrooi werd opgesteld is de scriptie opgebouwd uit drie hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk zal uitgelegd worden wat de machtsverhoudingen waren in het gewest Friesland. Ik kijk daarbij hoeveel macht de stadhouder, de Friese adel en de steden hadden. Wie steunden het octrooi? De dagboeken van Willem Frederik geven een goede inkijk in het dagelijks functioneren van de stadhouder. Deze primaire bron wordt ondersteund door secundaire bronnen die gaan over Willem Frederik en bronnen die uitleggen hoe Friesland politiek was opgebouwd in de zeventiende eeuw. Geert Janssen en Luuc Kooijmans schreven in respectievelijk *Creaturen van de macht* en *Liefde in opdracht* expliciet over Willem Frederik en in de dissertatie van Hotso Spanninga komt de graaf ook veelvuldig aan bod. In het tweede hoofdstuk wordt het octrooi geana-

⁶⁵ Janssen, *Creaturen van de macht*, 31-172. Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 383-409.

⁶⁶ M. Prak en J.L. van Zanden, *Nederland en het poldermodel* (Amsterdam 2013) 150-152.

⁶⁷ Plaat van der G., *Eendracht als opdracht: Lieuwe van Aitzema's bijdrage aan het publieke debat*. (Hilversum 2003), Deel II, 899. <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6206/de-voortgang-de-historicus-die-diplomaat-bleef.html> geraadpleegd op 22-7-2016. 79.
J.L. Price, *Dutch society, 1588-1713* (Harlow 2000) 163-284.

lyseerd. De vraag die hierin centraal staat is: Wat staat er in het octrooi en waarom werd dit octrooi opgesteld? Het tweede hoofdstuk is, kortom, een bronnenanalyse. In hoofdstuk twee zal een vergelijking gemaakt worden tussen het originele VOC-octrooi en het Friese octrooi. De ondertekenaars van het octrooi zullen tevens nader worden bestudeerd. In hoofdstuk drie zal het gaan over het lobbyen voor het octrooi. Er wordt duidelijk gemaakt hoe de opdracht van Sybrant Jaspers eruit zag. Hoe verliep zijn reis door Nederland? De brieven van Sybrant Jaspers en het octrooi zullen als bronnen centraal staan in dit gedeelte. Deze informatie zal nieuw inzicht geven over de machtsverhoudingen in de Republiek. De verzamelde stukken over aspecten van de geschiedenis van de VOC van Pieter van Dam, de advocaat van de VOC, zijn nauwkeurig bewaard gebleven.⁶⁸ Deze stukken geven een heldere inkijk over de beraadslaging van de VOC en hoe de samenwerking was tussen de VOC en de Staten Generaal. In de conclusie zal ik antwoord geven op de hoofdvraag van dit onderzoek.

Vanzelfsprekend zijn er nog veel thema's en onderwerpen niet uitgediept. Het moge duidelijk zijn dat deze scriptie beoogt helder te maken hoe het staatsvormingsproces van de Republiek eruit zag in de eerste helft van de zeventiende eeuw en wat de positie van de VOC en Friesland binnen deze staat was; dit alles beschouwend vanuit het Friese perspectief. Bijzonder en nieuw zijn de onderzochte geschriften die veelal nog door niemand zijn onderzocht, laat staan vanuit het oogpunt van het Friese gewest zijn bekeken. Om te begrijpen waarom Friesland een dergelijke actie ondernam is het noodzakelijk te begrijpen hoe de machtsverhoudingen lagen in het noordelijke gewest, hierover zal hoofdstuk één duidelijkheid geven.

⁶⁸ F.W. Stapel, *Pieter van Dam's Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie 1639-1701* (Den Haag 1927).

Hoofdstuk 1: Machtsverhoudingen in het gewest Friesland

Diplomatie tussen het hof, stadhouders en de adel

In dit hoofdstuk staat de vraag centraal hoe de machtsverhoudingen waren in Friesland in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Deze vraag is van belang voor de hoofdvraag, ('In hoeverre was het indienen van een octrooi in 1642 voor deelname aan de VOC een succes voor de zestien Friese notabelen?') omdat het opzienbarend was dat een aantal notabelen een octrooi lieten opstellen. De politieke ontwikkelingen in Friesland verliepen anders dan in de andere gewesten in de Republiek. De eigenaardige en afwijkende machtsontwikkelingen hebben ervoor gezorgd dat Friesland haar eigen unieke en onafhankelijke positie innam in de Republiek. Bovendien zorgde de ideologie van de 'Friese Vrijheid' voor het verlangen naar een groots Friesland. Al deze aspecten tezamen maken duidelijk wat deze notabelen ertoe bewoog een eigen VOC-afdeling te eisen (of bij weigering toestemming te krijgen voor het oprichten van een eigen compagnie). Om te begrijpen waarom de Friese heren een octrooiverzoek indienden en op politieke wijze het VOC-octrooi aanvochten is dus beseft nodig van de Friese cultuur en het politieke stelsel. Eerst zal uitgelegd worden hoe de Friese Staten eruit zagen en hoe het functioneerde. Daarna zal stil worden gestaan bij de unieke Friese machtsverhoudingen om tenslotte de rol van de stadhouder en de adel binnen het Friese bestuur te behandelen.⁶⁹

Voordat ik uitleg hoe de machtsverhoudingen waren in het gewest Friesland, is het eerst van belang om de voorgeschiedenis van de Friese politiek te beschrijven, om de dynamiek in de zeventiende eeuw te begrijpen. De ontwikkelingen waren namelijk in de zestiende eeuw en het begin van de zeventiende eeuw bepalend voor het verdere verloop van de bestuurlijke verhoudingen in Friesland. De overgang van de Middeleeuwen naar de nieuwe tijd kenmerkte zich door vele veranderingen. Friesland was hiervan niet uitgezonderd. Friesland was een vrije heerlijkheid en had dus geen landsheer tot 1498. In 1498 kwam Friesland onder het gezag van de Hertog van Saksen te staan, waarmee de Friese 'vrijheid' definitief ten einde kwam.⁷⁰ In de loop van de zestiende eeuw vonden de roemruchte Gelderse Oorlogen plaats, waarbij Friesland en Holland elkaar bestreden.⁷¹ Later zou blijken dat dit de laatste poging was van Friesland om soevereiniteit te behouden. In 1524 legden de

⁶⁹ Spanninga, *Gulden vrijheid?* 14.

⁷⁰ J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht 1450-1650*. (Hilversum 1999) 65-84.

⁷¹ *Ibidem*, 85-106.

opstandige Friese strijders hun wapens neer, waarmee zij keizer Karel V als landsheer erkenden. Het Friese gewest maakte sindsdien deel uit van de Habsburgse Nederlanden.

In 1580 zwoeren de Friese Staten de landsheer af, waarmee een duidelijk statement werd gegeven waar de soevereiniteit daadwerkelijk lag, namelijk bij de Staten. De Friese politici probeerde het Middeleeuwse ideaal van 'Friese Vrijheid' nieuw leven in te blazen. Dit ideaal bleek een aanjager te zijn voor veel Friezen om te strijden voor onafhankelijkheid. In de zeventiende eeuw bleef een Friese identiteit bestaan, maar de 'Friese Vrijheid' verwerd tot een 'invented tradition'.⁷² Men gebruikte de term 'Friese vrijheid' namelijk in een andere context. De zeventiende eeuwse variant van de Friese Vrijheid werd een kreet van de politieke elite om de grandeur uit oude tijden te doen herleven.⁷³

In 1581 werd Friesland één van de zeven gewesten in de Republiek met het ondertekenen van het 'Plakkaat van Verlatinghe', dat eigenlijk een bekrachtiging was van de vergaderingen van de 'Unie van Utrecht'. De Zeven Verenigde Nederlanden maakten hiermee een vuist tegen het Habsburgse gezag, waartegen de gewesten sinds 1568 aan het strijden waren.⁷⁴ Door de Opstand en de intrede van het stadhoudelijk gezag vonden de Friezen dat daarmee ook haar gewestelijke zelfstandigheid was hersteld. In Friesland werd zodoende zelfs gesproken over een herstel van de 'Friese Vrijheid'. Dit ideaal bleef dan tijdens de zeventiende eeuw bestaan. In de politieke debatten in de vergaderzaal van Leeuwarden werd er vaak aan gerefereerd.⁷⁵ De stemming over toetreding tot de Unie is een goed voorbeeld waarbij duidelijk naar voren kwam dat de Friezen graag alle touwtjes in handen wilden houden. Vooral op het platteland, waar men een sterke verbondenheid had met de lokale omgeving, werd grosso modo tegengestemd. De stedelijke gebieden daarentegen stemden over het algemeen voor toetreding tot de Unie. Het platteland, dat met drie van de vier stemmen de meerderheid vormde in de Friese Staten, was dus helemaal niet voor een 'Vereniging van Zeven Gewesten.' Desondanks werd het Unieverdrag ondertekend door de voorstanders uit naam van Friesland. Na het ondertekenen van de overeenkomst liet Friesland diverse keren zien dat het graag zoveel mogelijk onafhankelijk van de Generaliteit wilde optreden.⁷⁶

⁷² E. Hobsbawm en T. Ranger (red.), *The Invention of Tradition* (Cambridge 1983) 1-14.

⁷³ Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 14.

⁷⁴ A.Th. Van Deursen, *De last van veel geluk. De geschiedenis van Nederland, 1555-1702*. (Amsterdam 2004) 100-110.

⁷⁵ J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht 1450-1650*. (Hilversum 1999) 107-108.

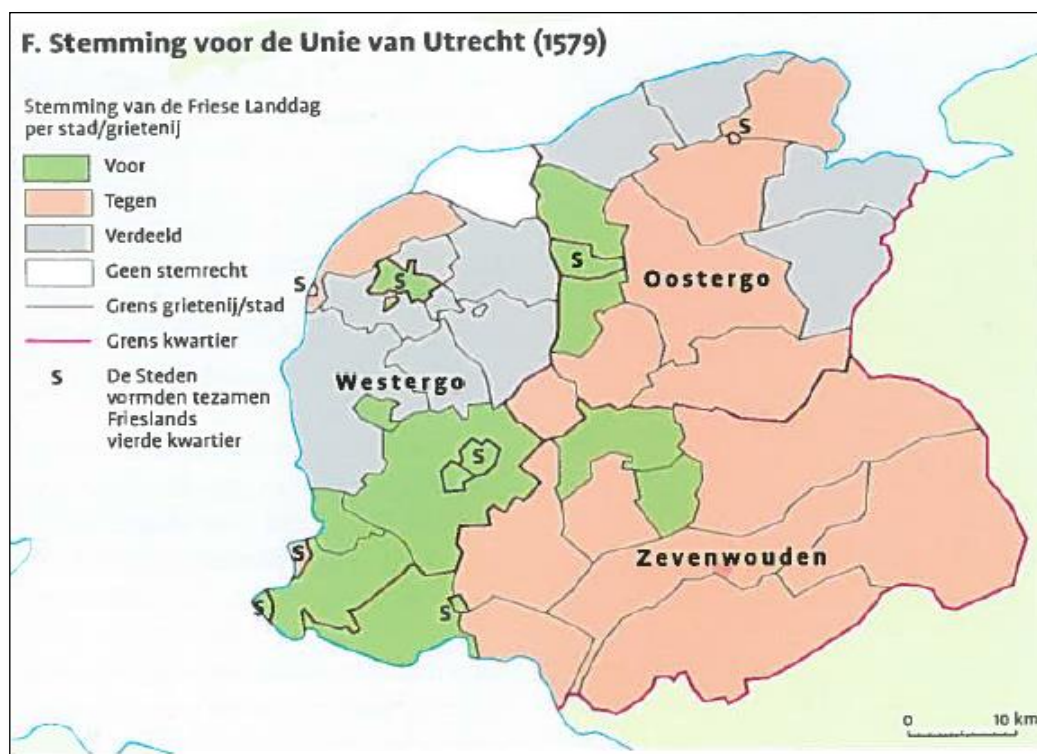
Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 22.

Met de intrede van de vorst Albrecht van Saksen kwam er definitief een einde aan de Friese Vrijheid.

http://resources.huuygens.knaw.nl/retroboeken/leeuw_pijlen/#page=73&accessor=toc&view=pdfPane&source=1&size=968 geraadpleegd op 23-8-2016.

⁷⁶ J.J. Woltjer, *Friesland in Hervormingstijd* (Leiden 1962) 7-12.

Afbeelding 2.1: kaart van steun en oppositie voor de Unie van Utrecht in de de Provincie Friesland, 1579.

Bron: K. Huisman en A. Versloot, *De Bosatlas van Fryslân* (Groningen 2009) 25.

De Friese aspiraties voor meer macht in de Republiek worden duidelijk bij de volgende thema's: de bouw van de universiteit van Franeker (1585), de oprichting van een eigen admiraliteit in 1596, militaire, politieke en territoriale activiteiten (te denken valt hierbij onder anderen aan de bouw van de vele forten tussen 1589-1594 in de Ommelanden) en de eis voor medezeggenschap in de VOC (en later de WIC).⁷⁷ De perceptie van de stadhouder ten aanzien van zijn eigen macht past binnen het verhaal van Friesland, die vond dat zij het politieke centrum van het noorden behoorde te zijn.

Onder leiding van stadhouder Willem Lodewijk, een oom van Willem Frederik (1613-1664), werden diverse schansen (forten) gebouwd tussen 1589 en 1594. Dit wordt in de historie 'de Groninger Schansenkring' genoemd.⁷⁸ Sommige bouwwerken stonden ver buiten Friesland, waaronder in Groningen, zoals te zien valt op de afbeelding. Een paar schansen werden zelfs in Drenthe en Overijssel gebouwd. Er was noodzaak tot het bouwen van deze versterkingen. De Habsburgse stadhouder van Groningen, Francisco Verdugo, probeerde de noordelijke gebiedsdelen onder Spaans gezag te

⁷⁷ G. Jensma, 'De universiteit te Frjentsjer, 1585-1843', *de Moanne* 10 (2007) 9-11.

<http://resources.huuygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/instellingen/94/>
K. Huisman en A. Versloot, *De Bosatlas van Fryslân* (Groningen 2009) 25.

⁷⁸ G. Overdiep, *De Groninger Schansenkrijg. De strategie van graaf Willem Lodewijk. Drente als strijdtonel, 1589-1594.* (Groningen 1970) 30-40.

krijgen.⁷⁹ Hij verschanste zich met zijn troepen in Noordhorn. Het Spaansgezinde Groningen werd hierdoor een gevaar voor Friesland en de Ommelanden. Daarop gaven de Provinciale Staten het mandaat aan de stadhouder van Friesland, Willem Lodewijk om de stad Groningen te veroveren.

Afbeelding 2.2: De provincie Friesland en de relatie tussen Friesland en de omliggende gewesten in het plan-Roorda.

Bron: K. Huisman en A. Versloot, *De Bosatlas van Fryslân* (Groningen 2009) 25.

Op driëntwintig juli 1594 werd de stad ingenomen en werd het 'Tractaat van Reductie' getekend, waarmee Stad en lande weer onderdeel uitmaakte van de Verenigde Nederlanden. Dientengevolge werd graaf Willem Lodewijk ook stadhouder van Stad en Lande. Zijn politieke macht spreidde zich zo uit over de drie noordelijke provincies. Friesland wilde samen met Holland een twee-eenheid creëren in de Republiek, waarbij Friesland het noorden zou vertegenwoordigen. Groningen en Drenthe zouden een Fries protectoraat moeten worden, waarbij de Friese stadhouder de machthebber zou zijn over deze gebiedsdelen. In afbeelding twee zijn de groene en groen gestreepte gebieden het land dat

⁷⁹ Francisco Verdugo (1536-1595) was van 1581 tot 1594 de laatste Spaanse stadhouder in de gewesten Friesland, Groningen, Drenthe, Lingen en Overijssel. A.Th. van Deursen, *De last van veel geluk* (2004 Amsterdam) 110.

direct onder het Friese gezag, dan wel onder de Friese invloedssfeer zou moeten vallen. Friesland was bezig om haar Middeleeuwse machtspositie in het Noorden te herstellen en te expanderen. Groningen en Drenthe behoorden Friesland toe, zo was de gedachte.⁸⁰

Een universiteit was van belang om Friesland een eigen intellectueel centrum te geven. Zodoende gaf Willem Lodewijk opdracht er één op te richten in Franeker in 1575. Later bemoeide hij zich ook met de oprichting van de Universiteit Groningen. Het bijzondere aan de universiteit van Franeker is dat het een leerinstelling was die gestoeld was op het protestantisme en daarmee als centrum fungeerde voor de gehele protestantse wereld. Naast de Leidse instelling was de academie in Franeker op dat moment de enige universiteit in de noordelijke Nederlanden. Hiermee liep Friesland vooruit op de andere provincies die pas later allemaal een eigen universiteit kregen. De bouw van de universiteit was mede ingegeven door het feit dat de eigen elite niet naar Holland hoefde voor onderwijs. De intellectuele ambitie van Friesland moge duidelijk zijn.⁸¹

De Friezen eisten in diezelfde periode een admiraliteit in haar provincie. Dat dit niet een vruchteloze onderneming was, bleek toen er in 1596 in Dokkum een Friese admiraliteit werd opgericht.⁸² Friesland kende van oudsher al veel zeehandel en met de komst van een admiraliteit werd dit bevestigd.⁸³ De martieme bezigheden lagen ook ten grondslag om een aanvraag te doen te participeren in de VOC. De provincie dwong Holland en Zeeland een plek te creëren voor Friesland, zodat zij ook mee kon doen in de overzeese expansie van de Republiek. Het octrooiverzoek past daarom in de context van de machtsstrijd waarin Friesland verkeerde met de andere gewesten. Aan het einde van de zestiende eeuw had Friesland veel weten te bewerkstelligen. Het streven naar een admiraliteit was met succes binnengehaald, maar bij het ontstaan van de VOC in 1602 bleek een zetel of een kamer in de Compagnie te hoog gegrepen.⁸⁴

⁸⁰ G. Overdiep, *De Groninger Schansenkrijg. De strategie van graaf Willem Lodewijk. Drente als strijdtoneel, 1589-1594.* (Groningen 1970) 30-40.

⁸¹ G. Jensma, 'De universiteit te Frjentsjer, 1585-1843', *de Moanne* 10 (2007) 9-11.

G. Jensma, *De canon van de geschiedenis van Friesland in 11 en 30 vensters. Rapport van de Commissie Canon van Friesland* (Leeuwarden 2008) 44-45.

⁸² H.J. den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2013) 25 en 97-98.

⁸³ H. Brand, 'Vrachtvaarders bij Uitstek', *Historisch tijdschrift Fryslân* 18, 8 (2012) 10-14.

⁸⁴ D.J.A. Roodhuyzen-van Breda Vriesman, 'De 'Admiraliteit in Friesland' en Harlingen', in *It Beaken* 77 (2015) 56-79.

H. Feith, 'Admiraliteit in Friesland', *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde inzonderheid de provincie Groningen* 2 (1865) 141.

A. Hallema, 'Verplaatsing van het Friese admiraliteitscollege van Dokkum naar Harlingen 1644-1652', *Marineblad* (1952) 656-674.

W. Veenstra, *Tussen gewest en Generaliteit. Staatsvorming en financiering van de oorlog te water in de Republiek der Verenigde Nederlanden, in het bijzonder Zeeland (1589-1795)* (Zutphen 2014) 46.

Friese Staten

*'Geen Statenvergadering in de vroege Republiek was zo besluiteloos en stuurloos als de Friese.'*⁸⁵ In de huidige tijd wordt er vaak gesproken over de vele bureaucratie in de Nederlandse samenleving, maar de bovenstaande quote wijst erop dat de overheid in de zeventiende eeuw dezelfde kritiek ten deel viel. Hotso Spanninga wijt de wantoestand in Friesland aan de gevolgen van de Opstand. Het eenhoofdige gezag was vervangen door een veelhoofdige. Deze felle kritiek behoeft enige nuance. De Friese politieke besluitvorming verdiende inderdaad niet de hoofdprijs, alles ging op z'n elfendertigsten, maar Spanninga doet het gewest te kort door te stellen dat het een bestuurlijke wanorde was. De uitdrukking 'op z'n elfendertigsten' lijkt voort te komen uit de elf steden en dertig grietenijen die Friesland had. Het feit dat veel mensen dit denken, zegt iets over de besluitvorming in Friesland. Het spreekwoord houdt volgens velen in dat *'wie iets op z'n elfendertigst doet, zich niet op laat jagen.'*⁸⁶ De trage besluitvorming leidde dan ook vaak tot irritaties in het gewest. Ondanks dat velen deze definitie hanteren, blijkt volgens het genootschap 'onze taal', dat er een andere betekenis bestaat voor de uitdrukking 'op z'n elfendertigst'.⁸⁷ Het octrooi spreekt het cynische beeld van Spanninga tegen en is een prachtig voorbeeld waarbij duidelijk wordt dat er eensgezindheid kon zijn en dat er wel snel opgetreden kon worden in Friesland, maar als het ging om zaken waarbij het generaliteitsbelang gemoeid was, kon men echter met goede ijver het proces vertragen. Een goed voorbeeld hiervan is de besluitvorming omtrent de subsidievertrekking voor de vloot.⁸⁸

Op voorstel van Willem van Oranje ging Friesland, in navolging van Holland en Zeeland, een college van 'Gedelegeerde Staten' opzetten als dagelijks bestuur van het gewest. In februari 1584 werd besloten dat het Friese college uit negen mannen moest bestaan met daarin drie vertegenwoordigers van de steden en de zes ingezetenen vanuit het platteland. Hiermee zorgde men voor een betere representatie van de bevolking. Er werd ook de noodzaak gevoeld om een tweede bestuurlijke instantie te formeren die de Staten bijeen kon roepen voor vergaderingen (landdagen geheten), agenda's kon vaststellen en resoluties kon formuleren, want dit orgaan had tot doel om te reflecteren op de balans in het stemgedrag in de Staten. Dit tweede comité bestond uit acht leden, twee leden uit elk kwartier, en heette 'mindergetal'.⁸⁹

De Gedelegeerde Staten waren het dagelijks bestuur. Wanneer er geen vergaderingen waren, voerden zij de besluiten uit van de Staten. Gedelegeerde Staten hadden veel macht op financieel

⁸⁵ Spanninga, *Gulden Vrijheid?*, 50.

⁸⁶ <https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/op-zn-elfendertigst> geraadpleegd op 5-8-2016.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ F.S. Gaastra, 'Friesland en de VOC', in: Ph. Breuker en A. Janse, *Negen eeuwen Friesland-Holland: geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 184-196. M.A.G. de Jong, *Staat van oorlog: wapenbedrijf en militaire hervorming in de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1585-1621* (Hilversum 2005)140.

⁸⁹ Israel, *The Dutch Republic*, 279-284.

en militair gebied. Naast de Gedelegeerde Staten was er een Rekenkamer die de financiën controleerde en was er verder een (groeïend) aantal uitvoerende ambtenaren. Het Hof van Friesland, ontstaan in de Middeleeuwen bleef ook na de Opstand bestaan. Dit was het belangrijkste bestuurs- en rechtscollege, maar het verloor geleidelijk haar rol als bestuurlijke macht en de Gedelegeerde Staten namen deze rol over. In 1663 werd er een eindpunt bereikt, waarbij bleek dat er nauwelijks iets van de macht van het hof over was. Als rechtscollege behield het Hof haar grote macht, doordat de grote(re) overtredingen en de grote criminele zaken door het Hof werden behandeld. Bovendien behield de instelling haar prestige, vanwege haar goede naam.⁹⁰

De Staten hielden het bestuurlijk gezag. De leden van het stadsbestuur wezen afgevaardigden aan vanuit hun magistratuur en vanuit de vroedschappen van hun college. In de grietenijen werden verkiezingen gehouden, waaraan men al bij een niet te omvangrijk bezit aan grond kon deelnemen. Bij de drie noordelijke provincies was het ook mogelijk om op niet-adellijke grondbezitters te stemmen.⁹¹ Het Hof van Friesland had vier stemgerechtigden die invloed uitoefenden over het provinciale bestuur. De vier mannen in het Hof waren vertegenwoordigers van de drie kwartieren, Oostergo, Westergo en Zevenwolden, en de elf steden (die tezamen ook als een 'kwartier' gold). Toen de autoriteit van het Hof weg viel (doordat de Opstand de Habsburgse invloeden teniet had gedaan) namen de Staten die positie over.⁹²

De vertegenwoordigers van die kwartieren waren over het algemeen van adel, hun invloed was dus erg groot in Friesland.⁹³ Hoewel Friesland deel uit zou gaan maken van de Verenigde Nederlanden, bleef Friesland haar eigen politieke vorm behouden. Haar stemrecht en –procedures waren tot aan 1640 nog veelal gebaseerd op het gewoonterecht en niet juridisch vastgelegd. Wim Blockmans en Peter Hoppenbrouwers onderstrepen de unieke bestuurlijke vorm van Friesland. Zij spreken ten aanzien van Friesland over een 'federatie van autonome steden en vrije boerengemeenten in federatief verband'.⁹⁴ De macht was verdeeld in de Staten van Friesland tussen de adel, regenten, steden, de stadhouder en het Hof van Friesland. In Friesland kwam de macht vooral van de platte-

⁹⁰ A.P. van Nienes en M. Bruggeman, *Archieven van de Friese stadhouders. Inventarissen van de archieven van de Friese stadhouders van Willem Lodewijk tot en met Willem V, 1584-1795* (Hilversum 2002) 16.

<http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/instellingen/90/> geraadpleegd op 11-8-2016.

R. Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* (Den Haag 1922) 266-267.

<http://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=210&miadt=36&miaet=1&micode=7-01&minr=1035491&miview=inv2> geraadpleegd in augustus 2015.

⁹¹ Het stemmen ging op basis van landbezit en niet op basis van titel. Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 377.

⁹² Israel, *The Dutch Republic*, 279-284.

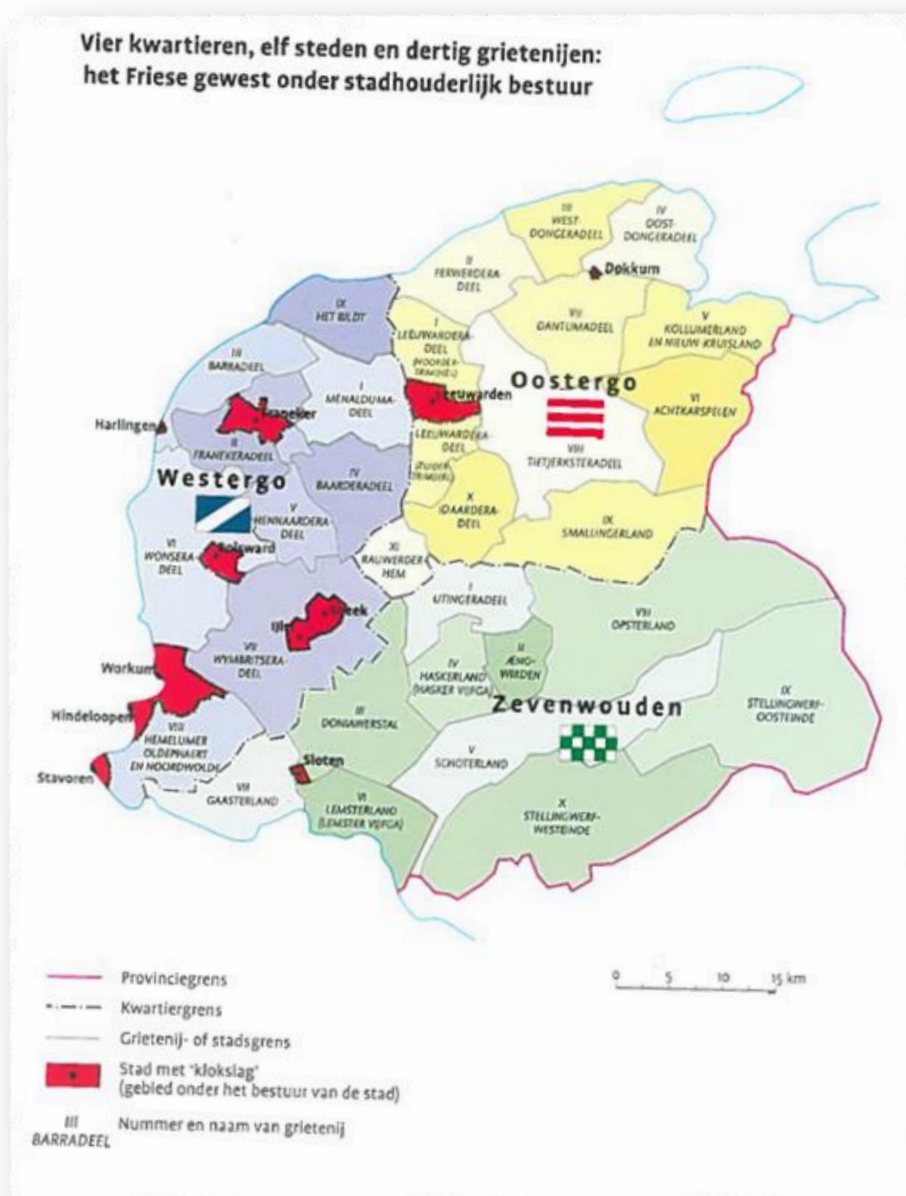
⁹³ <http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/instellingen/91/> geraadpleegd op 1-12-2016.

⁹⁴ W. Blockmans en P. Hoppenbrouwers, *Eeuwen des ondersheids. Een geschiedenis van middeleeuws Europa* (Amsterdam 2009) 389.

J.A. Mol e.a., *Fryslân, staat en macht 1450-1650: bijdragen aan het historisch congres te Leeuwarden van 3 tot 5 juni 1998* (Hilversum 1999) 17.

landsadel en niet vanuit de handelselite uit de steden, zoals dat het geval was in Holland en Zeeland. In Friesland was in de zeventiende eeuw bovendien sprake van een hogere mate van participatie in de provinciale politiek dan elders in de Republiek.⁹⁵

Afbeelding 2.3: institutionele verdeling van Friesland.

Bron: O. Vries, *De Bosatlas van Fryslân* (Groningen 2009) 52.

⁹⁵ Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 92-97.

Elk kwartier bestond op zijn beurt uit diverse Grietenijen die elk één stem hadden in hun grietenij (Oostergo telde negen, Westergo elf en Zevenwouden tien Grietenijen). Jaarlijks werden er namens de Grietenij een edelman en een vrije boer afgevaardigd naar de Landdag, waarbij ze tezamen de grietenij representeerden. Waren de twee heren het niet met elkaar eens, dan konden ze beiden een halve stem uitbrengen. Deze zogenaamde gevolmachtigden (vertegenwoordigers), werden gekozen door de 'ingezetenen' uit hun Grietenij. De ingezetenen waren de stemgerechtigden. Veelal waren dit eigenaren van stemgerechtigde boerderijen. Bijzonder is, dat niet een meerderheid aan stemmen van de grietenij doorslaggevend was, maar dat een meerderheid van stemmen in de meerderheid van de dorpen moest worden behaald. Het maakte hierbij niet uit wanneer men een edelman of een eigenerfde was. Beiden konden worden gekozen als 'ingezetenen'. Dit zorgde ervoor dat de Friese samenleving een egalitair karakter kreeg. Er was in veel mindere mate sprake van een standenmaatschappij dan bij de andere gewesten. De getrapte vertegenwoordiging was als volgt: op de Landdag werd er gestemd door de kwartieren, die op hun beurt weer de vertegenwoordigers waren van de grietenijen of gevolmachtigden (dertig of zestig in totaal). Bij de Grietenijen moest een meerderheid worden behaald van de dorpen (344 dorpen in de hele provincie) en een dorp moest ten slotte een meerderheid van stemmen zien te behalen. (ongeveer tienduizend stemmen in totaal).⁹⁶

Ondanks het feit dat Friesland na Holland het meest verstedelijkte gewest was van de Republiek, vertaalde dat zich niet naar het gewestelijk bestuur. Eén van de vier stemmen op de Landdag werd namelijk ingebracht door de elf steden, waarmee hun macht kleiner was dan elk ander gewest (behalve Drenthe). Dit staat in schril contrast met Holland, waar de steden de grote meerderheid van de stemmen hadden. In Holland had de brede burgerij veel invloed in het stadsbestuur. De burgerij in Friesland had ook het nodige in te brengen, maar de politieke structuur was wel anders. In Friesland, net zoals veel andere steden in Oost-Nederland, kenden 'gezworen gemeentes'. De gewone burger in de Friese steden kon ook een aanzienlijke invloed uitoefenen op het stadsbestuur, omdat jaarlijks één van de twee gevolmachtigden voor de landdag werd gekozen uit de gezworen gemeentes. Onafhankelijk van de grootte, bracht elke stad één stem in. Er werden dus in totaal elf stemmen uitgebracht, waarbij met meerderheid van stemmen werd besloten. De gevolmachtigden werden vervolgens door de Stadhouder gekozen, waarmee zijn informele macht duidelijk wordt.⁹⁷

Grietmannen

De vertegenwoordiger van een Grietenij werd een grietman genoemd. Hij was verantwoordelijk voor het bestuur en gedeelten van de rechtspraak in hun gebied. De bestuurlijke positie van de grietmannen kwam overeen met die van de stedelijke magistraten. De sociale achtergrond verschilde echter

⁹⁶ Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 9.

⁹⁷ Ibidem, 46-51.

nogal. De grietmannen waren vaak van adellijke komaf, in tegenstelling tot hun collega's in de steden. Bovendien bezat de plattelandsadel over het algemeen veel grond en had hij zodoende meer autonomie dan het stedelijke patriciaat, doordat hij zich al verzekerd wist van zijn bestuurlijke positie en zodoende minder afhankelijk was van andere partijen. Rijke notabelen gingen steeds meer grond opkopen om meer stemmen te verkrijgen. Wanneer men in elk van de dorpen de meerderheid aan stemmen wist te vergaren, had de grondopkoper de hele grietenij in zijn macht. De kring van stemgerechtigden werd op den duur steeds kleiner, waardoor het democratische gehalte achteruitging en er steeds meer sprake was van een oligarchie in de loop van de zeventiende eeuw. De adel wist zijn macht uit te breiden, terwijl de adel in de rest van de Republiek aan macht moest inboeten.⁹⁸

Er waren de edelen ook veel aan gelegen om grietman te worden, omdat deze functie veel macht opleverde. Een grietman mocht namelijk recht spreken en was tevens bestuurder. Een grietman en zijn familie bevond zich in de hoogste kringen. Men stelde een grietman voor zijn gehele leven aan. Daarnaast bestond er de mogelijkheid om als gevolgmachtigde verkozen te worden en zodoende te participeren bij de Friese Statenvergadering. Het ambt was veelal een erfelijke functie die van vader op zoon ging. Het was zaak om met een grietmansdochter (zonder broers) te trouwen wilde men zelf grietman worden. Dit was voor een buitenstaander geen gemakkelijke opgave. Door de aankoop van stemgerechtigde boerderijen bleef er weinig van de theorie over dat iedereen grietman kon worden. In de praktijk bleek een grietman in de loop van de zeventiende eeuw steeds vaker een adellijke titel op zak te hebben.⁹⁹

De adel

Bij de edelen waren intriges aan de orde van de dag. De Friese stadhouder schreef het zo: 'wandt dit een ongestuym, veranderlijck volck iss, nijdich, jaloux, quatspreeckent, want als ick juist niet doe wat sie mij seggen oft recommenderen, dan wil ick souverin sijn,[..].'¹⁰⁰ Dat zorgde ervoor dat de stadhouder behoedzaam met de adel moest omspringen. Ten aanzien van de samenwerking voor de

⁹⁸ Ibidem.

Het systeem was zelfs zo democratisch dat bij de verkiezingen de meerderheid van stemmen in de meerderheid van de dorpen doorslaggevend was.

L. Kooijmans, *Liefde in opdracht*. 176-178.

⁹⁹ <https://www.tresoar.nl/help/Pages/Stemkohieren---toelichting.aspx> geraadpleegd op 3-1-2017.

http://www.friesgenootschap.nl/images/fryslan/documenten/fryslan_nummers/2013/Fryslan_sept_2013_GoudenEeuw.pdf geraadpleegd op 11-11-2016.

¹⁰⁰ J. Visser en G.N. van der Plaat (red.), *Willem Frederik prins van Nassau-Dietz: Gloria parendi. Dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, 1643-1649, 1651-1654*. (Den Haag 1995) 448-449.

octrooiaanvraag is het erg relevant om te weten hoe de Friese adel zich gedroeg en welke macht zij bezat.¹⁰¹

De adel vormde in Friesland geen wettelijk gedefinieerde klasse, waarmee de formele privileges genoten zou kunnen worden die gangbaar waren bij edellieden elders. Desalniettemin had de adel in praktijk, zelfs zonder wettelijk vastgestelde privileges en zonder een aparte juridische status, toch veel macht in de noordelijke provincies van de Lage Landen. De adel putte haar inkomsten enerzijds uit overheidsbanen en anderzijds uit de invloed die zij uitoefende in de provincie. Zij wist zelfs meer invloed uit te oefenen in het provinciale leven dan de meer legitieme adel in Holland, Zeeland en Vlaanderen. De adel had kortom een erg prominente rol in Friesland en Ommelanden. Eer was hierbij een belangrijke drijfveer voor de edelen. De Friese Vrijheid, waar de adel over repte, moet niet te letterlijk worden genomen. Eén ieder zoeken zijn eigen profijt' zegt de stadhouder namelijk over de adel.¹⁰²

In de onderstaande afbeelding valt te zien dat er in een groot gedeelte van Friesland, in de grietenijen, de regenten een machtsoverwicht hadden. Met het woord 'regenten' wordt de adel bedoeld. Voornamelijk vanwege de Opstand had de adel zijn machtspositie weten uit te breiden. Deze ontwikkeling kwam voort uit de volgende punten: de matige ontwikkeling van de Friese steden en daarmee het groter wordende belang van het platteland; De eliminatie van de landsheer en de landsheerlijke bureaucratie, waarmee dit instituut was uitgeschakeld voor de adel. Ten derde had de adel goed gelegen gronden, waardoor zij makkelijk aanspraak kon maken op het geconfisqueerde land van de kerk. Bovendien was het de stadhouder verboden land aan te kopen.¹⁰³

Tabel 1: De achtergrond van de Friese grietmannen zag er als volgt uit:

Jaartal	Friese adel	Niet-Friese adel	Geen Friezen
1525	13	10	5
1574	8	13	8
1623	19	10	0
1675	17	8	5

Bron: J. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford 1995) 337.

¹⁰¹ Y. Kuiper, 'Profijt, eer en reputatie. Friese adel en politieke cultuur in het tweede kwart van de zeventiende eeuw', in: *Fryslân, staat en macht 1450-1650* (Leeuwarden 1999) 195.

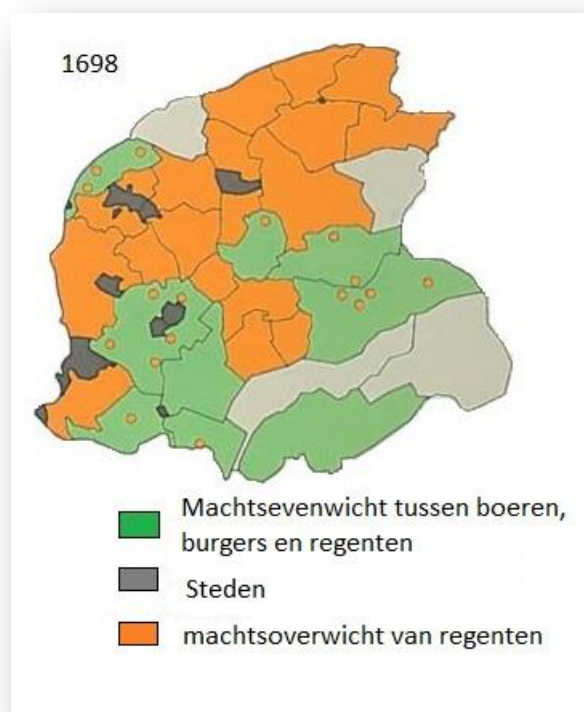
¹⁰² J. Visser en G.N. van der Plaat (red.), *Willem Frederik prins van Nassau-Dietz: Gloria parendi. Dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, 1643-1649, 1651-1654.* (Den Haag 1995) 478.

Y. Kuiper, 'Profijt, eer en reputatie', in: *Fryslân, Staat en macht 1450-1650* (Hilversum 1999) 195-197.

¹⁰³ Israel, *The Dutch Republic*, 337-341. Van Deursen, *De last van veel geluk*, 137-145.

De uitbanning van externe invloeden bij het kiezen van de magistraten was een belangrijke verandering in de zestiende en zeventiende eeuw, zoals te zien valt in de bovenstaande tabel. In de periode 1520-1572 werden door het bestuur in Brussel, op aanbeveling van het Hof van Friesland, achten-twintig grietmannen aangesteld. Na de Opstand veranderde de samenstelling navenant (1525: 28; 1574: 29; 1623: 29; 1675: 30). Het aantal erkende adellijke families in Friesland lag tijdens het grootste gedeelte van de zestiende eeuw rond de vijftig. In 1650 was dit aantal gedaald tot zesenviertig, maar de adel had hiermee zeker niet aan dominantie ingeboet. In tegendeel zelfs. Het aandeel edelen in de grietenijen was erg groot en nam zelfs toe gedurende de zestiende en zeventiende eeuw.¹⁰⁴

Afbeelding 2.4: Friesland in 1698. De dominante machten in de grietenijen.

Bron: K. Huisman en J. Versloot, *De Bosatlas van Fryslân* (Groningen 2009) 26.

In het begin van de zeventiende eeuw hadden in de meeste grietenijen de boeren en de burgers het voor het zeggen, maar gaandeweg raakte de macht steeds meer geconcentreerd in de handen van een beperkt aantal edellieden. In de afbeelding hierboven wordt gesproken over regenten, maar dit kan ook gelezen worden als adel. Uit de afbeelding kan duidelijk geconcludeerd worden dat bij een meerderheid van de gewesten de macht bij de regenten ligt. Om ervan verzekerd te zijn dat de

¹⁰⁴ Israel, *The Dutch Republic*, 337-341.

edelman de macht kreeg moest hij genoeg stemmen hebben. Daarom ging de adel in het eerste kwart van de zestiende eeuw stemdragende boerderijen kopen. Zodoende wist de adel een stemmenmonopolie te krijgen. Het maakt nog maar eens duidelijk dat er geen sprake was van een Friese vrijheid.¹⁰⁵

Stadhouder Willem Frederik

Naast de uitstraling die de VOC met zich meebracht, de prachtige banen die het opleverde en de grote welvaart die het beloofde was er hoogstwaarschijnlijk nog een ander aspect dat meespeelde voor de ondertekenaars van het octrooi, namelijk de drang naar Friese glorie. Het octrooi liet al in de tekst opzichtig zien dat de nadruk ligt op de Staten van Friesland. Dit was in lijn met het gedachtegoed van deze heren. Zij wilden zoveel mogelijk soevereiniteit en subsidiariteit. Het octrooi volgde hierin een langere historische lijn. Het beste voorbeeld waarin de drang naar onafhankelijkheid zich liet zien bij de Friezen, was bij de benoeming van Willem Frederik tot stadhouder. Friesland kreeg een eigen stadhouder, tegen de zin van Holland en Frederik Hendrik.¹⁰⁶

Willem Frederik werd op voorspraak van de Friese Staten in 1640 gekozen, na de dood van Hendrik Casimir I. Willem Frederik zou stadhouder blijven tot aan zijn tragische dood in 1664.¹⁰⁷ Hij wist in de loop der tijd een geduchte speler te worden in het politieke spel. In zijn positie als stadhouder was hij de hoogst aangeschreven bestuurder en de belangrijkste edelman in Friesland. Zijn taken bestonden uit het opzicht houden over de rechtspraak, het aanstellen van officieren van justitie en magistraten en het dragen van militaire verantwoordelijkheid in de provincie. Verder was hij verantwoordelijk voor de voortzetting van de Gereformeerde kerk in de provincie.¹⁰⁸

In tegenstelling tot de andere gewesten in de Republiek had Friesland, gezamenlijk met Groningen en Drenthe, een eigen stadhouder. Graaf Willem Frederik van Nassau-Dietz was in de periode dat de octrooiaanvraag speelde de stadhouder van deze gewesten. Willem Frederik hield vanaf 1643 een dagboek bij waarin hij erg openhartig zijn dagelijkse besommingen vertelde, zodoende kunnen we veel over hem te weten komen.¹⁰⁹ In afbeelding vier valt de stamboom te zien van de Friese stadhouders. Willem Frederik van Nassau-Dietz was de tweede zoon van Ernst Casimir van Nassau-Dietz. Deze Ernst Casimir werd na de dood van zijn oudere broer, 'ûs Heit', Willem Lodewijk van Nassau-Dillenburg, in 1620 stadhouder van Friesland. Dit ging niet zonder slag of stoot. Prins Maurits en zijn

¹⁰⁵ Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 378. Janssen, *creatures van de macht*, 65 en 109.

¹⁰⁶ Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 42.

¹⁰⁷ Willem Frederik stierf na inspectie van zijn pistool. Bij het controleren van zijn pistool werd hij plotseling getroffen door een kogel. Deze verwonding kwam hij niet meer te boven. K. Huisman, *De Friese geschiedenis in meer dan 100 verhalen* (Amsterdam, onbekend) 121.

¹⁰⁸ Janssen, *Creatures van de macht*, 57-81.

¹⁰⁹ J. Visser en G.N. van der Plaat (red.), *Willem Frederik prins van Nassau-Dietz: Gloria parendi. Dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, 1643-1649, 1651-1654.* (Den Haag 1995).

halfbroer Frederik Hendrik aasden ook op het stadhouderschap van Friesland.¹¹⁰ Frederik Hendrik was een neef van Willem Frederiks overleden vader, en behoorde tot de Oranje-tak van de familie Nassau. Frederik Hendrik had een intimiderende claim gelegd op de positie van Willem Frederik. Zijn ambitie om stadhouder te worden van alle gewesten van de Republiek werd echter gedwarsboomd. Het gevolg was wel dat Willem Frederik zijn gezicht hierdoor bijna niet meer in Den Haag durfde te laten zien. Hij nam ook geen zitting meer in de Raad van State, waartoe hij als stadhouder wel gerechtigd was. Frederik Hendriks boosheid over de gang van zaken verminderde in 1641 toen hem verzekerd werd dat zijn zoon Willem II de opvolger van Willem Frederik in Friesland zou zijn als laatstgenoemde kinderloos kwam te overlijden. Het liep echter anders. De Staten van Friesland volgden het besluit van Willem-Lodewijk om Ernst Casimir aan te wijzen als stadhouder. In 1632 werd zodoende Ernst Casimir beëdigd als gouverneur (stadhouder) van Friesland.¹¹¹

De stadhouder diende zich aan een strikte regels te houden die men in Friesland had opgesteld. Deze regels zorgden ervoor dat de stadhouder behoedzaam moest optreden. Desondanks had Willem Frederik drang naar soevereiniteit, blijkt uit het beklag van de adel. maar hoeveel macht had hij nu werkelijk?¹¹² In de Staten van Friesland stemde hij namens de elf steden en had hij dus ‘maar’ één van de vier stemmen. Doordat de adel elkaar vaak naar het leven stond en het licht in elkaars ogen niet gunde werd aan de stadhouder de verantwoordelijkheid gegeven de grietmannen aan te stellen. De graaf kreeg op deze manier veel macht in de schoot geworpen, maar het was wel informele macht. In deze politieke wespennest moest Willem Frederik balanceren tussen de belangen van de verschillende partijen en families. De stadhouder slaagde er niet in boven de partijstrijd uit te komen. Zijn macht was daarvoor te beperkt. Deze voorzichtigheid die hij aan de dag moest leggen heeft er ook toe geleid dat hij zich op de vlakte hield ten aanzien van de octrooilobby. Bovendien was zijn verhouding met zijn neef vertroebeld en was zijn imago niet goed in Holland. Dit was één van de redenen dat de initiatiefnemers van het octrooi kozen voor Sybrant Jaspers om langs de gewesten te gaan en te pleiten voor een Friese Oost-Indische Compagnie.¹¹³

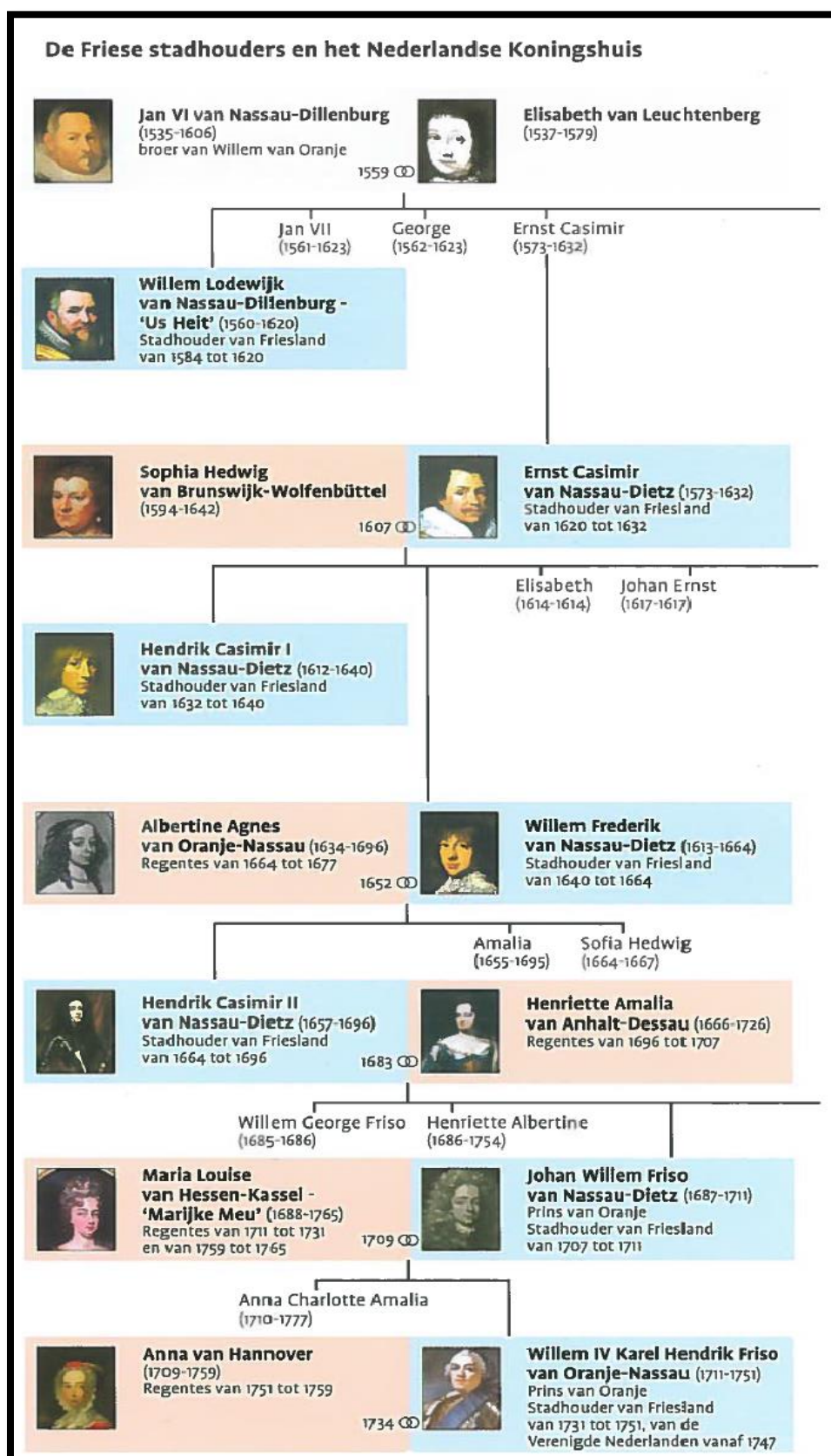
¹¹⁰ P. Blok, *Frederik Hendrik. Prins van Oranje* (Amsterdam 1924) 73.

¹¹¹ Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 386-387.

¹¹² Y. Kuiper, ‘Profijt, eer en reputatie. Friese adel en politieke cultuur’, in: *Fryslan, Staat en macht 1450-1650* (Hilversum 1999) 182 en 194.

¹¹³ Janssen, *Creaturen van de macht*, 80-82.

Afbeelding 2.5: Stamboom Friese tak van de Nassau's.

Bron: Rijksvoorlichtingsdienst, *De Bosatlas van Fryslân* (Groningen 2009) 53.

Friese machtsverhoudingen

Dat edellieden zich nadrukkelijk bemoeiden met maritieme aangelegenheden is opmerkelijk. In Holland en Zeeland was het namelijk de regentenklasse die zich op dit gebied profileerde. De zeehandel was het domein van de handelaar en de koopman en op de keper beschouwd waren de edelen wars van handeldrijven. Edelen hielden zich veel meer bezig met hun landerijen.¹¹⁴ Bovendien kenmerkte de Republiek zich als een staat waarbij de burgerij de boventoon voerde in de politieke besluitvorming en niet de adel. Het politieke leven zag er in Friesland echter totaal anders uit, want in deze provincie was niet de regentenklasse of de burgerij, maar de adel de groep die het voor het zeggen had.¹¹⁵

Adellijke families uit Friesland kenden een voortdurend verloop van *rise and fall* vanaf het begin van de Opstand tot in de jaren 1640.¹¹⁶ In deze paragraaf zal duidelijk worden waarom deze bijzondere machtsverhoudingen in dit gewest een belangrijke voorwaarde was voor het schrijven van het octrooi. De opstellers van het octrooi waren edelen en actief betrokken in de Friese Staten. Om te begrijpen waarom zij zich nadrukkelijk bezig hielden met het octrooi is het noodzakelijk inzicht te krijgen in de machtsstructuren in Friesland. Hoe waren de onderlinge machtsverhoudingen? Kan gesproken worden van een Friese factie? Wie bezat de macht in Friesland: de stadhouder of de adel?

In Friesland was er, net zoals overal in de Republiek, strijd tussen de verschillende facties, maar wat is een factie? Volgens Roorda is een factie over het algemeen klein van omvang en vaak samengesteld uit verwante (regenten)families. Facties kenden geen strakke organisatievorm, die gericht was op de langere termijn. Strakke interne richtlijnen met een interne discipline waren evenzeer afwezig. Ondanks het ontbreken van een degelijke organisatiestructuur was een factie in veel gevallen geen eendagsvlinder, maar hield het ten minste enkele jaren stand. De samenwerking was gebaseerd op diverse themas's en aandachtsgebieden. Verder was een factie, volgens Roorda, gericht op materieel gewin voor de eigen leden en gericht op het stedelijke welzijn, zoals de leden van de factie dat zelf zagen. Een eventuele tegenfactie zorgde voor een bepaalde mate van controle. Wanneer een regerende factie voor misstanden zorgde, kon een tegenfactie daartegen ageren. Zonder kwam het zelden tot hevige botsingen.¹¹⁷

¹¹⁴ Janssen, *Creaturen van de macht*, 80-82. Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 393.

¹¹⁵ D.S. Landes, *The wealth and poverty of nations. Why some are so rich and some so poor* (New York 1999) 137-149.

¹¹⁶ Y. Kuiper, *Fryslan, Staat en macht 1450-1650*, 174.

¹¹⁷ M. Van der Bijl, *idee en interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg 1702 en 1715*, (Groningen 1981) 166-195. De waardering en kritiek ten aanzien van Roorda zijn onder andere samengevat door G. de Bruin, 'De geschiedschrijving over de Gouden Eeuw', In: W.W. Mijnhardt (red.), *kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht 1983) 106-108.

Martinus Franken nuanceert de woorden van Roorda en spreekt over het bestaan van gewestelijke facties. De gevolgen van het hebben van gewestelijke facties betekent volgens hem dat hierdoor een totaal ander samenwerkingspatroon zichtbaar wordt in de Republiek tussen de verschillende politieke groeperingen. Het wordt volgens Franken nooit volledig helder wanneer er sprake is van gewestelijke facties, omdat het beschikbare bronnenmateriaal niet inzichtelijk maakt wat de achterliggende redenen waren bij de besluiten. Zo lieten bijvoorbeeld de Staten van Holland, bestaande uit negentien leden (de ridderschap en achttien stemhebbende steden), in hun resolutieboeken alleen hun besluiten vastleggen. Door middel van brieven die de gedeputeerden stuurden naar familie, vrienden of achterban kan enigszins een reconstructie worden gemaakt van de onderhandelingen. Er zijn sporadisch notulen vindbaar die wel de achterliggende onderhandelingen beschrijven, aldus Franken.¹¹⁸

In andere gewesten, waaronder Friesland, bestonden er ook facties. De Friese facties zorgden voor een eigen dynamiek in de provincie. Deze facties kenden ook een bepaalde gerichtheid naar binnen toe. Zo stelde Friesland zelf haar stadhouder aan uit het huis van de Friese Nassau's. Toen men na de dood van Hendrik Casimir I in 1640 in de andere gewesten Frederik Hendrik wilde aanstellen, weerhield Friesland zich er niet van een andere keuze te maken. In het noordelijke gewest werd besloten Willem Frederik, de broer van Hendrik Casimir, te benoemen. Het moge duidelijk zijn dat dit politieke en diplomatieke consequenties had in de Republiek.¹¹⁹

De initiatiefnemers voor het Friese octrooi kwamen allen uit de diverse Friese facties. Zij slaagden erin samen te werken. De positie van de Friese adel in de samenleving was bijzonder. De adel was een geduchte macht in Friesland die niet in kracht inboette, maar juist meer macht wist te verwerven in de loop van de zeventiende eeuw. Hierdoor had het Friese bestuur een andere dynamiek in vergelijking met de andere provincies in de Republiek (het was juist de tendens in de Republiek dat de adel aan macht inboette).¹²⁰ Vanaf de oprichting van de VOC wilden de Friese initiatiefnemers deel uit maken van de compagnie. Deelname werd de Friezen echter telkens geweigerd. Als praten met de VOC niets uitwerkte, dan was het verstandiger om andere manieren te zoeken. Het octrooi laat zien dat samenwerken mogelijk was en dat zelfs eensgezindheid kon bestaan in Friesland. Het octrooi weerspreekt het beeld dat de stadhouder laat zien van het gewest, namelijk dat er louter sprake zou zijn van besluiteloosheid en onenigheid.¹²¹

¹¹⁸ S. Groenveld, *Evidente factiën in den staet*, 37.

¹¹⁹ Ibidem. J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht 1450-1650*. (Hilversum 1999) 205-217.

J.J. Poelhekke (red.) *Geschiedenis van Gelderland* (Zutphen 1975) 92-96.

J.J. Poelhekke, *Frederik Hendrik Prins van Oranje. Een biografisch drieluik* (Zutphen 1978) 512-517.

¹²⁰ J. Israel, *The Dutch Republic*, 337.

¹²¹ NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

Alle personen en instanties die macht hadden hoedden zich ervoor de macht te verliezen. De zeventiende eeuw was een roerige tijd, waarbij er veel strijd was om de macht. De adellijke families probeerden zichzelf te beschermen en daarin bracht de stadhouder uitkomst. Er bestond veel strijd tussen het Hof van Friesland en de Friese Staten. Pas vanaf de jaren veertig van de zeventiende eeuw kwam de Friese politiek in rustig vaarwater.¹²² Door middel van nepotisme (het bevoordelen van familieleden) en patrimonialisme wist hij veel Friese bestuurders aan zich te binden.¹²³

Wat wordt bedoeld met 'patrimonialisme'? Deze vorm van besturen kenmerkt zich door een scheiding van de soevereiniteit tussen machthebbers en de elite. Patrimoniale heersers regeren door het verlenen van exclusieve politiek-economische rechten en immuniteiten.¹²⁴ Met deze verlening zijn de begunstigen wel verplichtingen verschuldigd aan de heerser. Daarbij verkrijgt de heerser fondsen en gebruikt hij zijn macht. De elite krijgt op haar beurt economische concessies, politieke vertegenwoordiging en daarmee gepaard gaande status. De soevereiniteit is geïnstitutionaliseerd met een aantal onderling afhankelijke relaties tussen heersers en de rechtspersonen, die hun heerschappij ondersteunen.¹²⁵ Max Weber stelde dat zogenaamde patrimoniale ambtenaren aan de vorst verbonden waren via persoonlijke loyaliteitsbanden of dat zij persoonlijke loyaliteitsbanden aangingen met de vorst. De toedeling van functies gebeurde in de eerste plaats op basis van loyaliteit en trouw in plaats van het bezitten van kennis of specifieke technische vaardigheden.¹²⁶

De macht die Janssen de Friese stadhouder toedicht is naar mijn mening te groot. De historicus onderschat de macht van de adel en geeft te hoog op van het cliëntelisme-systeem van Willem Frederik. De stadhouder had diverse verantwoordelijkheden. Hij kreeg zijn mandaat hiervoor van de Staten, waarin verscheidene edelen zetelden. Het kwam er kortom op neer dat men in Friesland bepaalde wat Willem Frederik wel en niet kon doen. Dit is constitutionele monarchie *avant la lettre*.¹²⁷

Willem Frederik was zelfs erg afhankelijk van de noordelijke gewesten. Zijn vergoeding in Friesland was vijftigduizend gulden voor zijn werk als stadhouder en voor zijn militaire taken kreeg hij elfduizend gulden per jaar. Ondanks dit riant loon kon hij niet alle kosten dekken. Zijn hof moest een internationale allure hebben en hij wilde zichzelf zoveel mogelijk als een Europees vorst profileren. Dit verlangen bracht veel kosten met zich mee. De inkomsten die de stadhouder verkreeg uit Friesland waren dan ook broodnodig en laat de afhankelijkheidspositie zien van de stadhouder ten

¹²² Y. Kuiper en A. Zijlstra, *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw: Het rijke buitenleven in de Republiek*. (Hilversum 2015) 103.

¹²³ Patrimonialisme houdt in dat er een hiërarchische relatie bestaat tussen een leider en een cliënt. De term wordt nadrukkelijk gebezigd door onder anderen Max Weber in: Max Weber, *Economy and Society* (Los Angeles 1968) 226, 293-297 en 1006-1031.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ J. Adams, *The Familial State: Elite Family Practices and State-Making in the Early Modern Netherlands*, *Theory and Society*, 23 (1994) 505-539.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Janssen, *Creaturen van de macht*, 91, 180-198.

aanzien van de provincie.¹²⁸ Bovendien was de invloed van de stadhouder in de grietenijen veel minder groot dan in de steden. De grietenijen werden in toenemende mate gedomineerd door een klein aantal aristocratische families. Zij waren geduchte concurrenten van de stadhouder, aan wie het bovendien bij zijn instructie verboden was om stemdragende percelen grond aan te kopen. De stadhouder kon wel proberen om aan plattelandsregenten voordelen te bieden.¹²⁹

Anderzijds was Willem Frederik de militaire leider. Hij had veel bevoegdheden in de steden. Hij had zitting in het College, waarbij hijzelf stemrecht had. Daarnaast kon hij uitgaan van de stem van de steden, omdat hij die gevolmachtigde zelf had geselecteerd. In de praktijk had Frederik dus twee stemmen.¹³⁰ Hotso Spanninga stelt dat de adel geen inmenging dulden en gekeken naar de formele macht van Willem Frederik lijkt deze bewering gestaafd te kunnen worden.¹³¹ De stadhouder was namelijk in dienst van de stedelijke- en plattelandsvertegenwoordigers, maar in de praktijk eiggende hij zich meer macht toe en veroverde hij op die manier politiek terrein. De adel dulde dus wel inmening van Willem Frederik. Al was het wel vaak manoeuvreren tussen allerlei belangen, want de stadhouder had gebrek aan formele grondslag voor zijn politieke optreden. Een voorbeeld waarmee Willem Frederik zichzelf in het middelpunt wist te zetten was het aanstellen van grietmannen.¹³²

De Friese edelen vonden dat ze recht hadden op de welvaart die de familie had vergaard. De soevereiniteit moest zodoende bij de provincie blijven.¹³³ Friesland kon niet op eigen houtje acteren, zo was gebleken uit het optreden van de Generaliteit in 1637, toen Friesland werd gedwongen haar belastingen te voldoen. De Friezen weigerde stelselmatig haar belastingplicht te voldoen, tot grote frustratie van de Staten Generaal. De Raad van State reisde in dat jaar af naar Leeuwarden om orde op zaken te stellen. Friesland kreeg een aantal restricties en moest vanaf toen aan een aantal regels voldoen. Deze hervormingen leidde ertoe dat een aantal Friese vrijheden werden ingeperkt. Eén van die maatregelen ging over de verkiezingsprocedure. De verandering leidde ertoe dat het volk aan invloed moest inboeten, maar tegelijkertijd kwam er ook een einde aan de 'kuiperijen'.¹³⁴ Ternauwernood wist de Friese stadhouder te voorkomen dat de soldaten Leeuwarden bezetten, maar het heeft wél duidelijk gemaakt dat Friesland niet alles kon maken. Het besef was gekomen dat goedkeu-

¹²⁸ Kooijmans, *Liefde in opdracht*, 176-178.

¹²⁹ A.P. van Nienes en M. Bruggeman, *Archieven van de Friese stadhouders. Inventarissen van de archieven van de Friese stadhouders van Willem Lodewijk tot en met Willem V, 1584-1795* (Hilversum 2002)19. Janssen, *Creaturen van de macht*, 59.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 389-390.

¹³² Kooijmans, *Liefde in opdracht*, 187-188.

¹³³ Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 389-390.

¹³⁴ Ibidem, 164.

ring van de Staten Generaal noodzakelijk was, wanneer het om thema's ging die de provincie oversteeg en dat was ook het geval bij de octrooiaanvraag.¹³⁵

Willem Frederik en het octrooi

Handelaar Jaspers, niet stadhouder Willem Frederik, ging zijn pleidooi doen bij de landsgewesten. De afwezigheid van de graaf in de geschriften van Jaspers is opvallend. In zijn memoires schreef de stadhouder ook niets omtrent het octrooi. Het is onduidelijk welke rol de stadhouder heeft gespeeld bij de octrooiaanvraag, maar hij komt wel nadrukkelijk naar voren in het octrooi.¹³⁶ In het octrooi staat expliciet dat de stadhouder de adviseur is. De stadhouder stemde dus in met de lobby. De motieven om dit te doen zijn onduidelijk. Het is bijzonder dat hij zich niet *en plein publique* leek uit te spreken. Hij vermeldde in ieder geval niets hierover in zijn dagboek, maar in het dagboek van 1648 schrijft Willem Frederik wel het volgende: *'Ick ginck nae huys, schreef aen graf Fritz, lass dat werck van Oostyndiën van Gijssels, 'twelck tuschen Vranckrijck en Chur-Brandenburch solde geopserveert worden, en hadden geerne de Vriesen dahrbij.'*¹³⁷ De graaf sprak zich later dus wel uit de Friezen een prominente posities moesten innemen, maar de stadhouder heeft over het octrooi zelf nooit enige uitlating gedaan in zijn dagboeken. Dat hij zich in een goed daglicht wist te stellen bij de ondertekenaars staat buiten kijf.¹³⁸

Als patroon zou Willem Frederik zich in kunnen spannen om ervoor te zorgen dat Friesland meer invloed kreeg in de VOC aangezien hij sinds 1640 stadhouder was van Friesland en in 1643 het verzoek werd ingediend bij de Staten Generaal. Wilden de opstellers van het octrooi gehoord worden dan was de steun van de stadhouder cruciaal.¹³⁹ Willem Frederik had zelf ook veel baat bij het feit dat de ondertekenaars van het Friese octrooi via hem, de stadhouder, politieke aandacht vroegen. Verzoeken aan hem lieten namelijk zijn macht zien en het vergrootte zijn uitstraling in het gewest toe. De stadhouder, zo liet hij optekenen in zijn dagboek, wilde zijn gunsten groter doen voorkomen

¹³⁵ J. Adams, *The familial state. Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe* (New York 2005) 38-45.

J. Adams, 'The Familial State: Elite Family Practices and State-Making in the Early Modern Netherlands', *Theory and Society* 23 (1994) 505-539.

¹³⁶ 'so hebben Wy, naer gehouden Communicatie, met Syn excellentie de Wel ende Hoogh-gebooren Heere, Heer Wilhelm Frederich, Grave toe Nassau, Catzenelleboghen, Vyanden, Dietz, enz. onsen stadthouder, der supplianten versoeck rijpelijk gheexamineert, ende binlijck bevonden.' NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

¹³⁷ J. Visser en G.N. van der Plaat (red.), *Willem Frederik prins van Nassau-Dietz: Gloria parendi. Dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, 1648* (Den Haag 1995) 540.

¹³⁸ Zie bijlage. NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

J. Visser en G.N. van der Plaat (red.), *Willem Frederik prins van Nassau-Dietz: Gloria parendi, 777*.

¹³⁹ Janssen, *Creaturen van de macht*, 134 en 199-200.

dan ze daadwerkelijk waren, zodat de gunstbehoevende op die manier nog meer het gevoel kreeg dat hij in het krijt stond bij de standhouder.¹⁴⁰

Willem Frederik was vermoedelijk niet de man die vanaf het begin betrokken was bij deze lobby, maar dat betekende niet dat hij niet belangrijk was voor Jaspers en zijn compagnons. De stadhouder kreeg steeds meer invloed in Friesland en had in de gehele Republiek een groot netwerk opgebouwd. Hij was familie van Frederik Hendrik en stamvader van het huidige koningshuis, de Oranjes.¹⁴¹ De verhouding tussen Frederik Hendrik mocht dan getroubleerd zijn, beiden hadden elkaar toch nodig voor hun machtspositie. Ondanks de slechte verstandverhouding tussen de twee neven, spendeerde Willem Frederik verscheidene jaren een groot gedeelte van zijn tijd op het stadhoudelijke hof in Den Haag, proberend weer in de gunst te vallen bij zijn neef. Alleen in de winters verliet hij zijn residentie om naar Friesland te gaan.¹⁴² Willem Frederik leefde op gespannen voet met Frederik Hendrik en hield zich daarom op de vlakte in Den Haag. Hij ging niet zitten in de raad van State, terwijl hij daartoe wel bevoegd was, omdat hij zijn neef niet tegen het hoofd wilde stoten. Hij was namelijk nog maar net aangesteld als stadhouder van Friesland, tegen de zin in van Frederik Hendrik. Hij hield zich daarom eerst gedeisd. Het is zodoende begrijpelijk dat Willem Frederik zijn handen niet wilde branden aan het octrooi, omdat het voor problemen kon zorgen. Zijn aspiraties voor het stadhouderschap voor de gehele Republiek kon ondermijnd worden wanneer hij zich teveel zou profileren als de stadhouder van Friesland. Het FOC-octrooi werd dus een avontuur van onderop.¹⁴³

Desalniettemin had de Friese stadhouder in Den Haag een netwerk opgebouwd en dit zou de lobby voor het octrooi goed van pas zijn gekomen, maar er zijn geen aanwijzingen dat hij zijn netwerk heeft aangewend voor het octrooi. Opvallend, omdat hij in 1660 geëerd werd door de leden van de Staten Generaal voor zijn goede medewerking. Een bijzonder detail is dat het in het overleg ging over de samenvoeging van vacante compagnieën. Hij had dus de goede contacten om te kunnen lobbyen voor het octrooi.¹⁴⁴

Conclusie

In dit hoofdstuk stond de vraag centraal hoe de machtsverhoudingen in Friesland eruit zagen in de zeventiende eeuw en hoe die zich ontwikkelden in de loop van die eeuw. Deze vraag is van belang

¹⁴⁰ Ibidem, 11. *'Als men mij iets aanbeveelt, dat me wel aanstaat en ik ben geneigd om het te doen, moet ik het zo doen voorkomen, alsof ik het juist niet graag doe of doen kan. Want als het dan toch gebeurt, dan zullen diegenen die het mij aanbevolen hebben, daardoor des te meer aan mij verplicht en gebonden zijn, en kan ik hen op een ander moment des te beter gebruiken, als ik hun diensten nodig heb. Maar dit alles wel met mate en discretie.'*

¹⁴¹ Rijksvoorlichtingsdienst, *De Bosatlas van Fryslân* (Groningen 2009) 53.

¹⁴² I. Thoen, *Strategic Affection. Gift exchange in Seventeenth-Century Holland* (Amsterdam 2007) 39-40.

¹⁴³ G.H. Janssen, *Creaturen van de macht*, 145-156.

¹⁴⁴ T. de Smidt, *Van tresorier tot thesaurier-generaal: zes eeuwen financieel beleid. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager* (Hilversum 1996) 157.

voor de hoofdvraag, omdat daarmee begrijpelijk wordt waarom specifiek Friese edelen het octrooi opstelden.

Ik heb gekeken naar de institutionele opbouw van de Friese politiek. De eigenheid van de Friese politiek kwam voort uit een bepaalde historische context en de eigen Friese cultuur. Eén van de eigenaardigheden van de Friese politiek is de verdeling van de macht. Er waren ongeveer tienduizend mannen die mochten stemmen. Deze mannen kozen Willem Frederik als stadhouder, waarmee hij zichzelf ondergeschikt maakt aan deze groep. Willem Frederik wist veel aan macht en invloed te winnen vanaf 1640, maar zou zijn rol niet aan zijn rol kunnen onttrekken. Langzamerhand werden de Staten van Friesland namelijk gedomineerd door de grietmannen. Het ambt van grietman werd in de loop der tijd steeds vaker vervuld door een edelman, waarmee de dominantie van deze groep wordt verklaard.

In de Friese politiek stonden een aantal belangen centraal tijdens de eerste vier decennia van de zeventiende eeuw: Friesland als vrije republiek en het eigenbelang van de edelen. Deze zaken vermengden zich bij de lobby voor het Friese octrooi. Regelmatig doorkruisten diverse belangen, zoals die van steden en platteland, van adel en burgers, van Hof en Staten en van stadhouder en grietmannen. Dit politieke arena gaf vorm aan de typerende Friese politieke cultuur, waarbij de bestuurlijke zeggenschap erg verdeeld was. Ik heb getracht dit in verband te brengen met de octrooi-aanvraag. Hieruit blijkt dat in de Friese politiek er vaak verdeeldheid en strijd was tussen de verschillende adellijke facties, maar dat allen elkaar vonden in het streven naar een groots Friesland. Het octrooi is een toonbeeld van saamhorigheid en samenwerking die van onderop werd geïnitieerd.¹⁴⁵

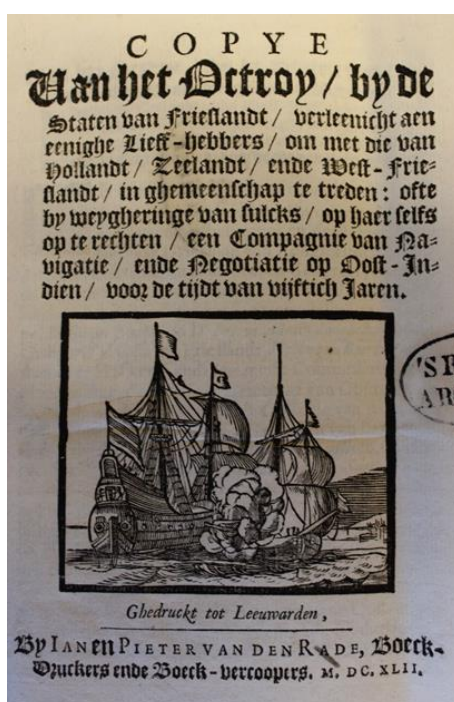
De octrooiaanvraag laat duidelijk zien dat de autoriteit van de stadhouder niet overdreven moet worden en dat er veel vrijheid was voor de adel om politiek campagne te voeren.¹⁴⁶ In het volgende hoofdstuk zal inhoudelijk gekeken worden naar het F.O.C.-octrooi en zal deze vergeleken worden met het VOC-octrooi.

¹⁴⁵ Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 410-413.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

Hoofdstuk 2. Het octrooi: een vergelijking tussen de VOC (1602) en de FOC (1642)

Afbeelding 3.1: Pamflet van het Friese octrooi.

Bron: Foto genomen van het archiefstuk In het Nationaal Archief Den Haag. NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22. De getranscribeerde versie van het volledige manuscript is te lezen in de bijlage.

In dit hoofdstuk zal onderzocht worden wat de overeenkomsten en de verschillen zijn tussen het Friese octrooi en het VOC-octrooi. De vraag is namelijk in hoeverre de Friezen hetzelfde wilden als de VOC. Aan de hand van twee getranscribeerde versies van de octrooien zullen de documenten thematisch belicht worden, waarbij de overeenkomsten en de verschillen besproken worden. De volgende thema's zullen aan bod komen: gebieden, goederen, handelsroutes en andere soevereine rechten. Door dit te onderzoeken zal helder worden wat de intenties waren van de opstellers van het Friese octrooi en daarmee helpen de hoofdvraag te beantwoorden. Was het de Friezen daadwerkelijk te doen om participatie in de bestaande Compagnie of wilden de Friezen eigenlijk een eigen Compagnie oprichten? Aan de hand van de octrooien uit het Nationaal Archief en met secundaire literatuur kan

een analyse gemaakt worden van de inhoud van de documenten en bepalen wat de doelen waren van beide stukken.¹⁴⁷

Voordat ik de octrooien behandel is het noodzakelijk om de aanleiding tot het schrijven van de octrooien te bespreken. Wat was de aanleiding tot het opstellen van het VOC-octrooi en het FOC-octrooi? Daarna zal uitgelegd worden wie de octrooien hadden geschreven en wat hun motivatie daarvoor was. Wie waren de initiatiefnemers en wat was hun achtergrond? Tenslotte zullen de tekstuele overeenkomsten en verschillen uiteen worden gezet van de octrooien. Waarin komen de octrooien overeen en waar legt elk octrooi haar nadruk op?

Aanleiding

Wie de octrooien naast elkaar zou leggen, kan gemakkelijk denken dat de Friezen simpelweg hetzelfde willen als de heren van de VOC. In eerste instantie vertonen de documenten namelijk vooral veel gelijkenissen, maar bij nader onderzoek blijken er opmerkelijke verschillen te zijn. De motivatie voor het opstellen van beide octrooien verschilt van elkaar. De VOC had een pragmatisch-economische motivatie om een octrooi op te stellen. Het octrooi moest garanderen dat er één handelsorganisatie kwam die gefinancierd werd door de uitgifte van aandelen. Hiermee zou een einde komen aan de moordende concurrentie van de vele compagnieën die er tot dan toe waren in de Republiek. Verder moest het octrooi ervoor zorgen dat de VOC verregaande bevoegdheid kreeg over de desbetreffende handelsgebieden. Daarnaast zou het nieuwe bedrijf een rol kunnen spelen in de wereldwijde oorlog tegen de Habsburgers.¹⁴⁸

De Friese heren hadden een andere motivatie om een FOC-octrooi op te stellen. De heren hadden het verlangen deel te nemen aan de VOC. De heren van de VOC wilden iets nieuws initiëren, terwijl de Friese heren een document opstelden waarmee ze toegang wilde krijgen tot iets wat al bestond. Het VOC-octrooi benadrukte het samenvoegen van de vele compagnieën en daarmee was er een gemeenschappelijk belang voor de diverse handelscompagnieën. Deze drijfveer ontbrak bij de initiatiefnemers van Het FOC-octrooi. In het geval van de VOC kwam het verzoek vanuit de Staat. De VOC moest het landsbelang dienen zo stelde Johan van Oldenbarnevelt. Het initiatief voor het opstellen van het FOC-octrooi kwam voort uit de Friese adel. Het FOC had niet primair het doel het dienen

¹⁴⁷ Het originele octrooi bevindt zich in de VOC-archieven (inv. nr. 1). Het octrooi van 1602 en de bij de verleningen gewijzigde teksten zijn op verscheidene plaatsen afgedrukt, onder andere in C. Cau, *Groot Placcaetboek I* (Den Haag 1658) 530 e.v. en P. van Dam, 'Beschryvinge van de Oostindische Compagnie', F.W. Stapel en C.W.Th. van Boetzelaer (red.), *Rijksgeschiedkundige publicatiën, grote serie 63, 68, 74, 76, 83, 87, 96* (Den Haag 1927) eerste boek, deel I, 43.

¹⁴⁸ Den Heijer, *De geoctrooierde compagnie*, 51.

O. Gelderblom, A de Jong, en J. Jonker, "An Admiralty for Asia: Isaac le Maire and conflicting conceptions about the corporate governance of the VOC", *Erasmus Research Institute of Management* (2010). Verkregen via: <http://hdl.handle.net/1765/19907> geraadpleegd op 16-6-2017.

van de staat. De discussie werd zodoende op een heel ander niveau gevoerd en dit leidde tot wederzijdse onbegrip, omdat het startpunt verschillend was.¹⁴⁹

Er bestond verder een verschil over hoe men de VOC zag. De Friezen bezagen de VOC als een staatsbedrijf en daarmee was het volgens hen publiekelijk bezit. Friesland had vanuit dit gezichtspunt ook recht op een gedeelte. Deze perceptie stond lijnrecht tegenover de overtuiging van de bewindhebbers van de VOC die de compagnie bezagen als een privaat bedrijf met een aantal unieke verkregen rechten van de Republiek. De motivatie voor de Friezen om deelgenoot te worden van de VOC was dus totaal anders dan bij de VOC.¹⁵⁰ En het idee van staatsgesteunde onderneming is niet zo gek als we bedenken dat de VOC in de eerste octrooiperiode gesteund was met geld, wapens en oorlogsschepen.

De VOC

Vanaf het jaar 1598 zonden handelaren uit diverse Hollandse steden handelsexpedities uit naar Azië. In 1599 vertrok een voorcompagnie naar Azië om een jaar later terug te keren met veel goederen. Deze expeditie bleek daarmee financieel een uitermate groot succes, waarop vele rederijen besloten ook schepen uit te laten varen.¹⁵¹ Het ontstaan van de vele compagnieën gingen gepaard met hevige concurrentie, die de raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt grote zorgen baarde.¹⁵² Doordat de handelaren de producten tegelijkertijd op de markt verkochten daalde de prijs enorm. Samenwerken, zo besefte de raadpensionaris, was veel verdienstelijker bij het handeldrijven dan elkaar concurreren.

Naast de financiële voordelen, zorgde de VOC er ook voor dat de Republiek beter beschermd werd tegen vijandelijke schepen uit onder anderen Portugal en Engeland doordat de Republiek in tijden van oorlog de schepen van de VOC in bruikleen kregen. Reden genoeg voor Johan van Oldenbarnevelt om een eind te maken aan de onderlinge concurrentie tussen de vele voorcompagnieën uit Holland en Zeeland, door het oprichten van één gezamenlijke organisatie: de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC). Op 20 maart 1602 werd officieel het 'Octroy opte vereeniging der Compagniën' vastgelegd.¹⁵³ Tezamen konden de kooplieden krachtig de concurrentie aangaan met onder anderen Engeland en Portugal. Pas aan het einde van de zeventiende eeuw konden Franse schepen wedijve-

¹⁴⁹ Den Heijer, *De geoctrooieerde compagnie*, 37, 50-57. NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.22 en inv.nr. 12563.25.

¹⁵⁰ NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

¹⁵¹ Over de voorcompagnieën: F. Gaastra, *de geschiedenis van de VOC* (Zutphen 1991) 17-22.

¹⁵² M. Prak en J.L. van Zanden, *Nederland en het poldermodel* (Amsterdam 2013) 131.

¹⁵³ P. Emmer en J. Gommans, *Geschiedenis van Nederland overzee. Rijk aan de rand van de wereld 1600-1800* (Amsterdam 2012) 28-33.

ren met de VOC. De Friezen hadden geen voorcompagnieën en participeerden daarom niet in de VOC.¹⁵⁴

In het VOC-octrooi stond vastgesteld dat de compagnie verscheidene privileges had. De VOC kreeg bijvoorbeeld van de Staten Generaal een monopolie op de handel in Azië. De Compagnie werd tevens gemachtigd om langs de route forten te bouwen, verdragen te sluiten namens de Generaliteit, recht te spreken en indien nodig geweld te gebruiken. In het octrooi van de VOC staat het als volgt beschreven: ‘waren onlangs daar na by verscheide andere kooplieden, zoo in Zeeland, op de Maas, als in ’t Noorderquartier ende Westvriesland, mede gelyke compagnien opgericht, [...] dat de zelve navigatie, handeling en commercie, onder een goede generale ordre, politie, correspondentie, ende gemeenschap, beleyt, onderhouden, en vermeerdert werde, hadden goedgevonden.¹⁵⁵ Met andere woorden: de kooplieden van de verschillende compagnieën gingen akkoord om tezamen één compagnie te vormen.

Veel mensen besloten bovendien te investeren in de compagnie waarmee de VOC de eerste naamloze vennootschap werd ter wereld.¹⁵⁶ Verscheidene Friezen wilden op deze manier ook deelnemen aan de Compagnie. Dit mislukte echter, omdat ze niet op tijd waren bij de uitgifte van aandelen, zo stelt Gaastra.¹⁵⁷ Het bleek het begin te zijn van een jarenlang slepend conflict, waarbij er vanuit Friesland vele pogingen werden gedaan om de bedrijfsvoering te frustreren, door bezwaar te maken tegen verlenging van het octrooi. Dit deden de Friese heren vanwege het feit dat ze graag wilden participeren in de VOC. De Heren Zeventien wilden echter geen aantasting van hun machtspositie en wilden ook niet dat de hegemonie van de VOC werd verbroken. De Friese pogingen mondten zodoende in niets uit.¹⁵⁸

De FOC

De Staten Generaal gaf Friesland niet de positie waarop zij zelf hoopte, namelijk een dominante positie in het noorden van de Republiek. Friesland slaagde er in de loop van de zeventiende eeuw niet in zich te onttrekken aan de marginale rol op maritiem gebied, ondanks het feit dat de provincie wel veel rechten wist te vergaren op andere gebieden. In 1596 kreeg Friesland een admiraliteit naast de

¹⁵⁴ F. Gaastra, *de geschiedenis van de VOC* (Zutphen 1991) 17-22.

¹⁵⁵ NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

<http://www.gahetna.nl/collectie/archief/ead/index/eaidid/1.04.02/anchor/descgrp-context-bioghist/open/c01%3A3>. Geraadpleegd in 2016.

J.G. van Dillen, *Het oudste aandeelhoudersregister van de Kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie* (1958).

¹⁵⁶ F. Gaastra, ‘De organisatie van de VOC’ in: G.L. Balk, F. van Dijk en D.J. Kortlang ed., *The Archives of the Dutch East India Company (VOC) and the Local Institutions in Batavia (Jakarta)* (Leiden 2007) 45-46.

¹⁵⁷ Volgens Gaastra hanteerde men in Friesland een andere kalender dan in Holland, waardoor men te laat aanwezig was. F. Gaastra, ‘Friesland en de VOC’, *Historisch tijdschrift Fryslân* 19, 5 (2013) 58-61.

¹⁵⁸ F. Gaastra, ‘De organisatie van de VOC’ in: G.L. Balk, F. van Dijk en D.J. Kortlang ed., *The Archives of the Dutch East India Company (VOC) and the Local Institutions in Batavia (Jakarta)* (Leiden 2007) 51-56.

vier andere admiraliteiten in de Republiek, maar dit leidde er niet toe dat de provincie als een volwaardige maritieme macht werd gezien. De vestiging van een admiraliteit in Dokkum zorgde ook niet voor een enorme ontwikkeling op maritiem gebied. Friesland viel een ondergeschikte rol ten deel op maritiem gebied. Gekeken naar het aantal uitgerede schepen door de Friese admiraliteit tot midden zeventiende eeuw, kan geconcludeerd worden dat de Friese maritieme activiteiten een beperkte omvang had. De omvang van de admiraliteit slonk zelfs in de loop van de tijd in verhouding tot de andere admiraliteiten, zoals te zien valt in de onderstaande tabel. De Friese invoerheffingen maakten een klein deel uit van de totale invoerheffingen in de Republiek.¹⁵⁹

Tabel 2: invoerheffingen in de Republiek 1601-1700 van de vijf admiraliteitskamers (procentueel).

	1601-1625	1626-1650	1651-1675	1676-1700
Amsterdam	42,7	47,1	53,1	64,5
Rotterdam	24,3	21,1	19,6	19,5
Noord-Holland	6,9	6,4	7,6	6,0
Zeeland	21,8	22,7	17,3	7,6
Friesland	4,4	2,7	2,5	2,3
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: M. 't Hart, J. Jonker en J. Luiten van Zanden, *A financial history of The Netherlands* (Cambridge 1997) 24.

In de ogen van Friesland was zij benadeeld ten opzichte van de maritieme provincies, Holland en Zeeland. Friesland had meer te lijden gehad van de oorlog met Spanje dan Holland en zodoende minder de mogelijkheid gehad om een eigen compagnie te ontwikkelen. Ten gevolge hiervan moest het gewest voortdurend strijden in de Staten Generaal voor haar plek en belang in de Republiek.¹⁶⁰

Vanuit de Generaliteit werd er druk uitgevoerd op de verschillende voorcompagnieën om tot een fusie te komen. In Friesland was juist het omgekeerde het geval, waarbij particulieren aankloppen bij de overheid.¹⁶¹ Het VOC-octrooi had tot doel om verschillende bedrijven te verenigen, terwijl de Friezen andere motieven hadden. De heren achter het octrooi verlangden naar de rijkdom van de VOC.¹⁶²

¹⁵⁹ De vier admiraliteiten waren: Amsterdam, Rotterdam, Zeeland, het Noorderkwartier en Friesland.

J. Bender, *Dutch Warships in the Age of Sail. 1600-1714. Design, Construction, Careers and Fates* (Barnsley 2014).

¹⁶⁰ F. Gaastra, 'Friesland en de VOC', *Historisch tijdschrift Fryslân* 19, 5 (2013).

¹⁶¹ H.J. Den Heijer, *de geoctrooieerde compagnie*, 44.

¹⁶² NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.04.02, inv.nr.23 tot en met inv.nr. 14934, NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.23 en NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

De mannen achter het octrooi

De sociale achtergrond van de opstellers van de beide octrooien verschilden van elkaar. De verschillende achtergronden verklaren waarom de documenten op deze manier tot stand waren gekomen. In deze paragraaf wordt uitgelegd wat voor rol de Friese heren in de Friese samenleving hadden.

Het is opmerkelijk dat Friese edellieden zich nadrukkelijk bemoeiden met nautische aangelegenheden. De zeehandel was het domein van de handelaar en de koopman en over de vleet beschouwd waren de edelen wars van handeldrijven. Edelen hielden zich veel meer bezig met hun landerijen. Bovendien kenmerkte de Republiek zich als een staat waarbij de burgerij de boventoon voerde in de politiek besluitvorming. Het politieke leven zag er in Friesland echter anders uit. In dit gewest maakte de adel nog veel meer de dienst uit.¹⁶³

De bewindhebbers van de VOC-kamers van Amsterdam, Zeeland, Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen worden met name en toename genoemd. Veel ingezetenen van deze kamers hadden al ervaring opgedaan in de zeehandel, voordat ze bij de compagnie in dienst traden. Zo waren Hendrick Hudde, Reinier Pauw, Pieter Hasselaar, Hendrick Buyck, Sieuwert Pieterszoon Sem, Arent ten Grotenhuys, Dirck van Os, Jan Janszoon Carel en Johan Poppe, bewindhebbers van de kamer van Amsterdam, de oprichters van de Compagnie van Verre¹⁶⁴, voordat zij bewindhebbers werden bij de VOC.¹⁶⁵

‘In 1602, toen dit college nog geheel bestond uit personen die in de tijd van de voorcompagnieën initiatieven hadden ontplooid in de vaart op Azië, waren er drieëntwintig bewindhebbers. Van deze drieëntwintig bewindhebbers vervulden er vier (veertien procent) een functie in de Amsterdamse regering.’¹⁶⁶ Dit veranderde later snel, maar het laat zien dat de achtergrond van de oprichters van de VOC sterk verschilde met die van de ‘FOC’. De bewindhebbers van de VOC lieten zich niet voorstaan op hun achtergrond, in tegenstelling tot het FOC-octrooi, waarbij de functie expliciet werd genoemd. Sommige bewindhebbers van de VOC kwamen uit een rijk patriciërsgezicht, maar dit werd niet in het VOC-octrooi vermeld. In het geval bij de FOC gebruikten de onderschrijvers van het Friese octrooi wel expliciet hun titel in het document, omdat in Friesland een adellijke titel veel relevanter was dan in Amsterdam. In Friesland werd de macht mede bepaald door familiebanden. In Amsterdam daarentegen was kapitaalcracht veel belangrijker. De macht werd in de hoofdstad meer

¹⁶³ Israel, *the Dutch Republic*, 337-341.

¹⁶⁴ De Compagnie van Verre was één van de voorcompagnieën. F. Gaastra, *de geschiedenis van de VOC* (Zutphen 1991) 17-22.

¹⁶⁵ P. Moree, *Dodo's en galjoenen. De reis van het schip Gelderland naar Oost-Indië, 1601-1603* (Zutphen 2001) 15-16.

¹⁶⁶ C. Lesger, *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand: kooplieden, commerciële* (Hilversum 2001) 174.

bepaald door de grote van het vermogen dan de mensen waarmee de heren een bloedband hadden.¹⁶⁷

Uit het Friese octrooi blijkt dat slechts twee van de zestien notabelen geen aanzienlijke functie bekleedden in een Friese politieke gremium. De ondertekenaars van het conceptoctrooi waren allen aanzienlijke en machtige personen in Friesland. Het is erg opvallend dat de ondertekenaars, de twee kooplieden uitgezonderd, weinig met handel te maken hadden. Dit staat in schril contrast met de in het octrooi van de VOC genoemde individuen. De FOC bleek vooral een politiek initiatief.¹⁶⁸

De laatste twee personen die genoemd worden in het conceptoctrooi als deelnemers aan de FOC zijn twee 'Coopluyden in voors. Stede Leeuwarden': Sybrant Jaspers en Frederick Hachting. Zij waren de enigen die een commerciële achtergrond hadden. Men zou verwachten dat bij een commerciële onderneming er vooral interesse zou zijn van kooplieden. In het geval van de Friese octrooi-aanvraag in 1642 blijkt bijzonder genoeg met name belangrijke politieke figuren het voortouw te nemen. De ondertekenaars van het octrooi vertegenwoordigen de vier stemhebbende afdelingen van Friesland: de steden, Oostergo, Westergo en Zevenwouden. Hiermee lieten ze zien dat het conceptoctrooi een product was dat gesteund werd door alle delen van Friesland. De heren konden zodoende spreken van een Fries octrooi. Bovendien werd het octrooi ondertekend door de Staten van Friesland.¹⁶⁹ Opvallend is dat er geen bewijs is dat Sybrant Jaspers en Frederik Hachtingh direct politiek gewin hadden met hun betrokkenheid bij het octrooi. Zij hebben geen adellijke titels verkregen en er werd aan hen ook geen politieke functie toebedeeld. Dit is bijzonder, omdat zij (vooral Sybrant Jaspers) veel moeite hadden gedaan voor de lobby om te lobbyen voor het octrooi. Hiervoor ging hij zelfs langs vele gewesten.¹⁷⁰

Johannes Crack prijkt helemaal bovenaan de lijst van de zestien namen van de 'liefhebbers'. Hij was grietman van Aengwirden en gecommitteerde in de Staten Generaal. Na hem volgden nog een reeks aanzienlijke regenten en bestuurders, gekeken naar hun functies. De exacte functies van de zestien mannen valt in het tabel hieronder te lezen (zie tabel drie). Aan de hand van de dagboeken van stadhouder Willem Frederik kan er veel helderheid worden gegeven over de personen achter het octrooi. Willem Frederik kwam met velen van hen weleens in aanraking en schreef over hen in onder anderen zijn memoires. De namen kunnen niet los worden gezien van hun (politieke) betrokkenheid met de Friese graaf. Deze betrokkenheid nam cliëntelistische vormen aan. Geert Janssen vat het begrip cliëntelisme als volgt samen: 'Cliëntelisme is de kunst van het aan zich binden en verplichten van mensen. Dit soort gedragingen zet men meestal niet op papier.' Vanwege het cliënte-

¹⁶⁷ NL-HaNa, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

¹⁶⁸ Ibidem.

¹⁶⁹ Ibidem.

¹⁷⁰ Ibidem.

lisme hadden alle opstellers die een politieke functie hadden een sterke en afhankelijke band met Willem Frederik. De macht van Willem Frederik berustte zelfs op het cliëntelisme.¹⁷¹

Tabel 3: De zestien deelnemers aan de Friese Oost-Indische Compagnie uit het octrooi van 1642.

Johannes Crack	Grietman ¹⁷² van Aengwirden en medegecommitteerde ter Staten-Generaal
Sijds van Osinga	Grietman van Doniaestal en gedeputeerde
Dr. Jacobs Hillebrand	Gedeputeerde
Dr. Gajus Nauta	Raad-ordinair ¹⁷³ van het Hof van Friesland
Petrus Allardi Jongestal	Raad-ordinair van het Hof van Friesland
Hobbe van Baerdt	Grietman van Haskerland, commissaris tot de monstering
Sako Fockens	Grietman van Opsterland en Raad ter Admiraliteit van Amsterdam
Dominicus ab Hottinga	Grietman van Barradeel
Goslick van Hiddema	Ontvanger van de provincie Friesland ¹⁷⁴
Dr. Gualtherius Gualtheri	Ontvanger van de provincie Friesland
Saecke Teyens	Secretaris van Opsterland ¹⁷⁵
Hendrik van Marssum	Burgemeester van Leeuwarden
Bruyn Geersma	Oud-burgemeester van Harlingen
Lammert van Dalen	Oud-burgerhopman van Leeuwarden ¹⁷⁶
Sybrant Jaspers	Koopman te Leeuwarden
Frederik Hachtingh	Koopman te Leeuwarden

Bron: NL-HaNA 1.01.02. Staten-Generaal, inv.nr. 12563.25.

Ondanks de macht en het netwerk van de stadhouder, zochten de opstellers van het Friese octrooi hun heil niet bij de stadhouder.¹⁷⁷ De naam van de stadhouder prijkte bijzonder genoeg niet boven het document, maar er staan wel namen die sterk gelinieerd zijn aan Willem Frederik. Onder anderen

¹⁷¹ Janssen, *Creaturen van de macht*, 12-18.

¹⁷² Een grietman is het hoofd van een grietenij. Een grietenij is een soort gemeente dus in facto is een grietman een soort burgemeester. A.P. van Nienes en M. Bruggeman, *Archieven van de Friese stadhouders. Inventarissen van de archieven van de Friese stadhouders van Willem Lodewijk tot en met Willem V, 1584-1795*. (Hilversum 2002) 16-26.

¹⁷³ Een Raad-ordinair is een algemeen raadslid.

¹⁷⁴ Een ontvanger is het bevoegde gezag dat de belasting ophaalde. 'Financiële ambtenaar in de 17^e en 18^e eeuw, aan wie vanaf 1602 belastingen werden afgedragen <http://www.encyclo.nl/begrip/Ontvanger-generaal> geraadpleegd op 26-12-2015.

¹⁷⁵ Een secretaris is de eerste ambtenaar in het gemeentebestuur.

¹⁷⁶ Een burgerhopman is een militaire hoofdman van de burgermilities.

¹⁷⁷ Janssen, *Creaturen van de macht*, 198-236.

Livius van Scheltena (opsteller van het octrooi) en Phillip van Boshuizen hadden een nauwe band met de stadhouder. Livius van Scheltena was secretaris van de Staten van Friesland en had zijn functie te danken aan Willem Frederik.¹⁷⁸ Philip van Boshuizen was grietman van het Bildt en was getrouwd met een 'Van Eisinga', waardoor hij ook tot de adel behoorde.¹⁷⁹ In de dagboeken schreef Willem Frederik over Petrus Allardi Jongestal. Hij was één van de opstellers van het octrooi en hij correspondeerde onder andere tijdens de Eerste Engelse oorlog met de stadhouder vanuit Londen. Willem Frederik schreef dat hij wel eens jaagde met Hobbe Jans Baerdt.¹⁸⁰ Sommige ondertekenaars waren zelfs door de graaf aangesteld, zoals Douwe van Hottinga. De stadhouder stelde alles in het werk om zijn eigen mensen in belangrijke commissies en ambassades te krijgen. *'dat de provincie van Vrieslandt altijd soecke yemantz mit te hebben in Ambassade'*. De stadhouder wist daarin vaak te slagen.¹⁸¹

De Friese politiek zou volgens een aantal historici chaotisch zijn en onbestuurbaar, door de vetes die er waren tussen de verschillende families en de vele bestuursorganen.¹⁸² De Friese edelen lagen inderdaad vaak met elkaar in de clinch. Een voorbeeld hiervan is Johannes Crack. Op een zomeravond in 1649 was de stadhouder te gast in het huis bij Johannes Crack. Met enige regelmaat kwamen de edelen er onderling niet uit wie zij moesten aanstellen voor een bepaalde politieke functie. Dit leidde er zelfs wel eens toe dat *'malckander wedrom geslagen hadden en mit mess wolden steecken'*.¹⁸³ Het etentje waar Willem Frederik bij aanwezig was mondde zelfs uit in een vechtpartij.¹⁸⁴ Dit gedrag zorgde ervoor dat de stadhouder zijn gezag kon etaleren door boven de partijen te gaan staan en te bemiddelen tussen de verdeelde groepen. Dit bemiddelen leverde hem 'credyt' op en samen met zijn eigen stemmen in de Gedeputeerde Staten had dit tot resultaat dat Willem Frederik toch de machtigste man was in Friesland, maar alleen in tijden waarin de adel niet kon samen-

¹⁷⁸ Ibidem.

http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/vdaa/#source=aa_001biog20_01.xml&page=279&view=imagePane geraadpleegd op 13-1-2017.

¹⁷⁹ Over Philip van Boshuizen wordt het volgende gemeld: hij was kapitein van de garde van stadhouder Ernst Casimir van Nassau in de periode 7 mei 1626 - 21 mrt 1635. In de jaren 1640-'45 was hij voor Het Bildt gevollmachtigde in de Staten van Friesland en vanaf 1644 tevens grietman van dezelfde grietenij tot aan zijn dood in 1651. Hij is bovendien vermeld als gedeputeerde van de Staten-Generaal voor Friesland in de jaren 1646-'47. <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-jellema/l40235.php> geraadpleegd op 13-1-2016.

Janssen, *Creaturen van de macht*, 82-87.

<http://www.simonwierstra.nl/EYSINGA.htm> geraadpleegd op 13-1-2017.

Spanninga, *Gulden Vrijheid?*, 394.

H. Baerdt van Sminia, *Grietmannen. Van de vroegste tijden af tot het jaar 1795 met eenige Geschiedkundige aantekeningen* (Leeuwarden 1837) 317.

<http://www.biografischportaal.nl/persoon/82394390> geraadpleegd op 13-1-2017.

¹⁸⁰ Janssen, *Creaturen van de macht*, 69, 198 en 236.

¹⁸¹ Ibidem, 75-79.

¹⁸² Spanninga, *Gulden vrijheid?* 164-173.

¹⁸³ Janssen, *Creaturen van de macht*, 82.

¹⁸⁴ *'wandt dahr veul degens uyt waeren en messen'*. Janssen, *Creaturen van de macht*, 82.

werken. Het octrooi laat zien dat er tijden waren dat samenwerking wel mogelijk was. Het plan te pleitten voor een Friese octrooi geeft zodoende een genuanceerder beeld over de Friese politiek.

Vergelijking octrooien

Er zijn zowel grote verschillen als overeenkomsten aan te wijzen tussen de twee octrooien. Een onderzoek naar de twee octrooien is interessant, omdat daarmee duidelijk wordt waar de partijen hun nadruk op wilden leggen en verder laat het zien wat relevant gevonden werd om wel of niet te benoemen. Aan de hand van de volgende thema's zal het octrooi worden onderzocht: gebieden en routes, diplomatie en oorlog, provinciaal of algemeen alleenrecht, soevereine rechten, bewindhebbers en vormgeving. Deze thema's speelden een belangrijke rol bij de VOC en de FOC, daquareom is het relevant om op deze punten een vergelijking te maken.

Gebieden en routes

De gebieden waarop de FOC handel wilde drijven komen overeen met die van de VOC. Toen de Friezen het octrooi aanvroegen was de Nieuwe Wereld al ontdekt. Desalniettemin richt het FOC-octrooi zich louter op de handel in Azië.¹⁸⁵ Dit is logisch, want de Friezen wilden niet iets nieuws, maar aanhaken bij de concessie die al was verleend door de Generaliteit. De concessies kwamen daarom op dit punt met elkaar overeen. De inhoud van de concessie ging om de vaart ten oosten van Kaap de Goede Hoop en het gebied achter de straat van Magellaan. Bij ondermijning van dit besluit riskeerde men zijn schepen en goederen, zo staat in het VOC-octrooi beschreven. De Friezen wilden dezelfde concessie en schreven in hun octrooi over dit onderwerp zelfs tweemaal. Eén keer vertelden de Friezen beknopt dat zij toegang wilden tot dezelfde havens, forten en landen als de VOC en later nogmaals waarbij de tekst bijna letterlijk lijkt te zijn overgenomen van het VOC-octrooi.¹⁸⁶

Diplomatie en oorlog

De Staten Generaal had de soevereiniteit over de buitenlandse betrekkingen uitbesteed aan de VOC. De VOC had dus het alleenrecht gekregen van de Republiek om handel te drijven in Azië, om op die manier haar inspanningen te kunnen bekostigen. Bovendien mocht ze ook acteren alsof zij een staat

¹⁸⁵ Ibidem.

¹⁸⁶ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22. De twee gedeeltes zijn: 'vergunnen in alle Landen, Havenen ende Steden, Sampt Forten van Oost-Indien, ende wat daer aff dependeert, vrye ende onverhinderde Haveninghe, handel ende wandel, in conformité, ende niet minder als die van Hollandt cum Caeteris.'

'Die van de voorschreven Compagnie; sullen vermoghen by oosten de Capo bona esperance, midtsgaders in ende deur de enghte van Magellanes, mette princen ende potentaten/ te maeken verbintenissen ende contracten/ op den naem van de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden.'

was. Dat hield onder anderen in dat zij internationale verdragen mocht afsluiten en militair mocht acteren. De reden hiervoor was dat de Republiek zelf niet bij machte was om op zee weerstand te bieden tegen de andere zeemachten.¹⁸⁷ De VOC integreerde de functies van een staat (soevereine macht) met die van een handelonderneming (zakelijke macht). Politieke beslissingen en zakelijke beslissingen werden genomen binnen dezelfde hiërarchie van bedrijfsleiders en ambtenaren. Mislukkingen of successen werden hierbij in financiële termen gemeten. De VOC kon niet volledig soeverein opereren, omdat het uiteindelijk wel verantwoording verschuldigd was aan de Staten Generaal. Den Heijer spreekt daarom van ‘suzereine’ rechten. De Generaliteit was niet afwezig, maar acteerde op afstand.¹⁸⁸

De constructie die de VOC toepaste, was afwezig bij de FOC. Integendeel, in het FOC-octrooi stond juist dat de Staten van Friesland verantwoordelijk moest zijn voor de aanstelling van de bewindhebbers. Het feit dat de heren van het Friese octrooi een politieke achtergrond hadden, zal zeker een rol hebben gespeeld. De heren verlangden naar staatsbemoeyenis. De heren wilden de politiek niet loskoppelen van de compagnie. Eén van de redenen hiervoor is dat er vaak (politieke) conflicten waren in Friesland. Door de selectieprocedure uit te besteden aan de Staten, verhielp men dit probleem.¹⁸⁹

Provinciaal of algemeen alleenrecht

Een groot verschil is het publiek waartoe beide partijen zich richtten. Waar de VOC zich richtte tot de gehele Republiek, daar spitste de FOC haar tekst veel meer toe op de Staten van Friesland. Er werd bij de FOC alleen notie gemaakt van de Provinciale Staten en de Friese politieke gremia, zoals het Hof van Friesland, terwijl de Staten Generaal of de overheidsorganen op het niveau van de Republiek niet werden genoemd. Het octrooi werd zelfs uit name van de Friese provinciale staten uitgegeven.¹⁹⁰

Dit lijkt op het eerst oog nogal vreemd. Waarom zou je je richten tot het Hof van Friesland en de Staten van Friesland, als je een octrooi gaat vragen aan de Staten Generaal? Dit lijkt op een ge-

¹⁸⁷ Het concept van ‘company-state’, oftewel een bedrijf dat opereert als staat, is uitvoerig beschreven in het boek: P. J. Stern, *The Company-State. Corporate Sovereignty and the Early Modern Foundations of the British empire in India*. (Oxford 2011) 6-14.

Den Heijer, *De geoctrooierde compagnie*, 67.

Dat de Nederlandse Republiek erg afhankelijk was van de VOC maakt Odegard duidelijk in het artikel: E. Odegard, ‘The sixth admiralty: The Dutch East India Company and the military revolution at sea, c. 1639-1667’, *The International Journal of Maritime History* 26 (2014) 669-684.

¹⁸⁸ J. D. Tracy, *The political economy of merchant empires* (Cambridge 1991) 86.

N. Steensgaard, *Asian Trade Revolution* (Chicago 1974) 114.

¹⁸⁹ ‘met de Princen ende Potentaten verbintenis te maaken, ende contracten op den naam van de Staaten Generaal van de Vereenigde Nederlanden.’

J.D. Tracy, *The political economy of merchant empires* (Cambridge 1991) 86.

¹⁹⁰ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22.

M. Prak, *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek* (Amsterdam 2012) 10.

brek aan politiek sensitiviteit aan de kant van de Friese aanvragers. De motivatie van de Friese heren om het octrooi te laten onderschrijven door de Staten van Friesland, is dat ze hiermee te kennen willen geven dat het een gewestelijk octrooi is en dat het octrooi door alle Friezen werd gedragen (uit hoofde van de volksvertegenwoordigers). Dit was geen ongebruikelijke en uitzonderlijke aanvraag in de Republiek. De gilden hadden bijvoorbeeld een stedelijk monopolie en zelfs een aantal voorcompagnieën hadden van hun stad een monopolie om goederen op te slaan. Het doel van de FOC was dat de Generaliteit moest erkennen dat dit octrooi binnen de jurisdictie van Friesland zou komen te liggen. Het Friese verzoek conflicteerde echter met het alleenrecht dat de Generaliteit aan de VOC verleende. Daarom moest het hoogste bestuursorgaan van de Republiek beslissen of zij Friesland haar verzoek wilde inwilligen.¹⁹¹

Overheid en particulieren trokken gezamenlijk op in Friesland, waarbij veertien heren het initiatief namen. Het pamflet van de FOC sluit af met de woorden: 'Ghegheven binnen Leeuwarden/ op 't landschaps-huys/ onder 't zeghel der Staten van Frieslandt: Midtsgaders onsen paragraphure ende secretarij handt/ desen vier-en-twintichsten aprilis/ seshienhondert twee-en-viertich. Hier wordt expliciet gesproken over 'samen met onze handtekening en secretaris'. Dit stond in contrast met het VOC-octrooi waarin Johan van Oldenbarnevelt het initiatief nam. Bij de oprichting van de VOC kwam het initiatief precies vanaf de andere kant, namelijk de politiek. Van Oldenbarnevelt was een politicus en geen vertegenwoordiger van de VOC, terwijl de Friese heren niet uit een politieke noodzaak de FOC wilden oprichten, maar veeleer als handelaren optraden.

Een ander groot verschil is dat het VOC-octrooi werd uitgegeven door de Generaliteit. De gewesten Holland en Zeeland kwamen hierbij nauwelijks aan te pas. Dat was bij de 'Oude compagnie' ook niet mogelijk, aangezien de VOC een naamloze vennootschap was met verdeelde administratieve kamers op verschillende plaatsen in de Republiek. De VOC was geen Hollandse zaak, maar een zaak van de gehele Republiek. (waarin vooral de maritieme provincies een voordeel hadden, aangezien zij ook degene waren die de voorcompagnies hadden gesteund)¹⁹²

Soevereine rechten

De VOC had Kamers in zes Hollandse en Zeeuwse havensteden. De activiteiten van de VOC waren verdeeld over deze Kamer naar rato van het ingelegde kapitaal. Elke kamer stuurde één of meer afgevaardigden naar het dagelijks bestuur, de Heren XVII genaamd. Dit college vergaderde afwisselend in Amsterdam (zes jaar) en in Middelburg (twee jaar). In Amsterdam vergaderde men in het Oostin-

¹⁹¹ J.A. Somers, *De VOC als volkenrechtelijke actor* (Rotterdam 2001) 235.

¹⁹² J.A. van der Chijs, *Geschiedenis der stichting van de Vereenigde O.I. Compagnie en der maatregelen van de Nederlandsche Regering betreffende de vaart op Oost-Indie, welke aan deze stichting voorafgingen* (Leiden 1856) 98- 115.

disch Huis, dat werd gehuurd.¹⁹³ Het was relevant om de exacte locaties te noemen, omdat de VOC voortkwam uit voorcompagnieën die allen hun eigen panden hadden. In Friesland bestond er geen voorcompagnie en was er ook geen pand. Het zou ook erg voorbarig zijn geweest om alvast een pand te huren of te kopen terwijl het octrooi nog niet was ingestemd.¹⁹⁴ Er bestond een connectie bij de VOC tussen degene die investeert en degene die bewindhebber werd. De FOC had dit anders geregeld. In het geval van de FOC moesten de Bewindhebbers ook *ingesetenen* zijn van Friesland. De reden hiervoor is dat de opstellers van het octrooi, allen afkomstig uit Friesland, op die manier van verzekerd waren dat geen extern persoon de macht kon grijpen.¹⁹⁵

De schepen moesten met enige regelmaat strijd leveren met concurrenten. Bij deze 'vyandtlijcken' konden vijandelijke schepen buit gemaakt worden. De opbrengst die hieruit voortvloeide, zou na aftrek van de kosten, ten goede komen aan 'het landt ende den admirael'. Beide octrooien hadden ook deze regel opgenomen in hun octrooi. Net zoals bij de FOC moest bij de VOC het oorlogsbuit aan de admiraliteit gegeven worden (na aftrek van de schadekosten).¹⁹⁶

Er bestaat een verschil tussen de rechtsvormen bij de compagnieën. De FOC was nooit bedoeld als een naamloze vennootschap (joint stock company), maar als een geprivilegieerde compagnie (chartered company). Bij een chartered company is er sprake van een fusie tussen overheidsbelang en handelsbelang. Bij een joint stock company staat de overheid meer op afstand.¹⁹⁷ De FOC wilde als een geprivilegieerde handelscompagnie optreden, waarbij er eigenlijk geen scheiding waar te nemen viel tussen de private onderneming en de overheid.¹⁹⁸

Bewindhebbers

In de octrooien zijn er aantal regels genoemd ten aanzien van de bewindhebbers. De VOC liet de politiek niet beslissen over de aanstelling van haar bewindhebbers, maar droeg daar zelf de verantwoordelijkheid voor. De organisatie en de overheid waren, wat dit onderwerp aanging, geschieden

¹⁹³ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22. VOC: 'Ende die na dezen tot Bewindhebbers zullen worden gekoren; zullen van hun eigen in de Compagnie moeten resiqueren, elk ten minsten 1000 ponden vlaams, dan de Bewindhebbers tot Hoorn ende Enkhuizen zullen mogen volstaan, mits inleggende ten minsten 500 gelyke ponden.' FOC: 'duysent ponden Flaems' en 'ghenieten een ten hondert'. Eén procent omzet gaat naar de bewindhebbers.
http://databases.tanap.net/ead/html/Jakarta_HogeRegering/index.html?N100F2 geraadpleegd op 9-2-2017.

¹⁹⁴ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22.

¹⁹⁵ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22. 'dat soo yemandt der In-ghesetenen van Frieslandt [is]'.

¹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁷ B. Fassbender en A. Peters, *The Oxford handbook of the history of international law*. (Oxford 2012) 345. Den Heijer, *De geoctrooieerde compagnie*, 2,5-8, 64-68.

J. Israel, *Dutch primacy in world trade 1585-1740* (Oxford 1989) 411.

¹⁹⁸ J. D. Tracy, *The Rise of Merchant Empires: Long Distance Trade in the Early Modern World* (New York 1990) 184.

V. Hansen en K. Curtis, *Voyages in World History, Volume 2* (Boston 2009) 475.

sferen.¹⁹⁹ Dit lag anders bij de FOC. Bij het Friese octrooi stond vastgelegd dat de stadhouder en twee gedeputeerden verantwoordelijk waren voor de aanstellingsprocedure van de nieuwe bewindhebbers.²⁰⁰ De vergaderingen zouden bovendien in Leeuwarden moeten plaatsvinden. Bij deze samenkomsten moesten de vier nieuwe bewindhebbers gekozen worden. De aanstelling was voor een periode van drie jaar.²⁰¹ Bij onenigheid zou de hulp van de stadhouder ingeroepen worden.²⁰² *wegen haer gemissarien uyt 't collegie der heeren gedeputeerde.*²⁰³

De VOC begint na de introductie met het benoemen van de rechten en de plichten van de colleges en beschrijft enigszins hoe de organisatie eruit ziet, daarna pas worden alle bewindhebbers genoemd. Het FOC-octrooi daarentegen begint gelijk met het benoemen van de potentiële bewindhebbers. De VOC was beducht voor het gevaar dat bewindhebbers op eigen houtje konden gaan acteren. Daarom werd expliciet in het octrooi opgenomen dat mochten de opbrengsten tegenvallen men niet zomaar onder het contract uit kon komen. Bij het Friese octrooi waren er geen zorgen over dit punt, omdat de FOC niet opgebouwd zou worden uit diverse Kamers.²⁰⁴

Bij de FOC gingen de zorgen veel meer uit naar de invulling van de functies. De verdeling van de ambten is een belangrijk thema, omdat nepotisme schering en inslag was in de Friese politiek.²⁰⁵ Opvallende notie in dit verband is de opmerking in het FOC-octrooi dat 'te gelijk gheen Bewinthebbers sullen moghen wesen, vader en soon, schoonvader ende schoonsoon, broeders ende schoon-broeders, stante affinitate'. Nepotisme lag altijd op de loer in Friesland. De VOC noemde dit niet expliciet in hun octrooi, maar bij de regentenklasse was nepotisme ook schering en inslag. Een goed voorbeeld hiervan is Nicolaes Witsen, burgemeester van Amsterdam en bewindhebber van de VOC, die familieleden en vrienden mooie banen en posities toebedeelde.²⁰⁶

¹⁹⁹ F. Gaastra, 'De organisatie van de VOC' in: G.L. Balk, F. van Dijk en D.J. Kortlang ed., *The Archives of the Dutch East India Company (VOC) and the Local Institutions in Batavia (Jakarta)* (Leiden 2007) 45-55.

N. Steensgaard, 'The Dutch East India Company as an Institutional Innovation' in: M. Aymard ed., *Dutch Capitalism and World Capitalism* (Cambridge 1982) 239-244.

F. Gaastra, *Bewind en beleid bij de VOC. De financiële en commerciële politiek van de bewindhebbers, 1672-1702* (Zutphen 1989) 25-33.

²⁰⁰ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22. 'benefens de stadt-holder deser provincie/ ende twee becommitteerde uyt het collegie der Heeren gedeputeerden.

²⁰¹ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22. 'De camer ofte het collegie der Bewint-hebberen/ sal sijne residentie hebben binnen de stadt Leeuwarden'

'Alhier binnen onsen hoff Stadt van Leeuwarden te samen comen/ om uyt het midden van haer/ soo absente als praesente/ te prosederen tot kiesinghe van vier nieuwe Bewint-hebbers.'

²⁰² NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22. 'tot haer te roepen de stadt-houder deser Provincie.'

²⁰³ Ibidem.

²⁰⁴ Ibidem.

²⁰⁵ Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 98, 133-154.

²⁰⁶ M. Peters, Nepotisme, patronage en boekopdrachten bij Nicolaes Witsen (1641-1717), burgemeester van Amsterdam. *LIAS* 25.1. (1998) 83-134.
J. Adams, *The familial state*, 106-136.

Gekeken naar het aantal bewindhebbers, zagen de Friezen voor henzelf een kleine Kamer weggelegd, ten opzichte van de VOC-Kamers. De kamer van Amsterdam had namelijk twintig personen, Zeeland twaalf, Delft zeven, Rotterdam zeven, Enkhuizen zeven en Hoorn ook zeven. Het aantal bewindhebbers in Franeker moesten er acht worden en dit was één meer dan de Kamers in het Noorder- en Zuiderkwartier van Holland.²⁰⁷ Als het aantal bewindhebbers een afspiegeling moest zijn van de grote van de organisatie, dan zouden de Friezen ambitieuze doelstellingen hebben gehad. De Friezen moesten een volledig nieuwe organisatie opzetten, dan valt niet te verwachten dat die organisatie vanaf het begin groter is dan de andere organisaties, omdat de Friezen nog niet veel nautische activiteiten ontplooiden, zoals de tabel aan het begin van het hoofdstuk liet zien. Het is onduidelijk waarom, getalsmatig gezien, Friesland dacht een grotere Kamer nodig te hebben dan het Noorder- en Zuiderkwartier. Misschien wilde Friesland meer macht uitoefenen binnen de Compagnie, want de zestig bewindhebbers hadden vergaderingen, waarbij elk persoon kon stemmen. Met acht stemmen zou Friesland meer gewicht in de weegschaal kunnen leggen. Een andere reden kan zijn dat acht stemmen goed valt te verdelen over de vier stemgerechtigde afdelingen in Friesland.²⁰⁸

Wanneer de bewindhebbers in hun functie werden ontheven, kregen ze één procent provisie over de uitredingskosten en over de opbrengst van de verkochte retourladingen. Uit eigen zak moesten de bewindhebbers dan wel diverse functionarissen betalen, maar dat kon met gemak betaald worden van deze inkomsten.²⁰⁹ Bovendien mochten in het geval van de FOC als bij de VOC de investeerders ('ingezetenen') in drie termijnen betaald worden, zolang je maar binnen vijf maanden het afgesproken bedrag inlegde.²¹⁰

In beide octrooien staat vastgelegd wat de dagvergoeding moet zijn, maar bij de VOC was het daggeld voor het bijwonen van de vergadering vier gulden (plus bijkomende reiskosten), terwijl de FOC het bij drie gulden hield (maar wel met reiskostenvergoeding), bovendien kostte het een bewindhebber een daalder bij afwezigheid van een vergadering. Hier stond wel tegenover dat de FOC een jaarlijkse gage van vijfhonderd gulden in het vooruitzicht stelde.²¹¹ Bij de VOC hadden de bewindhebbers in het begin recht op één procent van de omzet. Nadat het octrooi was verlengd, werd ook besloten deze regel te veranderen in een jaarlijkse traktement. De Kamer van Amsterdam keerde jaarlijks 3100 gulden uit, Zeeland 2600 gulden en de kleine Kamers ieder twaalfhonderd gulden.²¹²

²⁰⁷ Den Heijer, *De geoctrooieerde compagnie*, 129.

²⁰⁸ acht bequame persoonen voor dewelcke sy bewinthebbers [zijn]. NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22.

²⁰⁹ C. Lesger, *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand: kooplieden, commerciële* (Hilversum 2001) 174.

²¹⁰ FOC: Sullen moeten betaelt worden op drie termijnen; als te weten/ primo martij, 1643. 1644. Ende 1645 binnen vier maenden. Met andere woorden: vier maenden de tijd om in te leggen. NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22.

²¹¹ Ibidem. FOC: vijff-hondert Carolus Guldens.

²¹² Ibidem.

De investeerders die meer dan dertigduizend gulden hadden ingelegd bij de VOC, moesten hun bedrag minderen in het geval er teveel geld was ingelegd, om zo andere deelnemers een kans te geven ook te investeren. De FOC had eveneens een soortgelijke regel opgesteld, maar zij hanteerden zesduizend gulden in plaats van dertigduizend.²¹³ Hiermee wordt duidelijk dat de omvang van de Friese organisatie veel kleiner zou zijn dan die van de VOC. De mannen achter de FOC hielden rekening mee met het feit dat mensen minder snel in de FOC zouden investeren. De opstellers van het octrooi verwachtten veel minder geld op te halen dan bij de VOC. Bij de VOC moesten de investeerders 'ingesetenen' zijn van de Republiek en bij de FOC moesten de investeerders in Friesland wonen.²¹⁴

Het VOC-octrooi uit 1602 werd verleend voor de periode van eenentwintig jaar, waarbij elke tien jaar een uitkering van de investeringen moest plaatsvinden. Om te voorkomen dat de Friese heren niet de problematiek kreeg waarmee de VOC te maken had, namelijk bezwaren tegen verlenging, besloten de Friese heren dat de F.O.C. een geldigheid van vijftig jaar moest hebben.²¹⁵

Vormgeving

De gelijkenissen tussen beide documenten zijn opvallend op dit gebied. Het FOC-geschrift is duidelijk geïnspireerd door het VOC-stuk. De FOC hanteert dezelfde tekstuele opbouw en veel punten zijn in beide teksten opgenomen. Beide stukken hebben ook een veelkleurig en breedsprakig taalgebruik. De stijl van de stukken onderstreept de achtergrond van degenen die ze hebben geschreven en wederom blijkt dat die niet hetzelfde waren. Het FOC-document lijkt door een jurist, ambtenaar of politicus te zijn geschreven, omdat het ambtelijker taalgebruik heeft dan het stuk van de VOC. In het FOC-stuk staan woorden als 'gefournert' en 'conjungeren'; diverse keren een Latijnse uitdrukking beschreven, zoals 'cum caeteris' en 'ex officio' en wordt er gebruik gemaakt van een dubbele ontkenning. In het octrooi van de VOC staan geen Latijnse termen en minder moeilijke woorden. Dit duidt erop dat de opstellers van het Friese stuk op zijn minst een academische achtergrond hadden.²¹⁶

Hieronder staan twee tekstgedeeltes die erg treffend laten zien hoeveel het FOC-octrooi teksten ontleende aan het VOC-octrooi:

²¹³ FOC: sullen die buyten de provincie van Frieslandt/ in de compagnie hebbende meer als ses duysent guldens/ moeten/ mae rata ende proportie/ hun capitael verminderen/ om anderen plaets te gheven. Ibidem.

²¹⁴ Ibidem.

²¹⁵ Octroy voor de tijdt van vijftich laren: evenverre sy op haer selfs, by Refuys, van die van Hollandt, Zeelandt, ende West-Frieslandt, souden moeten handelen.

²¹⁶ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22.

VOC	FOC
‘Dat men geen schepen, geschut nogte ammunitie van deze Compagnie zal mogen nemen tot dienst van den Lande, dan met consent van de Compagnie.’	‘Dat men gheen schepen, geschut, ammonitie, ofte yets anders, sal mogen nemen tot dienste van de landen, dan met consent van de selve compagnie, ofte haer bewint-hebbers.’
‘Dat de speceryen, Chinesche zyde, ende kattoene lywaten, die by de Compagnie uit Oostindiën zullen worden gebragt, in 't inkomen nogte uitgaan, niet meer zullen worden belast, als die nu belast zyn, volgende de lyst ende de generale verklaring, nopende de goederen in dezelve gespecificeert, ende in 't einde van dien gestelt.’	‘Dat de specereyen geneesche-zijde, Cattoenen linnewaren ende andere waren, die uyt Oost-Indien sullen werden gebracht, in 't in-comen ofte uyt-gaen, niet meerder en sullen worden belast als andere uyt ende in-gaende goederen.’

Conclusie

In dit hoofdstuk is uitgelegd wat de aanleiding was tot het schrijven van de beide octrooien en wie de ondertekenaars waren, waarna de twee octrooien met elkaar zijn vergeleken. Vele malen probeerde Friesland deelgenoot te worden van de VOC, maar dit lukte niet vanwege de felle weerstand van de VOC. De Friese heren hadden al eens gepoogd bij de Kamer van Amsterdam verwezenlijkt te krijgen dat een Fries extra-ordinaris aangesteld kon worden in hun Kamer, maar zij kregen daar nul op het rekest. De verhoudingen tussen de VOC en Friesland raakte steeds meer vertroebeld in de loop van de zeventiende eeuw, doordat de VOC keer op keer medewerking weigerde. Het klinkt daarom onwaarschijnlijk dat de Friese heren een kans zouden maken deel te kunnen nemen aan de VOC.

Het Friese octrooi ondermijnde de Friese vrijheid niet, omdat de Friezen zelf het initiatief namen bij het project. Daarnaast legden de andere gewesten Friesland niet iets op. Het indienen van een eigen octrooi aan de Staten Generaal leidde dan ook niet tot onenigheid in de eigen provincie. De Friese edelen hadden een groot netwerk en bovendien in de Friese Staten een groot draagvlak. Uit de literatuur blijkt niet dat er een noemenswaardige weerstand was in het noordelijke gewest. Het feit dat het octrooi namens de Staten van Friesland was uitgevaardigd laat juist eerder saamhorigheid zien.

Het opstellen van een eigen octrooi gaf al een sterke indicatie van de Friese vastbeslotenheid. De Friese intentie paste daarnaast ook binnen het streven van Friesland om zo onafhankelijk mogelijk te opereren. Het indienen van een motie in de Staten Generaal behoefde helemaal geen octrooi wanneer de Friezen een eigen compagnie tot doel hadden. Het lijkt er kortom op dat de Friezen vooral deelname wilden in de bestaande compagnie. Mocht dit niet mogelijk zijn, dan moest het mogelijk zijn voor de Friezen om een eigen compagnie op te richten. De optie om een eigen compag-

nie op te richten was vooral een papieren werkelijkheid blijkt uit het feit dat deze optie tot weinig beroering leidde.

Er is sprake van een paradox wat betreft de inhoud van het octrooi. Die maakte enerzijds duidelijk dat dit document binnen het Friese vrijheidsideaal moest worden gezien, want de tekst was specifiek gericht op de Friese Staten, die een onafhankelijke FOC moet oprichten (als participatie in de VOC niet mogelijk was). Anderzijds werd het document ook aan de Staten Generaal voorgelegd, dat de suprematie van de Generaliteit liet zien. De Friezen waren realistisch en traden erg pragmatisch op. Het doel was de ontwikkeling van een Friese Kamer en daarbij vond men het niet bezwaarlijk om de samenwerking te zoeken met andere gewesten. Bij samenwerking heb je de goedkeuring nodig van de ander en in dit geval vroegen de Friezen via een octrooi om de goedkeuring.

De meest opmerkelijke verschillen die vallen te concluderen uit het vergelijkend onderzoek, waren de achtergronden van de ondertekenaars van de octrooien. In de VOC zaten kooplieden, terwijl de ondertekenaars van het FOC-octrooi bijna allemaal notabelen waren die voornamelijk op politiek vlak actief waren. De betrokkenheid van de Friese politiek is überhaupt opmerkelijk en staat in schril contrast met de politieke betrokkenheid van de VOC. Onder leiding van Johan van Oldenbarnevelt nam de overheid de leiding bij de ontwikkeling van de VOC, terwijl de Friese Staten juist de veertien heren van de FOC volgde. Andere verschillen waren de bescheiden grote die de Friese Compagnie voor haarzelf zag weggelegd ten opzichte van de VOC en de vele getalsmatige en praktische verschillen, zoals de maat van Amsterdam ten opzichte van de maat van Leeuwarden. Het is juist erg opvallend dat de FOC inhoudelijk erg overeenkomt met het VOC-octrooi.

In dit hoofdstuk is helder gemaakt wat de bedoelingen waren met het Friese octrooi, door het octrooi naast het VOC-octrooi te plaatsen. In het volgende hoofdstuk zullen we de Friese heren volgen in hun lobbywerk voor de FOC.

Hoofdstuk 3: Lobbyen voor het octrooi: Jaspers' reis door Nederland

*'Van het Octroy, by de Staten van Frieslandt, verleenicht aen eenighe Liefhebbers om met die van Hollandt/Zeelandt/ende WestFrieslandt in ghemeenschap te treden: ofte by weygeringhe van sulcks, op haer selfs op te richten een Compagnie van navigatie ende negotie op Oost-Indien voor de tijdt van vijftigh jaren.'*²¹⁷

Deze enkele zin hierboven omvat het gehele doel van de lobby voor het Friese octrooi. Dit verzoek van de veertien Friese heren leidde tot dermate veel beroering in de Republiek, dat Lieuwe van Aitzema hier zelf een episode aan wijde in zijn boek.²¹⁸ De opstellers van het Friese conceptoctrooi uit 1642 waren dan ook grondig te werk gegaan. Alle gewesten werden bezocht om steun te vergaren voor hun plan. Wanneer een meerderheid aan gewesten ermee zou instemmen in de Staten Generaal, zou Friesland deel kunnen worden van de VOC of een eigen compagnie kunnen oprichten. Naast de pamfletten die werden verspreid, ontvingen de provinciale bestuurders brieven met daarin uitleg over het octrooi en ook uitleg waarom zij het Friese initiatief zouden moeten steunen. In dit hoofdstuk zal gekeken worden hoe deze lobby verliep en met welke argumenten de Friezen de andere gewesten probeerden te overreden. Hierbij zal ook gekeken worden in hoeverre de lobbyisten de afzonderlijke gewesten verschillend benaderden. Het analyseren van deze lobby levert zodoende een bijdrage aan de vraag in hoeverre er sprake was van cohesie in de Republiek. Ik kijk hierbij specifiek naar de inhoud van de brieven en wat de brieven vertellen over het octrooi. De nog niet eerder onderzochte briefwisselingen tussen Sybrant Jaspers en een aantal gewesten zijn bewaard gebleven, waardoor een nieuwe kijk gegeven kan worden op de samenwerking tussen de verschillende gewesten.

Voordat ik het lobbywerk beschrijf, is het belangrijk om te weten hoe de politieke verhoudingen eruitzagen in de Republiek in het begin van de zeventiende eeuw om achtergrond kennis te vergaren van Jaspers. Daarom zal eerst een analyse gegeven worden van de zeventiende-eeuwse politieke binnenlandse structuur van de Republiek. Het is hierbij belangrijk de macht van Holland helder

²¹⁷ A. Hallema, 'Friesland en de voormalige compagnieën voor den handel op Oost en West', *Indische gids*, 15 (1933) 81-96.

²¹⁸ <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/aitzema/#page=0&accessor=toc&view=homePane> geraadpleegd op 22-7-2016. Het boekgedeelte is: Deel II, 1633-1644, 899.

te duiden en haar macht in samenspraak te zien met die van de andere gewesten. Een beter begrip van de politieke constellatie leidt namelijk tot beter besef van de implicaties van de reis van Jaspers. Met andere woorden, tegen welke achtergrond moest Jaspers lobbyen?

Na een beknopte beschrijving van de persoon Jaspers, wat hij in het dagelijks leven deed en waar hij vandaan kwam, zal gereconstrueerd worden hoe zijn reis verliep. Hierbij zal uitgelegd worden met welk pleidooi hij de (lands)gewesten probeerde te overreden. Benaderde hij elk gewest anders? Tenslotte zal bekeken worden wat de uitkomsten waren van al de moeite die hij ondernam. Bij het analyseren van zijn reis zal nadrukkelijk onderzocht worden waarom Jaspers een politieke 'aanval' deed op de heersende machtsverhoudingen van de VOC zonder de nauwe betrokkenheid van de stadhouder, omdat dit veel zegt over de Friese samenleving en over het staatsbestel van de Verenigde Nederlanden.

Machtsverhoudingen in de Republiek

Historica Marjolein 't Hart onderschrijft de machte positie van Holland en illustreert dit aan de hand van de kaapvaart. De belangen van de kaapvaart botsten met de zeehandel. 't Hart stelt dat in de Republiek sprake was van interne belangentegenstellingen. Er bestond bijvoorbeeld voortdurend spanning tussen Holland en Zeeland, omdat de Zeeuwen de kaapvaart ondersteunden en de Hollanders dat een doorn in het oog was. Andersom voerden de Hollanders handel met vijandelijke staten, zoals Frankrijk, Spanje en Portugal, wat bij de Zeeuwen niet in goede aarde viel. In de Republiek wilden de Amsterdamse kooplieden alles in het werk stellen om veilige zeeroutes te waarborgen. De Noord-Nederlanders moesten zich daarom 'verantwoordelijk' gedragen en zich dus niet met de kaapvaart bezighouden. De wil van de Amsterdammers werd op wet gesteld in 1620. De Staten Generaal nam dit punt van de Amsterdammers over en niet van de Zeeuwen.²¹⁹

De Unie van Utrecht had een verbond van een aantal soevereine provincies voor ogen, die allen instemden met de regels die in dit Unieverdrag stonden. Een aantal punten daarvan gingen over de vraag waar de soevereiniteit lag. Pieter Peck, een rechtsgeleerde uit de zestiende en zeventiende eeuw, wist het in één volzin te zeggen: de soevereiniteit van de Verenigde Provincies lag onbetwist en ontwijfelbaar bij de Staten Generaal en bij de eigen provincies. Hiermee zei Peck dus eigenlijk niets, want lag de soevereiniteit bij de Staten Generaal of bij de provincies?²²⁰ De gewesten droegen hun rechten over aan de Staten Generaal op bepaalde thema's, zoals belastingen, defensie en buitenlandse politiek. Hierbij moet opgemerkt worden dat deze provincies niet als een federale staat

²¹⁹ M. 't Hart, *The making of a bourgeois state*, 15-27.

²²⁰ Israel, *The Dutch Republic*, 472.

http://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu09_01/molh003nieu09_01_1358.php geraadpleegd op 25-3-2017.

zouden functioneren, maar als een confederatie van Staten. Dit verschil zit in het feit dat belangrijke beslissingen, in de Staten Generaal, unanimititeit behoeften van de provincies.²²¹

Na 1579 bleek de praktijk weerbarstiger. De regel betreffende unanimititeit bleek vooral een papieren regel. In de praktijk was bijna geen enkele beslissing van de Verenigde Provinciën in de zeventiende eeuw unaniem. In de praktijk trok de Staten Generaal ook meer macht naar zich toe dan in eerste instantie was afgesproken in de Unie. Onderwerpen als kerkzaken, administratie van de veroverde gebieden, regulering van laden en lossen van schepen besprak de Staten Generaal, terwijl de Unie hierover helemaal niet repte. Desalniettemin kan niet gesteld worden dat er sprake was van een volledige federale republiek. Het was een mengeling tussen een federale staat en een confederatie.²²²

Er was geen macht die Holland tegenwicht kon bieden in de Republiek. Dientengevolge legde Holland, als *primus inter pares*, haar wil op aan de andere provincies. Holland stelde de Verenigde Provinciën samen op basis van zogenaamde soevereine provinciale rechten die alleen Holland zelf volledig kon benutten. Het gewest gebruikte de middelen en het grondgebied van de kleinere provincies voor haar eigen verdediging om op die manier haar strategische kracht en economische achterland te verbeteren. Holland werd zodoende het belangrijkste besluitmakende orgaan. Een goed voorbeeld waaruit de bevoorrechte positie van Holland blijkt is de uitspraak van Hugo de Groot, die stelde dat de provincies zelf over de aanstelling van de magistraten gingen, maar het was voor Holland wel legitiem om andere provincies te helpen 'hun rechten en autoriteit te bewaken'.²²³

Op 9 juli 1618 wisten vijf gewesten op democratische wijze de hegemonie van Holland te ondermijnen. Op die dag werd in de Staten-Generaal besloten de waardgelders te ontbinden in Holland en Utrecht. Deze provincies protesteerden tegen deze procedure met de claim dat zij als soevereine gewesten het recht hadden om een leger op te richten voor intern gebruik. De andere provincies waren echter van mening dat volgens de regels van de Unie de leiding over het leger toebedeeld was aan de Generaliteit en de stadhouders. De Staten-Generaal stemden daarop tot de ontbinding van de waardgelders in Holland en Utrecht, met vijf tegen twee. Bij de Staten-Generaal werd vervolgens een commissie benoemd, bemand uit de vijf provincies, die samen met de stadhouder op interventie moest gaan in Utrecht, waar ontbinding op algemeen bevel zou worden uitgevoerd. Dit voorval bracht een fundamentele inconsistentie aan het licht. Afzonderlijk waren alle provincies soeverein, maar niet iedere provincie had zijn eigen leger. Er was slechts één leger van de Unie, onder de con-

²²¹ Israel, *The Dutch Republic*, 276-277.

²²² Ibidem.

²²³ Ibidem, 447 en 505.

trole van de Generaliteit en de stadhouder. Dit voorval maakte duidelijk dat Friesland een kans van slagen had om haar octrooi ingestemd te krijgen in de Staten Generaal.²²⁴

Gedurende de jaren 1617-1618 werd het machtige Holland voortdurend overstemd in de Staten Generaal door een meerderheid aan gewesten. Dit versterkte de prestige van de Staten Generaal, al kon dit op de langere termijn niet volgehouden worden. De macht en autoriteit zouden uiteindelijk in Holland haar basis moeten hebben en dat gebeurde ook, omdat Holland de motor was van de Republiek. Zonder de macht van dit gewest had de Republiek geen bestaansrecht.²²⁵ Het soevereiniteitsvraagstuk kwam ook ter sprake wanneer Holland teveel haar boekje te buiten ging. Zo tekende Johan De Wit in 1654 op eigen houtje een vredesverdrag met Engeland.²²⁶ De andere provincies dienden Holland van replek voor dit eigengereide optreden. Doordat de andere provincies zo slecht georganiseerd waren, kon Holland toch haar eigen gang gaan. Alleen Friesland bood enigszins tegenwicht.²²⁷ Ten tijde van een (sterke) stadhouder hadden de 'overige' gewesten meer zeggenschap en konden zij een vuist maken tegen Holland.²²⁸

De protesten van Friesland in de Staten Generaal hadden veelal niet het gewenste resultaat, zo blijkt uit de vele verwoede pogingen omtrent de deelname aan de VOC die in niets uitmondde. Het Friese gewest zwichtte dus voor de druk van de Staten Generaal. Met dreigementen en machtsvertoon van Holland wist de Generaliteit actoren die tegenwicht boden, zoals Friesland, de mond te snoeren.²²⁹ Natievorming bleef echter wel achterwege in de Republiek.²³⁰ De Nederlandse Republiek was een zogenaamde 'composite state', een samengestelde staat. De Verenigde Nederlanden hadden tot op zekere hoogte een gecentraliseerd en formeel gezag in Den Haag, onder het bewind van de Staten Generaal.²³¹

De politieke dynamiek in de Verenigde Nederlanden kenmerkte zich door de vele facties en partijen. Een factie bestond uit een aantal belangrijke personen waar men zich achter schaarde. Er

²²⁴ Ibidem, 447.

²²⁵ Ibidem, 450.

S. Groenveld en M. Wintle (red.), *State and trade. Government and the economy in Britain and the Netherlands since the middle ages* (Zutphen 1992) 12. A. van Deursen, *Maurits van Nassau, 1567-1625: de winnaar die faalde* (Amsterdam 2000) 108.

²²⁶ H. van der Horst, *Nederland. De vaderlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu* (Amsterdam 2000) 216-217.

²²⁷ Israel, *The Dutch Republic, 722-725*.

²²⁸ Ibidem, 450-459.

²²⁹ Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 14-15.

²³⁰ Natievorming is het culturele eenwordingsproces van gemeenschappen binnen een staat.

M. Grever en K. Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden. Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid 17* (Amsterdam 2007) 24-25.

²³¹ C. Tilly, *Coercion, capital, and European states, A.D. 990-1990* (Oxford 1995) 5.

De definitie 'composite state' wordt uitgelegd in de volgende bron:

W. Blockmans, *Princes conquerants et bourgeois calculateurs. Le Poids des reseaux urbains dans la formation des états* (Parijs 1988) 169.

bestonden ook facties op basis van religie. De twee partijen waren de Orangisten (stadhouderlijke partij) en Staatsgezinden. De stadhouderlijke partij bestond uit regenten die streefden naar een stevig centraal gezag. De staatsgezinden werden voornamelijk gevormd uit de stedelijke regenten. Zij waren voorstander van een overheersend Statencollege, maar beseften wel dat samenwerking een vereiste was in de 'Nederlandse' Republiek. Tussen deze twee partijen was een levendig verkeer van 'overlopers'. De staatsgezinden waren verder van mening dat bij samenwerking tussen de zeven gewesten, de leiding bij Holland zou moeten berusten, omdat dit gewest het grootst en het invloedrijkst was.²³² Het feit dat er sprake was van partij- en factiestrijd geeft aan dat de natievorming niet naar behoren verliep: de Republiek was nog zoekende naar een goede structuur. De wetgeving bevatte enorme hiaten en leegtes, waar makkelijk eigen interpretaties aan gegeven konden worden. Er was geen centraal gezag, dus wilde Friesland een centraal gezag creëren.²³³ Friesland moest het intellectuele, religieuze en economische centrum worden en het politieke middelpunt van de noordelijke gewesten.

De historicus Fruin stelt dat er niet twee, maar drie partijen waren in de zeventiende eeuw, te weten: de Prinsgezinden, de anti-stadhouderlijke aristocraten en de democraten. Hij maakte hierbij geen sociaal onderscheid tussen de prins- en staatsgezinden. In beide gevallen zou het gaan om de elite. Fruin heeft voor deze driedeling nooit veel bijval genoten. Pieter Geyl kwam met een andere bewering. Hij bepleitte een tweepartijndeling. Beide partijen streefden volgens hem niet naar eensgezindheid in de Republiek, maar stond het eigen belang voorop. De lagere sociale groepen kwamen soms in opstand en streden dan ofwel tegen de stadhouderlijke partij, danwel de staatsgezinde partij. Groenveld stelt dat Fruin en Geyl teveel vanuit een centrale overheid redeneren. Ik onderschrijf de visie van Groenveld. In de Gouden Eeuw was er over het algemeen verbondenheid op lokaal niveau en niet zozeer op landsniveau. De Friese casus past ook goed binnen de visie van Groenveld, omdat er bij dit gewest ook voornamelijk een regionale oriëntatie was.²³⁴

Er hebben ook gewestelijke facties bestaan. Facties gaven een extra gelaagdheid in de samenwerking tussen politieke groeperingen in de Verenigde Nederlanden. Het brengt een verdere

²³² J. Roorda, *Partij en Factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen 1961) 19-33.

M. Van der Bijl, 'idee en interest, 166-195. Utrechts weerstand. G. de Bruin, 'De geschiedschrijving over de Gouden Eeuw'. In: Mijnhardt (red.), kantelend geschiedbeeld 106-108.

S. Groenveld, *Evidente factiën in den staet*, 7-8.

²³³ M. 't Hart, *The making of a bourgeois state*, 18.

²³⁴ J. Roorda, *Partij en Factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen 1961) 19-33.

P. Geyl, Historische appreciaties van het zeventiende-eeuwse Hollandse regentenregime in: P. Geyl, *Verzamelde Opstellen II* (vier dln.; Utrecht/Antwerpen 1978) 55.

nuancering aan in de door Roorda aangegeven 'partij'-structuur.²³⁵ In alle gewesten waren facties te vinden. In Gelderland waren er facties op basis van kwartieren. Overijssel had soortgelijke facties waarbij er geen scheidslijn was tussen ridders en stedelingen. De Ommelanden werden geteisterd door de strijd tussen de stad Groningen en het platteland. De Friezen kenden evenzeer hun eigen facties. Sybrant Jaspers en zijn compagnons hebben met hun octrooi gebruik proberen te maken van deze? verschillende facties, door bijvoorbeeld te lobbyen bij een gewest en daarbij een bepaalde factie over te halen tot steun.²³⁶

Sybrant Jaspers

*'tegens de Tractaten en Articulen van d'Unie, dat de eene Provincie door den anderen zoude worden onttrokken de Negotie en Trafycque in een vrye Zee, alwaar aan de voorsz. onze Provincie naader gelegen is als de voorsz. andere beide Provincien, en alzoo voor een groot deel ontbloot worden van de middelen, waar uit de contributiën tot de gemeene zaaken alhier gegeven worden'.*²³⁷

Bovenstaande tekst staat opgeschreven in het resolutieboek van de Staten van Friesland stamt uit 1645. Het gewest Friesland liet hierin haar onvrede zien over het feit dat ze *voor een groot deel ontbloot worden van de middelen, waar uit de contributiën tot de gemeene zaaken alhier gegeven worden*. Dit gevoel was al heel lang aanwezig. Jaspers was namelijk toen al drie jaar bezig werk te maken van de onvrede over de financiële bijdrage van Friesland. Het gewest werd ondanks de bijdrage onttrokken van de handel in *een vrye Zee*.²³⁸ Jaspers sneed hier een goed punt aan, omdat de Hollanders zelf pleitten voor een vrije zee in Europa, bijvoorbeeld in conflicten met de Engelse kroon over visserijrechten. Het *Mare Liberum* wat de Hollanders zelf aanvoerden werd door Jaspers tegen hen gebruikt.²³⁹

Wie is Sybrant Jaspers, de man die een voortrekkersrol had in de lobby? Er is weinig bekend over hem. Jaspers was een handelaar uit Leeuwarden. Hij was niet van adel en lijkt zodoende een vreemde eend in de bijt tussen de andere ondertekenaars van het octrooi. Uit het kerkarchief blijkt dat hij in Bolsward was gedoopt en in Leeuwarden belijdenis had gedaan.²⁴⁰ Hij werd in het octrooi

²³⁵ S. Groenveld, *'Evidente factiën in den staet'*, 37.

²³⁶ Ibidem en J.J. Poelhekke (red.), *Geschiedenis van Gelderland* (Zutphen 1975) 92-96.

²³⁷ A. Hallema, 'Friesland en de voormalige compagnieën voor den handel op Oost en West', *Indische gids*, 15 (1933) 81-96.

²³⁸ Ibidem.

²³⁹ NL-HaNa, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

<https://www.kb.nl/themas/geschiedenis-en-cultuur/nederlandse-geschiedenis/mare-liberum-van-hugo-de-groot> geraadpleegd op 26-2-2017.

²⁴⁰ http://www.dbnl.org/tekst/bij005191001_01/bij005191001_01_0005.php geraadpleegd in 2016.

beschreven als een koopman uit Leeuwarden, waar hij ook naar alle waarschijnlijkheid opgroeide. Jaspers was verder een rijk man, zo valt op te maken uit een registratie van zijn aankoop van vlees. Op de Friese markt was vlees een veel verhandeld product en waarschijnlijk was hij dan ook veel te vinden op de Leeuwarder markt.²⁴¹ Jaspers kocht groot in, blijkt uit de bedragen die worden genoemd. Hij betaalde zestienhonderd gulden voor vlees, wat een fors bedrag was in die tijd. Ter vergelijking: het dagloon van een arbeider uit de zeventiende eeuw lag rond de één gulden per dag.²⁴² Met zoveel bulk moest je ook een grote afzetmarkt hebben. De Friese economie maakte in de zeventiende eeuw een goede ontwikkeling door, waarbij de algemene welvaart en handel toenam. Deze economische ontwikkeling kende haar oorsprong in de landbouwontwikkelingen in de eeuw ervoor.²⁴³

Sybrant Jaspers had zijn tijd mee en het zakendoen ging hem goed af. Het leverde hem een goed netwerk in Friesland op. Stadhouders Willem Frederik noemt Sybrant Jaspers incidenteel in zijn geschriften. En in zijn personalia blijkt dat Jaspers advies gaf aan de stadhouder, waarmee duidelijk wordt dat de stadhouder Jaspers kende en de laatste ook een uitgebreid politiek netwerk had.²⁴⁴ Er bestond veel onderlinge strijd bij de Friese adel. Men kon Jaspers minder snel van partijdigheid betichten, omdat hij geen adellijk bloed had. Een nog belangrijkere reden was dat hij als handelaar gewend was om te reizen en te onderhandelen. Zijn handelskwaliteiten zullen hierbij ook een rol hebben gespeeld. Hij kon die aanwenden voor het pleiten voor het conceptoctrooi, zoals een koopman zijn product aanprijst. In een bestuurlijke omgeving die voornamelijk bestond uit regenten was het verstandig om iemand te sturen die op veel van hun begrip kon rekenen, oftewel iemand uit dezelfde klasse. Dat dit de motivatie was, kan worden gestaafd met het feit dat Jaspers actief converseerde met allerlei gewesten en dat hij persoonlijk langsging bij diverse Provinciale Staten. Hierbij sprak hij

²⁴¹ W.M. Gijsbers, *Kapitale ossen. De internationale handel in slachtvee in Noordwest-Europa 1300-1750* (Hilversum 1999) 15-21.

²⁴² http://www.dbnl.org/tekst/_bij005191001_01/_bij005191001_01_0005.php geraadpleegd in 2016.

‘volgens ordonnantie van den 7 Septembris 1654 met No. 121

f 1600.10.-

Voor vleis tot den aenstaende vojage soo aen Otto Freerx, Sibrant Jaspers als andere betaelt een duysent ses hondert negentien gul., acht str., 12 penn., volgens rekening en ordonnantie van den 15 Januarii 1655 met No. 122

f 1619. 8.12

Summa laterum van 't betaelde vleys ende zout bedraegt ter summa van drie duysent twee hondert negentien Car. gul., achtien str., twaelf penn.

Dus summa

f 3219.18.12.’

Ad Knotter en Jan Luiten van Zanden, 'Immigratie en arbeidsmarkt in Amsterdam in de 17e eeuw', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 13 (1987) 4, 403-431.

<http://www.vijfeeuwenmigratie.nl/sites/default/files/bronnen/immigratie-en-arbeidsmarkt.pdf> geraadpleegd op 12-1-2017.

²⁴³ Henk Oly en Geart de Vries, *Leeuwarden in de Gouden Eeuw* (Hilversum 2016) 135. Voor meer informatie zie: Jan de Vries, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age 1500-1700*. (New Haven 1974).

²⁴⁴ http://www.dbnl.org/tekst/will077glor01_01/will077glor01_01_0010.php?q=354#hl1 geraadpleegd in 2016.

‘Marceliss Gouvert, Sibrant Jaspers recommandeerde mij Paulus Jansen en Croddebosch.’

veelal met mensen in de andere gewesten die ook uit de burgerij kwamen. De adel was in de andere gewesten lang niet zo goed vertegenwoordigd als in Friesland. Dat komaf een rol speelde, blijkt uit het feit dat de Friese heren besloten om in Stad en Lande wél een edelman te sturen.²⁴⁵ Op de edelman Gualtherius na was Jaspers de enige van de lijst van 'Liefhebbers' die bemiddelde.²⁴⁶

Aan alle gewesten werden brieven gestuurd: Overijssel, Gelderland, Brabant, Utrecht, Zeeland en Holland. Stad en (Omme)lande werd dus bezocht door een van de andere veertien ondertekenaars. De octrooiaanvraag had geen directe consequenties voor de gewesten die geen kamer hadden in de VOC. Indirect wel, want als Friesland een eigen kamer mocht, dan zou er ook minder beletsel zijn voor deelname van de andere provincies. De gouden bergen die de VOC beloofden, lagen dan immers ook voor de andere provincies in het verschiet. Het bijzondere is dat er diverse briefwisselingen bewaard zijn gebleven. Hierdoor kunnen wij inzicht krijgen hoe de conversaties gingen tussen Jaspers en de vertegenwoordigers van de verschillende gewesten die hij aandeed.²⁴⁷

De lobby

Voordat de gewesten werden bezocht, probeerden de Friese heren eerst de Heren XVII te overtuigen hun mening aan te passen. N. Wallinck schreef een uitnodiging op 17 oktober 1642 met als doel te komen praten over het octrooi dat 'expireert' in datzelfde jaar. Het feit dat de brieven van Jaspers niet zomaar terzijde werden geschoven door de VOC, maar werden besproken in de vergaderingen van de VOC, betekent dat ze de actie van de Friezen als een bedreiging zagen.²⁴⁸

De Friezen wilden 1,4 miljoen gulden beschikbaar stellen voor deelname aan de VOC. Dit bedrag stond gelijk aan tweehonderd procent van de nominale aandelenwaarde en zou recht moeten geven op een Friese kamer. De Friese Staten lijken een fors bedrag te willen investeren, desalniettemin waren de VOC-bewindhebbers niet genegen om akkoord te gaan. Zij stelden dat het *'onmogelijk was dat de inlatingh van eenigh meerder capitaal, 't sy door de Westindische Compagnie of wel*

²⁴⁵ NL-HaNa, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

²⁴⁶ <https://historischcentrumleeuwarden.nl/burgerboeken/patroniemen/j/jaspers.htm> geraadpleegd in juli 2015. <http://www.dbnl.org/zoeken/zoekeninteksten/corpusZoek.php?zoek=sibrant+jaspers>. Geraadpleegd in juni 2015. *26 december/5 januarius woensdach, den tweden Kersdach, twemahl in de kerck geweest. - Mit de officiren geeten. - Marceliss Gouver, Sibrant Jaspers recommandeerde mij Paulus Jansen en Croddebosch. Vier vroetschappen van Dockum recommandeerden mij haer persoon tot burgemeester.* http://www.dbnl.org/tekst/will077glor01_01/will077glor01_01_0010.php en http://www.dbnl.org/tekst/bij005191001_01/bij005191001_01_0005.php geraadpleegd in juni 2015.

²⁴⁷ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22.

²⁴⁸ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22. *Amsterdam 3 september 1642 verteechent G. Nauta, A.P. Jongestal, G. Gualtheri ende S. Jaspers. Propositie gedaan bij de gecommiteerde van de nieuwe opgerecht Oostindische Compagnie in Frieslant. Aende vergaderinge der {...} gecommiteerde heeren vande geotroijeerde compagnie tegenwoordich vergadert binnen Amsterdam.*

door *Vrieslant'* zou geschieden.²⁴⁹ Het aanbod om het dubbele te betalen voor de aandelen bleek bij lange na niet genoeg te zijn om in de buurt te komen van de beurswaarde in de jaren veertig van de zeventiende eeuw. Een aandeel was zeker het vijfvoudige van de nominale waarde rond het midden van de zeventiende eeuw. Een akkoord van de VOC zou dan ook op termijn tot zwaarwegende gevolgen hebben geleid voor de bedrijfswaarde van de VOC.²⁵⁰ Er zou een precedent zijn geschapen voor andere partijen om ook voor een lage prijs in te kopen, waarmee de koers onderuit zou zijn gegaan. Het argument dat Friesland hard is getroffen door de oorlog en daarom minder financiële middelen had, zoals werd gesteld in de brief, werd dus ook terzijde geschoven.²⁵¹ De brieven ten spijt, werden de Friezen niet beloond voor hun moeite. Het gewenste resultaat kwam er niet, waarop de Friezen het over een andere boeg moesten gooien.

De Friezen wisten dat de VOC niet bepaald stond te springen op hun deelname. Om de Compagnie te laten zien dat het de Friezen wel degelijk ernst was, maakten ze een clause die de Compagnie ervan moest overtuigen dat hun participatie niet geweigerd kon worden. De Friese Staten hadden in april 1642 hiervoor een reglement opgesteld. Mocht het voorstel voor het oprichten van een eigen kamer worden afgewezen, dan zou aan het Friese gewest het recht moeten worden verleend een eigen Oost-Indische Compagnie op te richten. Deze 'Friese Oost-Indische Compagnie' zou in dat geval een provinciaal monopolie moeten krijgen. Dat het de Friezen vooral te doen was om deelname aan de bestaande VOC moge duidelijk zijn. Waarom zouden de Friezen anders überhaupt zoveel moeite doen om een octrooi op te stellen en langs de gewesten te gaan? Als het hun bedoeling was om een FOC op te richten met een provinciaal octrooi, dan zouden ze niet gaan lobbyen voor stemmen in de Staten Generaal. De Staten van Friesland had in dat geval immers zelf een octrooi aan de Friese heren kunnen geven.

De zware weerstand door de Friezen tegen een vernieuwing van het 'oude octrooi' zorgde voor mogelijkheden. Jaspers zou proberen met lobbywerk het octrooi ingestemd te krijgen. Friesland stuurde daarvoor brieven naar de Staten Generaal. Er ontstond een stroperig proces. De Staten Generaal had als noodgreep het octrooi steeds tijdelijk verlengd. Tot wel veertien keer toe in de periode van 20 december 1643 tot 28 januari 1645 waren er kortlopende verlengingen.²⁵² Friesland liet de Staten Generaal weten dat zij diende te luisteren naar het Friese verhaal, omdat het VOC-octrooi anders niet verlengd kon worden. In diezelfde periode was men in Friesland druk doende een meer-

²⁴⁹ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22.

²⁵⁰ F. Gaastra, 'Friesland en de VOC', in: Ph. Breuker en A. Janse, *Negen eeuwen Friesland-Holland: geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 184-196.

²⁵¹ Den Heijer, *De geoctrooieerde compagnie*, 57.

²⁵² F. Gaastra, 'Friesland en de VOC', in: Ph. Breuker en A. Janse, *Negen eeuwen Friesland-Holland: geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 184-196.

derheid aan gewesten achter zich te krijgen voor zijn octrooi. Hiervoor werden de Staten aangedaan om zowel mondeling als schriftelijk uitleg te geven voor hun standpunt.²⁵³

Tabel 4: brieven geschreven door de heren van de F.O.C.

Provincie	Datum	Lobbyisten
D. Gelderland	14 maart 1643	Sybrant Jaspers en Anthonius Hirdt
E. Utrecht	23 Maart 1643	Sybrant Jaspers
F. Overijssel	17 Maart 1643	Sybrant Jaspers
G. Stad en Lande	4 november 1642	Gualtherus Gualterhi en Lambert van Dalen
Holland	5 mei 1643	Onbekend
A. Zeeland	Onbekend	Onbekend
B. Staten Generaal	Onbekend	Onbekend
C. onbekend	Onbekend	Onbekend

Bron: NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

De begeleidende tekst van het archief van de Staten Generaal stelt dat de brieven vanuit Friesland allemaal werden besproken in de Staten Generaal.²⁵⁴ De reis van Jaspers langs de diverse gewesten was dus dermate succesvol dat het ertoe leidde dat zelfs de Staten Generaal er een besluit over moest nemen. De resoluties in het Nationaal Archief zijn genummerd: A,B,C,D,E,F en G. In de onderstaande tabel zijn de provincies beschreven, waarbij is vermeld wie de correspondentie deed vanuit de F.O.C, en is tevens de datum genoemd waarop de brieven zijn geschreven. De datering van de briefwisselingen wijzen erop dat Jaspers in vlotte vaart langs de Staten gingen van de provincies Gelderland, Overijssel en Utrecht. De opstellers van het octrooi hadden er dan ook alle baat bij dat er zo snel mogelijk een meerderheid werd gevonden in de Staten Generaal voor het plan, want het octrooi van de 'olde Compagnie' liep ten einde. De Staten Generaal moest in 1642 besluiten of het octrooi verlengd werd. Dit was het 'momentum' om de Friese octrooiaanvraag aan de orde te brengen, want als het octrooi van de VOC zou worden verlengd, moesten de Friese heren minimaal 20 jaar wachten om een nieuwe politieke poging te kunnen wagen.²⁵⁵ Met de data kan worden nagegaan welke route hij heeft afgelegd. In een tijdsbestek van minder dan een jaar gingen de heren vanaf het najaar van 1642 tot aan het midden van 1643 lobbyen bij de zes gewesten.

²⁵³ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.25.

²⁵⁴ <http://www.gahetna.nl/collectie/archief/ead/index/eadid/1.01.02/node/c01%3A5./open/c01:5.#c01:5>.

Geraadpleegd op 1-12-2016.

²⁵⁵ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.25.

Bij 'A' staan de geadresseerde en de datum niet expliciet vermeld. Er wordt vooral in benadrukt dat de Republiek één land is dat alles gezamenlijk zou moeten doen. Verder valt op dat deze brief na een weloverwogen beslissing tot stand is gekomen. Omdat de inhoud dermate voorzichtig van aard is, denk ik dat deze brief gericht is aan Zeeland, want Zeeland had verder geen baat bij deelname van de Friezen. De naam van dit gewest komt bovendien als enige naar voren in de tekst.²⁵⁶ B. is gericht aan de Staten Generaal. In deze brief wordt ook geen datum genoemd, maar wel wordt gezegd dat het octrooi in maart zal 'expireren'. De brief zal daarom in dezelfde periode zijn geschreven als de andere brieven. Brief C. ontbreekt in het archiefmap.

De strekking van de brieven gericht aan Gelderland (D.) en Utrecht (E.) zijn hetzelfde, hoewel geen exacte kopieën van elkaar. De brieven kennen dezelfde opbouw en dezelfde argumenten, wat ook logisch is, aangezien beide landsgewesten waren die om die reden onpartijdig naar deze casus konden kijken. Sybrant Jaspers heeft met de landschappen gecorrespondeerd in Gelderland (samen met Anthonius Hirdt), Overijssel en Utrecht en hij heeft hierbij zowel mondeling als schriftelijk argumenten genoemd waarom zij deel zouden mogen nemen aan de VOC.²⁵⁷

De ondertekenaars van het octrooi geven in hun brieven te kennen dat zij samen met de VOC in één *sociëteit* wilden treden. Simpel gezegd wilden de Friezen lid worden van de VOC. Het argument dat Jaspers hierbij gaf is dat de Verenigde Nederlanden door middel van de pacificatie van Dordrecht en de Unie van Utrecht met elkaar verbonden waren. Als alle provincies een eenheid zijn, dan ook de VOC, want de 'oude compagnie' was van hogerhand samengesteld, net zoals de West-Indische en de Groenlandse Compagnie. De VOC had alleen het privéprofijs voor ogen, stelt hij verder in zijn brief, en de VOC weigerde daarom samen te werken met de andere provincie, want samenwerking betekende ook het delen van de macht.²⁵⁸

Alle provincies betaalden mee aan de oorlogsuitgaven van de Republiek. De oorlogen werden niet alleen op land gevoerd, maar vonden ook op zee plaats. De Staten Generaal droeg financieel bij aan de Compagnie, doordat de Heren XVII met Johan van Oldenbarnevelt waren overeengekomen dat de schepen van de VOC mochten worden gebruikt ter verdediging van het land. Naast de subsi-

²⁵⁶ NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25, *Waren onlancs daer naer bij verscheijden andere coopluijden, soo in Zeelandt, op de Maze als inde Noorder quartieren ende West-vrieslandt mede gelijcke compagnien opgerecht.*

²⁵⁷ NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25, *Lastende niettemin der selver gecommiteerden ter Generaliteijt om hier over met d'andere provincien te comen in communicatie. Verstaende de landschap dat in allen geval geen nieuw octrij aende olde Oostindishce Compagnie sal mogen werd bij geaccordeert noch verleent, tensij de provincie van Gelderlandt ende andere des versoechende, oock redelijck contentement gegeven werde. Daer op de voorschreven gecommiteerde ter generaliteijt sullen hebben te heffen des 14de martij 1643. Gelderlant.*

De getranscribeerde versies van Utrecht en Overijssel zijn in de bijlage te vinden.

²⁵⁸ NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

dies die de VOC kreeg, was er vaak ook een materiële bijdrage in de vorm van schepen en wapens. De VOC kon zonder beveiliging onmogelijk opereren in Azië. De Friese heren ageerden tegen het feit dat er enerzijds uitgaven werden gedaan door de Generaliteit, en dus indirect door Friesland, maar dat anderzijds de winsten van de VOC niet werden verdeeld over degenen die hadden betaald voor deze beveiliging.²⁵⁹

De Staten Generaal financierde de VOC, via de admiraliteiten. In tijden van oorlog was het volstrekt logisch dat de Staten Generaal hiertoe besloot, maar de VOC kreeg van de staat ook financiering voor het bouwen van bijvoorbeeld forten ver buiten de Republiek.²⁶⁰ Het was begrijpelijk dat de Friezen naar het politieke hof in Den Haag gingen en niet naar de Compagnie in Amsterdam, omdat vanuit het oogpunt van de Friezen de VOC namelijk een staatsonderneming was. De VOC kreeg het mandaat van de Generaliteit om handel te drijven. De Friezen gingen daarom naar de Staten Generaal met het dreigement dat Friesland niet langer mee wilde betalen voor de beveiligingskosten van de activiteiten van de VOC. De Friezen hadden hiermee een sterk en valide argument. De Staten Generaal had van de konvoeien van de VOC een zaak gemaakt van de hele Republiek. Niemand had er echter baat bij wanneer de VOC los zou komen te staan van de overheid. Het was, zo vonden de Friezen, niet erg dat er vanuit de staat geld geïnvesteerd werd in de Compagnie, maar Friesland, die via de Generaliteit meebetaalde, zou wel iets te zeggen moeten hebben over de compagnie. En dat was niet het geval: Friesland mocht wel betalen, maar niet meebeslissen.²⁶¹

De hoogmogende heren, oftewel de bewindslieden in de Staten Generaal, hadden besloten dat er een VOC opgericht kon worden. Diezelfde Staten Generaal is de vertegenwoordiging van alle gewesten en dus had Friesland ook iets te zeggen over de VOC. Het was niet de opzet van Jaspers om de andere gewesten alleen de behoeften van de Friezen te laten vervullen. Voor de andere provincies zelf lag ook genoeg in het verschiet. De argumenten die werden aangehaald waren dus evenzeer toepasbaar voor hen. Jaspers vroeg zich daarnaast af waarom het wel mogelijk was om alle provin-

²⁵⁹ *'Hooge mogende Heeren. Die gecommiteerde wegen de provincie van Vrieslant. Der bewindhebber van de Oostindische compagnie aldaer. Geoctroijeert hebben voor desen gedurende den tijd van twee jaren ende langer meenichmael. Hoog mogende met behoerlycke reverentie geremonstreert sulxdoende. Mits desen, hoe dat sij vermits doen aenstaende expiratie, ende nu een nije tijts verloopene Octroij, met de ampliatie des olde Oost-Indische Compagnie tot voorplantinge vande neeringe, negotieen, impositien, ende ambachten, binnen gene provincie, omme daer door de lasten vanden swaeren ooirlooch, hun anders bij naest onverdraeglijck, te mogen vervangen, geimpereert hadden vande Hoog Mogende heren staten van Vrieslandt, hun principalen. Het bij gaende octroij met Nummer I van den 24 aprilis 1642.'* NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.

²⁶⁰

²⁶¹ Ibidem.

cies te verenigen in de Verenigde Nederlanden, maar niet om de verschillende gewesten te betrekken in de VOC. De West-Indische en Groenlandse Compagnie bewezen immers dat dit wel kon.²⁶²

In de onderstaande illustratie is de Republiek zichtbaar, waarbij de steden zijn genoemd die Jaspers bezocht (met uitzondering van Drenthe met hoofdstad Assen, dat nog geen volwaardig gewest was).²⁶³ Het was een enorme onderneming om alle gewesten te bezoeken: het kostte dagen om van de ene stad naar de andere stad te gaan. Men maakte in die dagen veel gebruik van de waterwegen en het alternatief was met een koets.

Afbeelding 4.1: De Republiek in de zeventiende eeuw.

Bron: <https://eendenkooi.wordpress.com/about/de-geschiedkundige-context-van-de-eendenkooi-de-republiek-der-zeven-verenigde-nederlanden-in-de-gouden-eeuw/> geraadpleegd op 2-2-2017.

²⁶² 'Aengaende de onmogelijkheid solden de remonstrants die vande olde compagnie geven eens verstaen ende affragen door wat redenen dese combinatie der ingestenen van Hollandt, Zeelandt, West Vrieslandt nu onmogelijker is, als de unie der vereenigde Nederlanden. [...] Mitsgaders als de vereenighe van Westindische, groenlandische separeerde ende nu 't saemen gevoechde compagnieen'.

²⁶³ De stad Groningen is een uitzondering aangezien deze stad is bezocht door Galtherius en niet door Jaspers.

De uitkomsten van de lobby

De burgemeester van Amsterdam, Henrick Hooft, zei: *'De ervaring leert, dat in alle regieringe de gemeente {het} minst kan verdragen van degene dye van buyten ingecomen zijnde, over hem zouden mogen werden gestelt.'*²⁶⁴ De vraag is of de teneur, zoals die beschreven is door Hooft, kon worden doorbroken door de pleitbezorgers uit Friesland. Wat gebeurde er na de Friese lobby? De advocaat van de VOC, Peter van Dam, wijdde vele pagina's aan de Friese lobby.²⁶⁵ In zijn *'Beschryvinge van de Oostindische Compagnie'* zijn zijn notulen terug te vinden. Friesland wist het de VOC moeilijk te maken door keer op keer de octrooiverlengingen te vetoën, maar slaagde er niet in om een meerderheid in de Staten Generaal voor zich te winnen.²⁶⁶

De lobby voor het octrooi heeft de dominante machtspositie van Holland in de Republiek herbevestigd. Holland had alle reden te vrezen om haar macht te verliezen, want er werden meerdere malen pogingen ondernomen door andere gewesten of de Oranjes om de macht te ondermijnen van Holland.²⁶⁷ De handelssteden concurreerden daarnaast stevig met elkaar in de vroegmoderne Nederlanden. Middelburg was bijvoorbeeld een stad die bereid was tot vergaande concessies om, nota bene Spaanse, kooplieden aan te trekken, die belangrijke internationale connecties hadden. Holland moest kortom op haar hoede zijn voor mogelijke aantasting van haar macht.²⁶⁸ Hollands besef over het mogelijke verlies van haar macht was eveneens erg zichtbaar bij de ingezetenen van de VOC, blijkt uit de weerstand van hen tegen enige inmenging van buitenaf. Zij wilden evenmin hun macht delen, omdat dat de hegemonie zou aantasten. De voorbeelden hierboven geven blijk van dit bewustzijn bij de beleidsbepalers van Holland en de VOC.

Een van de specifieke momenten waarop Friesland de VOC het vuur aan de schenen wist te leggen, na de hele lobby, was in februari 1645. De Staten Generaal had het octrooi van de VOC vervallen verklaard, nadat het Holland zelf niet was gelukt om intern een akkoord te bewerkstelligen. Daaropvolgend werd een nieuwe verlenging ter stemming gebracht in de Staten Generaal. Niet al te verbazingwekkend, weigerde Friesland haar instemming te geven voor een verlenging van het octrooi, maar ditmaal was het Friese gewest voorzitter in de Staten-Generaal. Men kwam tot de oplossing door Friesland te passeren en Utrecht het voorzitterschap te geven, waarmee het verzoek toch

²⁶⁴ N. Steensgaard, 'The Dutch East India Company as an Institutional Innovation.' In: Marucie Aymard, *Dutch Capitalism and World Capitalism* (New York 1982) 239-244.

²⁶⁵ V. Enthoven, 'Van steunpilaar tot blok aan het been. De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de Unie', in: G. Knaap en G. Teitler (red.), *De Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Leiden 2002) 35-58.

²⁶⁶ F. Gaastra, *Negen eeuwen Friesland-Holland* (Zutphen 1997) 184-196.

²⁶⁷ Israel, *The Dutch Republic*, 710-711.

J. Israel, 'Frederick Henry and the Dutch political factions, 1625-1642', *English Historical Review*, 98 (1983) 1-27.

²⁶⁸ M. 't Hart, J. Lucassen, H. Schmal (red.), *Nieuwe Nederlanders. Vestiging van migranten door de eeuwen heen* (Amsterdam 1996) 11-21.

kon worden ingehamerd.²⁶⁹ Maar niet alles was verloren. In het roerige jaar 1645 ging de VOC uiteindelijk wel overstag met een nieuw verzoek, hoewel niet per se ten aanzien van Friesland. Er werd een subsidie van anderhalf miljoen beschikbaar gesteld voor de WIC, de steden Haarlem en Leiden kregen hun eigen gewone bewindhebbersplaats en aan Dordrecht werden twee extra-ordinaris plaatsen toegekend. Friesland mocht toen wel zitting nemen in de WIC, maar het gewest slaagde er niet in om genoeg kapitaal te vergaren. Zodoende had Friesland nog steeds niets bereikt en bleef de onvrede bestaan.²⁷⁰

TABEL 5: *Vijftien bewindhebbers van de VOC namens de provincie Friesland (1614-1673).*

1614	Egbert van During
1620	Bernard van Oosterzee
1623	Ysbrand Eekens
1627	Joost Jongestal
1635	Jurriaan Vierssen
1639	Frederik van Grovestins
1641	Pieter Buttinga
1654	Jouke Beukes van Hennema
1656	Rinner Ulbes Basque
1660	Gilles Jelles van Staveren
1663	Jarich van Grovestins
1666	Jacobus van Bouricius
1668	Douwe Andries Okes
1669	Wybrand Fockes Coyker
1672	Pieter de la Pla

Bron: H.J. Den Heijer, *De geoctrooierde compagnie*, 57.

Uiteindelijk, na jaren van geruzie, werd een gewone (en dus niet langer meer een extra-ordinaris) bewindhebbersplaats beschikbaar gesteld in 1672, in de kamer van Amsterdam voor het gewest Friesland, te weten Pieter de la Pla. Tot die tijd was er nog sprake van een extra-ordinaris. De weer-

²⁶⁹ F. Gaastra, 'Friesland en de VOC', in: Ph. Breuker en A. Janse, *Negen eeuwen Friesland-Holland: geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 184-196.

²⁷⁰ Ibidem en Den Heijer, *de geoctrooierde compagnie*, 148-156.

stand die de Amsterdamse elite had tegenover invloeden van buitenaf, zorgde ervoor dat de integratie van Friese bewindhebbers in de kamer van Amsterdam erg werd bemoeilijkt, maar uiteindelijk slaagden de Friezen er toch in een felbegeerde bewindhebbersplek te bemachtigen. Het lijkt erop dat Friesland zich had berust in dit feit, gezien het feit dat er niets meer te lezen valt over felle protesten vanuit Friesland tegen de VOC na 1673.²⁷¹

²⁷¹ F. Gaastra, *Bewind en beleid bij de VOC 1672-1702* (Zutphen 1989) 32. A. Hallema, 'Friesland en de voormalige compagnieën voor den handel op oost en west', *Indische gids*, 15 (1933) 81-96.

Conclusie

Friesland had in de eerste helft van de zeventiende een eigen politieke cultuur. Het gedachtegoed van de 'Friese vrijheid' werd veel gebezigd in het bestuur en de term werd als argument gebruikt om allerlei prestigeprojecten te ondernemen. In navolging van een eigen stadhouder, een eigen universiteit en diverse eigen forten moest er ook geparticipeerd worden in de Oost-Indische Compagnie. De ambitie om in de VOC te participeren werd helaas een dramatische teleurstelling en liet zien wat de grenzen waren aan de expansiedrift van de Friezen.

In 1642 besloten zestien Friese notabelen een octrooiaanvraag te doen bij de Staten Generaal om toe te treden aan de VOC. De vraag is echter in hoeverre zij hiermee succesvol waren. Het lukte de heren, afkomstig uit Friesland, niet om hun octrooi geratificeerd te krijgen in de Generaliteit, maar het lukt hen uiteindelijk wel, het octrooi ten spijt, om iets toegezegd te krijgen van de VOC. De Friese heren mochten namelijk, in 1672, een bewindhebber (geen extra-ordinaris) leveren voor de kamer van Amsterdam. Het generale bestuur van de VOC had hier echter niet gelijk aan toegegeven. Na het akkoord wilden de Heren Zeventien in eerste instantie de Friezen afschepen met een zetel in een kamer van het Noorderkwartier. De Friezen gingen niet akkoord met minder dan een zetel in de Kamer van Amsterdam. Na protest uit Friesland ging men eindelijk in Holland overstag en wist het Friese gewest eindelijk inspraak in de VOC te bemachtigen. Hiermee kregen de Friese vertegenwoordigers geen octrooi, maar een fooi. De Friese heren zijn er in gefaald het doel te bereiken die men in eerste instantie voor ogen had in het gehele project.²⁷²

Om te begrijpen waarom de Friese heren een octrooiaanvraag deden is het belangrijk de ontstaansgeschiedenis van de VOC te kennen. Het was een lang gekoesterde wens van Friesland om mee te doen met de VOC. Vanaf de oprichting in 1602 mocht Friesland echter niet participeren in de compagnie. De VOC was een geoctrooieerde compagnie voortgekomen uit een fusie van diverse rederijen die allemaal op de Oost voeren. Alleen rederijen die al naar Azië voeren werden verenigd. De VOC besloot echter ook aandelen uit te schrijven. Bij de uitgifte bestond er ook Friese interesse, maar Friesland bleef buiten de boot, doordat ze niet op de desbetreffende dag aanwezig waren. Daarna werden de Friezen elke serieuze kans ontnomen mee te doen aan de VOC. Laat staan dat het tot de mogelijkheid behoorde om een eigen kamer te bemachtigen met de daarbij aanverwante economische voordelen voor het gewest Friesland. In de eerste helft van de zeventiende eeuw probeer-

²⁷² F. Gaastra, *Bewind en beleid bij de VOC 1672-1702* (Zutphen 1989) 32. F. Gaastra, 'Friesland en de VOC', in: Ph. Breuker en A. Janse, *Negen eeuwen Friesland-Holland: geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 184-196.

de Friesland vele malen tevergeefs ingangen te vinden bij de VOC en, omdat dat niet lukte werd besloten via politieke wege deelname af te dwingen.²⁷³

De Friese initiatiefnemers hoopten haar wensen ingewilligd te krijgen bij het machtigste politieke instituut van de Republiek, de Staten-Generaal. Uiteindelijk zou blijken dat zelfs in dit orgaan nauwelijks werd geluisterd naar de Friese heren. Daarom nam een groep Friese heren, in het midden van de zeventiende eeuw, rond het jaar 1642, een radicaal besluit. Zij stelden een octrooi op die het recht zou moeten verlenen voor deelname aan de VOC of het opzetten van een eigen gewestelijke Oost-Indische Compagnie. Het was een paardenmiddel om hun zaak aanhangig te maken bij de Staten-Generaal. Het was de ultieme poging van de octrooi-opstellers een eigen aandeel in de VOC te bemachtigen. Door middel van het analyseren van het octrooi en dit document tegenover het VOC-octrooi te plaatsen kan bekeken worden wat de Friese heren wilden.²⁷⁴

Het valt op dat de VOC uit alle macht externe invloeden probeerde te voorkomen. De VOC kreeg namens de Staten Generaal zelfs de bevoegdheid om, als een staat, verdragen te sluiten en oorlogen te voeren. De schepen die terugkwamen vanuit de Oriënt bezorgden de VOC enorme winsten. De Compagnie wilde haar winsten en voorrechten beschermen en liet niet toe dat buitenstaanders ervan zouden profiteren. Het bestuur van de VOC, had ook argumenten om buitenstaanders te weerhouden van hun vennootschap. De VOC begon als een verbond van een groep handelaren die voorheen onafhankelijk optraden. Op dat moment waren, voor zover bekend (de archieven van de Friese admiraliteiten zijn helaas verloren gegaan), geen Friese steden betrokken bij de vaart op Oost-Indië. Desalniettemin had het gewest Friesland vanaf het begin belangstelling getoond voor deelname, maar voor hen werd de deur dichtgehouden door de VOC.

Het debat tussen de VOC en de initiatiefnemers voor de FOC wordt zichtbaar in de brieven die Sybrant Jaspers namens de Friese heren verstuurde. Het standpunt van de FOC-initiatiefnemers was dat zij vonden dat het niet meer dan billijk was dat zij mochten participeren. De Friezen hadden in eerste instantie niet de kans gekregen om te investeren toen de uitgifte van aandelen kwam in 1602. In de statuten van de VOC stond vermeld dat na 20 jaar de aandelen moesten worden uitbetaald en dat de aandelen opnieuw zouden worden uitgegeven. Hier zou iedereen aan mee mogen doen, dus ook Friesland. In de praktijk bleek echter dat Friesland weer uit werd gesloten van deelname. Een bijkomend probleem voor het gewest was dat zij niet genoeg kapitaal bij elkaar konden krijgen om de financiering rond te krijgen voor een eigen kamer. Zodoende bleef de status quo bestaan.²⁷⁵

²⁷³ F. Gaastra, 'Friesland en de VOC', in: Ph. Breuker en A. Janse, *Negen eeuwen Friesland-Holland: geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 184-196.

²⁷⁴ Ibidem.

²⁷⁵ Ibidem.

De Friese heren vonden de VOC een staatsbedrijf waarvoor de Generaliteit verantwoordelijk was. Vrij snel na de oprichting van de VOC was er namelijk geen sprake meer van louter een verbond van een paar handelssteden die de handen ineen hadden gesloten. Sybrant Jaspers bracht dit ook naar voren in zijn briefwisseling. Friesland betaalde belasting aan de Staten Generaal en betaalde dus indirect mee aan de verdediging van de schepen van de VOC. Het gewest vond dat zij zodoende ook enige zeggenschap over de compagnie behoorden te hebben, in de trant van 'wie betaalt, bepaalt'. Verder was de Republiek een Unie van gewesten en zouden ze gezamenlijk moeten optreden. Jaspers stelt daarom de vraag waarom het in politiek verband binnen de Republiek wel lukt om samen te werken, maar niet bij de VOC. Met deze valide argumenten ging hij langs de Staten van de verschillende gewesten om hen te overtuigen. Na deze rondgang hoopte hij een goede uitkomst te behalen in Den Haag bij de Staten-Generaal.²⁷⁶ De Staten Generaal was echter, al deze argumenten ten spijt, niet bereidwillig Friesland deze invloed toe te kennen. De Staten Generaal was niet genegen Friesland toestemming te geven, omdat de VOC en de Generaliteit afhankelijk waren van elkaar. De Staten Generaal kon in oorlogstijd onder meer gebruik maken van de schepen van de Compagnie en andersom werden substantiële leningen verstrekt.²⁷⁷

De werkelijke betekenis van dit onderzoek wordt duidelijk in breder verband. De octrooiaanvraag en haar lobby is belangrijk voor de beeldvorming over de verhouding tussen de verschillende organisaties en (politieke) instituten. De lobby geeft inzicht in de politieke verhoudingen tussen Friesland, de Republiek en tussen de VOC en de overheid. Bijzonder is het feit dat de geraadpleegde archiefstukken nog niet eerder zijn onderzocht en nog niet in de Friese context zijn geplaatst. Door dit onderzoek in een Fries perspectief te plaatsen wordt duidelijk waarom dit plan in een lijn past van andere initiatieven, waarbij de Friezen veel verworvenheden kregen.²⁷⁸

Het Friese octrooi maakt duidelijk dat enerzijds gewestelijk autonomie en anderzijds gezamenlijk beleid een problematisch model bleek te zijn. Holland beriep zich namelijk op haar gewestelijk soevereiniteit, waarbij Friesland zich beriep op het unificatieverdrag. De implicaties van de Unie van Utrecht en het plakkaat van Verlatinghe komen tot uitdrukking bij dit octrooiverzoek. De federatie die vanaf dat moment was gevormd kreeg grote problemen, doordat het veel politieke vraagstukken nog niet had vastgelegd. De kinderziektes van de jonge staat kwamen helder aan het licht bij de octrooiaanvraag. Zo had aan de ene kant elk gewest één stem en dat betekende dat de gewesten in de periferie relatief veel macht zouden moeten hebben. Aan de andere kant was er de weerbarstige praktijk, die inhield dat de wil van Holland wet was. Dit zorgde er dan ook voor dat als Holland geen verandering wilde in de opzet van de VOC, dan kwam die er ook niet.

²⁷⁶ NL-HaNa, 1.01.02, inv.nr. 12563.50.1.

²⁷⁷ Den Heijer, *De geoctrooieerde compagnie*, 37, 168-171.

²⁷⁸ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22, NL-HaNa, 1.01.02, inv.nr. 12563.25 en NL-HaNa, 1.01.02, inv.nr. 12563.50.1.

Uiterst moeizaam lukte het incidenteel om toch een eigen koers te varen. Zo was het gelukt om tegen de wil van Holland Willem Frederik stadhouder te laten worden van de noordelijke gewesten in plaats van Frederik Hendrik. Er bleek ook verandering mogelijk in de situatie van de perifere gebieden met betrekking tot de Compagnie. Utrecht, Gelderland en Friesland kregen een buitengewoon-bewindhebbersplaats in de kamer van Amsterdam. De octrooiaanvraag past dan ook binnen de strijd van de achtergestelde periferie die zij voerde tegen het dominante Holland. De periferie eiste meer inspraak in de politieke besluitvorming van de Republiek en wilde profiteren van de winsten die er werden gemaakt. Het octrooi brengt dit wankel machtsevenwicht in kaart. Uiteindelijk had iedereen elkaar nodig, maar dat ging vaak niet van harte. Met veel moeite en strijd wist het Republikeinse staatsmodel te overleven in een monarchaal Europa. De macht van de Generaliteit mocht dan een wassen neus zijn (vanwege de dominantie van Holland), het zorgde wel voor de broodnodige verbondenheid. Door middel van het militaire apparaat kon het haar besluiten afdwingen bij de gewesten, waardoor er orde was. In verloop der tijd wist met dit fundament uit te bouwen tot een stabiele rechtstaat. Het octrooi levert een bijdrage aan dit debat. Het octrooi bevestigt namelijk het beeld dat de Generaliteit boven de gewesten stond.²⁷⁹

Het FOC-octrooi had veel implicaties voor de machtsverhoudingen in Friesland en in de Republiek. Het octrooi verandert het beeld van Friesland. Friesland wordt in de literatuur afgeschilderd als een gewest dat vooral gericht is op haarzelf.²⁸⁰ Dit wordt versterkt door de ideologie van de 'Friese Vrijheid'. De periode voorafgaand aan de octrooiaanvraag staaft dit beeld, maar aan het einde van de jaren dertig en bij het eigen octrooi-initiatief laat Friesland een geheel ander beeld zien. De oorzaak wordt neergelegd bij de dwang van de generaliteit, maar dat is te kort door de bocht. Het was niet alleen de Generaliteit die Friesland meer richting de andere gewesten trok. Friesland zelf zocht ook meer de samenwerking op. Friesland had echter ook een eigen politieke en culturele dynamiek binnen de Verenigde Nederlanden. De consequenties van dit octrooi voor het debat is dat duidelijk wordt dat het Friese gewest zich verzette zich tegen eenwording, maar wel de samenwerking zocht. Dit punt wordt onderbelicht in de geschiedschrijving over het staatsvormingsproces van de Republiek.²⁸¹ In de eerste decennia na de Opstand tegen Spanje tot aan de jaren veertig van de zeventiende eeuw traden er juist middelpuntvliedende krachten op in Friesland, zoals de octrooiaanvraag dui-

²⁷⁹ M. 't Hart, *The making of a bourgeois state*, 1-31. S. Schama, *The Embarrassment of Riches: An interpretation of Dutch culture in the Golden Age* (New York 1988) 3-12. J. Adams, 'The Familial State: Elite Family Practices and State-Making in the Early Modern Netherlands', *Theory and Society* 23 (1994) 505-539. D. Roorda, *Partij en factie*, 3-8.

²⁸⁰ H. Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 9-418.

²⁸¹ M. 't Hart, *The making of a bourgeois state*, 1-31. S. Schama, *The Embarrassment of Riches: An interpretation of Dutch culture in the Golden Age* (New York 1988) 3-12. J. Adams, 'The Familial State: Elite Family Practices and State-Making in the Early Modern Netherlands', *Theory and Society* 23 (1994) 505-539. D. Roorda, *Partij en factie*, 3-8.

delijk maakt. Dit gegeven past echter niet in het grote verhaal van de Republiek waarin wordt gesteld dat het staatsbestel, zoals die bekend is in de Gouden Eeuw, een logisch eindproduct is.²⁸²

De octrooiaanvraag is nog niet eerder in deze Friese context geplaatst. Het octrooi laat zien dat Friesland met andere gewesten wilde samenwerken en dat binnen de Friese politiek ook samenwerking mogelijk was. Friesland wilde onafhankelijker worden van de Republiek, maar had de Republiek nodig om dat doel te bereiken. Deze merkwaardige contradictie tekende de lobby. Deze contradictie nuanceert het vrijheidminnende beeld van de Friezen dat historici vaak willen neerzetten van Friesland. Bovendien kan niet gesteld worden dat de Friese politiek een moeras was, zoals onder anderen Hosto Spanninga stelt.²⁸³ Het octrooi laat zien dat samenwerken wel degelijk mogelijk was. Onderzoek zal echter moeten uitwijzen in hoeverre er in Friesland na een harde 'nee' op haar verzoek nog steeds samengewerkt kon worden. Daarnaast is verder onderzoek nodig over de vraag in hoeverre de provincie na 1640 zich wilde voegen naar de regels van de Generaliteit.

De positie van Willem Frederik in het Friese gewest moet ook opnieuw worden onderzocht. De historici zoals Janssen en Kooijmans stellen dat Willem Frederik zich met alle relevante politieke zaken bemoeide. Dit archiefmateriaal laat zien dat dit echter veel genuanceerder gezien moet worden, want de stadhouder hield zich erg afzijdig van de lobby. Een aantal jaren uit het leven van Willem Frederik ontbreken zijn dagboeken. De lobby voor het octrooi vult een gedeelte van dit gat en geeft aanleiding tot verder onderzoek over dit gedeelte van het leven van de stadhouder.²⁸⁴

De lobby vanuit Friesland verschilde bovendien met andere lobby's. De hoofdpersonen waren namelijk voor het grootste gedeelte geen handelaren, maar overheidsfunctionarissen. De zestien ondertekenaars bestonden uit veertien Friese edelen en twee kooplieden. De expertise lag dus niet zozeer in de handel, maar in de politiek. Kooplui zouden waarschijnlijk voor een andere route hebben gekozen om de hegemonie van de VOC te bevechten. Het politieke spel maakt deze casus dan ook erg uitzonderlijk en behoeft verdere onderzoek.

De Gouden Eeuw wordt vaak te eenzijdig belicht. Naast Holland hadden de andere gewesten ook haar rol in de Republiek. Er bestond bijvoorbeeld een moeilijke relatie tussen Holland en Friesland. Deze relatie werd duidelijk als gekeken wordt naar de Generaliteit waar 'de strijd' voornamelijk werd uitgevochten. Het spanningsveld tussen subsidiariteit en een gecentraliseerd bestuur wordt duidelijk bij de Friese lobby. De twee politieke gremia kwamen lijnrecht tegenover elkaar te staan. De Staten Generaal bleek boven een gewest te staan. De octrooi-aanvraag uit Friesland laat zien dat men in dat gewest akkoord ging met dit principe. Het is merkwaardig te noemen dat een gewest dat graag onaf-

²⁸² H. Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 9-418.

²⁸³ Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 418.

²⁸⁴ G.H. Janssen, *Creaturen van de macht*, 11-20. Kooijmans, *Liefde in opdracht*, 176-178.

hankelijk wil optreden toch besluit zich te voegen naar de wil van de Generaliteit. Hier zou dan ook meer onderzoek naar moeten worden gedaan.²⁸⁵

Ten slotte laat het octrooi zien dat in de Gouden Eeuw werd gelobbyed tussen de verschillende gewesten. De lobby van Sybrant Jaspers is nog nooit eerder onderzocht. Dit archiefmateriaal laat zien hoe het lobbyen zich voltrok. Eén van de ondertekenaars van het octrooi, Sybrant Jaspers, ging met het octrooi langs de provincies van de Republiek. Met deze lobby probeerde hij bij de gewesten medestanders te vinden voor het Friese plan, zodat wanneer het octrooi ter stemming zou worden gebracht in de Staten Generaal een meerderheid vóór het octrooi zou stemmen. De reis van Jaspers laat bovenal zien hoe de politieke structuren waren in de Republiek. Het is te bout om te stellen dat het ‘de Republiek Holland en Zeeland’ was met vijf koloniën, maar er was zeker geen gelijkwaardige verhouding. De landsgewesten hadden in theorie evenveel in te brengen als Holland, maar in de praktijk was de dominantie van Holland dermate bepalend dat Holland haar wil wist op te leggen in de Staten Generaal aan de anderen provincies, zo is de stelling in het historische discours. Holland speelde de eerste viool, omdat het gewest meer dan de helft (58%) van de generaliteitslasten voor haar rekening nam.²⁸⁶ Ondanks het feit dat alom bekend was dat Hollands wil wet was, besloten zestien Friese heren toch een octrooi op te stellen. Dit octrooi geeft een totaal nieuw inzicht over de rol van Friesland in de Republiek en hoe zij zichzelf zag. De Friese zelfperceptie lijkt eerder blijkt te geven van een superioriteitsgevoel, dan van een ondergeschikt zelfbeeld.²⁸⁷ Willem Frederik bleek niet in staat de trotse Friezen te helpen de machtstructuren in de Republiek te veranderen, ondanks de hoopvolle woorden van Gysbert Japix bij de geboorte van de stadhouder:

*De Nassaus vorstenzoon, die wij tot Frieslands glorie
Vlug wensten, kwam ook vlug. O, moog' hij vorst'lijk bloeien,
Palmgroen in Frieslands hof! Moog' glanzend zijn historie
In weergaloze deugd zelfs d' allergrootsten boeien!
God, dat hij mild als dauw ons lavend moog' besproeien.*

²⁸⁵ J.L. Price, *Dutch society, 1588-1713* (Harlow 2000) 163-284. J. Israel, *The Dutch Republic*, 314-316, 360-362.

M. Prak en J.L. van Zanden, *Nederland en het poldermodel* (Amsterdam 2013) 150-152.

²⁸⁶ W. Frijhoff en M. Spies, *bevochten eendracht 1650* (Den Haag 1999) 219.

J. Isreal, 'Frederick Henry and the Dutch political factions, 1625-1642', *English Historical Review*, 98 (1983) 1-27.

²⁸⁷ S. Groenveld, *Evidente factiën in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17^e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden*. (Hilversum 1990) 7-9. S. Groenveld, 'Natie en nationaal gevoel in de zestiende-eeuwse Nederlanden', *Nederlands Archievenblad* 84 (1980) 372-387.

Bibliografie

Primaire bronnen:

Archieven

- NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.23.
- NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.25.
- NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.50.1.
- NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.04.02, inv.nr.23 tot en met inv.nr. 14934.

Gepubliceerde bronnen

- Cau, Cornelis, *Groot Placcaetboek I* (Den Haag 1658).
- Chijs, Jacobus Anne van der, *Geschiedenis der stichting van de Vereenigde O.I. Compagnie en der maatregelen van de Nederlandsche Regering betreffende de vaart op Oost-Indie, welke aan deze stichting voorafgingen* (Leiden 1856).
- Dam, Pieter van, 'Beschryvinge van de Oostindische Compagnie 1639-1701', in: Frederik Willem Stapel en Carel Wessel Theodorus van Boetzelaer (red.), *Rijks geschiedkundige publicati- en, grote serie 63, 68, 74, 76, 83, 87, 96* ('s-Gravenhage 1927-1954) eerste boek, deel I, 43.
- Nienes, Arie Pieter van en Marijke Bruggeman, *Archieven van de Friese stadhouders. Inventarissen van de archieven van de Friese stadhouders van Willem Lodewijk tot en met Willem V, 1584-1795*. (Hilversum 2002).
- Visser, Jacob en Gees van der Plaat (red.), *Willem Frederik prins van Nassau-Dietz: Gloria parendi. Dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, 1643-1649, 1651-1654*. (Den Haag 1995).

Online bronnen

- http://www.dbnl.org/tekst/will077glor01_01/ geraadpleegd in 2015 en 2016.
- <http://www.dbnl.org/zoeken/zoekeninteksten/corpusZoek.php?zoek=sibrant+jaspers>. Geraadpleegd in juni 2015.
- http://www.dbnl.org/tekst/bij005191001_01/bij005191001_01_0005.php geraadpleegd in juni 2015.
- <https://www.kb.nl/themas/geschiedenis-en-cultuur/nederlandse-geschiedenis/mare-liberum-van-hugo-de-groot> geraadpleegd op 26-6-2017.

- <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/aitzema/#page=0&accessor=toc&view=homePane> geraadpleegd op 22-7-2016.

Secondaire Literatuur:

- Adams, Julia, *The familial state. Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe* (New York 2005).
- Idem, 'Principals and Agents, Colonialists and Company Men: The Decay of Colonial Control in the Dutch East Indies', *American Sociological Review* 61 (1996) 12-28.
- Idem, 'The Familial State: Elite Family Practices and State-Making in the Early Modern Netherlands', *Theory and Society* 23 (1994) 505-539.
- Baerdts van Sminia, Hobbe, *Grietmannen. Van de vroegste tijden af tot het jaar 1795 met eenige Geschiedkundige aantekeningen* (Leeuwarden 1837).
- Bender, James, *Dutch Warships in the Age of Sail. 1600-1714. Design, Construction, Careers and Fates* (Barnsley 2014).
- Bijl, Murk van der, *Idee en interest: voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg tussen 1702 en 1715* (Groningen 1981).
- Blockmans, Wim en Peter Hoppenbrouwers, *Eeuwen des onderscheids. Een geschiedenis van middeleeuws Europa* (Amsterdam 2009).
- Blockmans, Wim, *Princes conquerants et bourgeois calculateurs. Le Poids des reseaux urbains dans la formation des états* (Parijs 1988).
- Blok, Petrus, *Frederik Hendrik. Prins van Oranje* (Amsterdam 1924).
- Brand, H., 'Vrachtvaarders bij Uitstek', *Historisch tijdschrift Fryslân* 18, 8 (2012) 10-14.
- Breuker, Phillipus, *Gysbert Japix. Een keuze uit zijn werk* (Bolsward 2005).
- Breuker Phillipus en Janse, Antheun (red.), *Negen eeuwen Friesland-Holland: geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997).
- Bruin, Guido de, 'De geschiedschrijving over de Gouden Eeuw', in: W.W. Mijnhardt, *kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht 1983) 83-117.
- Betten, Erik, *De Fries. Op zoek naar de Friese identiteit* (Leeuwarden 2013).
- Davids, Karel en Marjolein 't Hart, *De wereld en Nederland. Een sociale en economische geschiedenis van de laatste duizend jaar* (Amsterdam 2011).
- Deen, Femke, David Onnekink en Michel Reinders, *Pamphlets and politics in the Dutch Republic* (Leiden 2010)
- Deursen, Arie van, *De last van veel geluk. De geschiedenis van Nederland, 1555-1702.* (Amsterdam 2004).
- Idem, *Maurits van Nassau, 1567-1625: de winnaar die faalde* (Amsterdam 2000).

- Dillen, Johannes Gerard van, *Het oudste aandeelhoudersregister van de Kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie* (Den Haag 1958).
- Duijff, Pieter, *Taal in stad en land. Fries en Stadsfries* (Den Haag 2002).
- Dumolyn, Jan, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)* (Apeldoorn 2003).
- Emmer, Piet en Jos Gommans, *Geschiedenis van Nederland overzee. Rijk aan de rand van de wereld 1600-1800* (Amsterdam 2012).
- Enthoven, Victor, 'Van steunpilaar tot blok aan het been. De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de Unie', Gerrit Knaap en Ger Teitler (red.), *De Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Leiden 2002) 35-58.
- Fassbender, Bardo en Anne Peters, *The Oxford handbook of the history of international law*. (Oxford 2012).
- Feith, Hendrikus Octavius, 'Admiraliteit in Friesland', *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde inzonderheid de provincie Groningen 2* (1865) 141.
- Fockema Andreae, Sybrandus Johannes, *De Nederlandse staat onder de Republiek* (Amsterdam 1960).
- Frieswijk, Johan, e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht 1450-1650: bijdragen aan het historisch congres te Leeuwarden van 3 tot 5 juni 1998* (Hilversum 1999).
- Frijthoff, Willem en Marijke Spies, *Dutch Culture in a European Perspective: 1650, hard-won unity* (Assen 2004).
- Idem, *bevochten eendracht 1650* (Den Haag 1999).
- Fruin, Robert, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* (Den Haag 1922).
- Gaastra, Femme, 'Friesland en de VOC', *Historisch tijdschrift Fryslân* 19, 5 (2013) 58-61.
- Idem, 'De organisatie van de VOC', G.L. Balk, F. van Dijk en D.J. Kortlang (red.), *The Archives of the Dutch East India Company (VOC) and the Local Institutions in Batavia (Jakarta)* (Leiden 2007).
- Idem, *de geschiedenis van de VOC* (Zutphen 1991).
- Idem, *Bewind en beleid bij de VOC. De financiële en commerciële politiek van de bewindhebbers, 1672-1702* (Zutphen 1989).
- Gelderblom, Oscar, Abe de Jong, en Joost Jonker, 'An Admiralty for Asia: Isaac le Maire and conflicting conceptions about the corporate governance of the VOC', *Erasmus Research Institute of Management* (2010) 29-60.
- Geyl, Pieter, 'Historische appreciaties van het zeventiende-eeuwse Hollandse regentenregime' in: Pieter Geyl, *Verzamelde Opstellen II* (Utrecht/Antwerpen 1978) 53-73.

- Gijsbers, Wilma, *Kapitale ossen. De internationale handel in slachtvee in Noordwest-Europa 1300-1750* (Hilversum 1999).
- Grever, Maria en Kees Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden. Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid 17* (Amsterdam 2007).
- Groenveld, Simon, *Evidente factiën in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17^e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden.* (Hilversum 1990).
- Idem, 'Natie en nationaal gevoel in de zestiende-eeuwse Nederlanden', *Nederlands Archievenblad* 84 (1980) 372-387.
- Groenveld, Simon en Michael Wintle (red.), *State and trade. Government and the economy in Britain and the Netherlands since the middle ages* (Zutphen 1992).
- Groesen Michiel van, *Amsterdam's atlantic: print culture and the making of Dutch Brazil* (Philadelphia 2017).
- Hallema, Anne, 'Verplaatsing van het Friese admiraliteitscollege van Dokkum naar Harlingen 1644-1652', *Marineblad* (1952) 656-674.
- Idem, 'Friesland en de voormalige compagnieën voor den handel op oost en west: De Westindische Compagnie in Friesland', *De West-Indische Gids* 15 (1933/1934) 81-96.
- Hansen, Valerie en Kenneth Curtis, *Voyages in World History 2* (Boston 2009).
- Hart, Marjolein 't, Jan Lucassen en Henk Schmal (red.), *Nieuwe Nederlanders. Vestiging van migranten door de eeuwen heen* (Amsterdam 1996).
- Idem, *The making of a bourgeois state. War politics and finance during the Dutch revolt.* (Manchester 1993).
- Heijer, Henk den, *Geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2013).
- Idem, *De geoctrooierde compagnie: de VOC en WIC als voorlopers van de naamloze vennootschap* (Deventer 2005).
- Hobsbawm, Eric en Terence Ranger (red.) *The Invention of Tradition* (Cambridge 1983).
- Horst, Han van der, *Nederland. De vaderlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu* (Amsterdam 2000).
- Israel, Jonathan, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford 1995).
- Idem, *Dutch primacy in world trade 1585-1740* (Oxford 1989).
- Idem, 'Frederick Henry and the Dutch political factions, 1625-1642', *English Historical Review* 98 (1983) 1-27.
- Janssen, Geert H., *Creaturen van de macht. Patronage bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)* (Amsterdam 2005).
- Jensma, Goffe, 'De universiteit te Frjentsjer, 1585-1843', *de Moanne* 10 (2007) 9-11.

- Jong, Michiel de, *Staat van oorlog: wapenbedrijf en militaire hervorming in de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1585-1621* (Hilversum 2005).
- Kooijmans, Luuc, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Amsterdam 2000).
- Knotter, Ad en Jan Luiten van Zanden, 'Immigratie en arbeidsmarkt in Amsterdam in de 17e eeuw', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 13 (1987) 403-430.
- Kuiper, Yme en Annemarie Zijlstra, *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw: Het rijke buitenleven in de Republiek*. (Hilversum 2015).
- Landes, David.S., *The wealth and poverty of nations. Why some are so rich and some so poor* (New York 1999).
- Lesger, Clé, *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand: kooplieden, commerciële* (Hilversum 2001).
- Moree, Perry, *Dodo's en galjoenen. De reis van het schip Gelderland naar Oost-Indië, 1601-1603* (Zutphen 2001).
- Odegard, Erik, 'The sixth admiralty: The Dutch East India Company and the military revolution at sea, c. 1639-1667', *The International Journal of Maritime History* 26 (2014) 669-684.
- Oly, Henk en Geart De Vries, *Leeuwarden in de Gouden Eeuw* (Hilversum 2016).
- Overdiep, Gerrit, *De Groninger Schansenkrijg. De strategie van graaf Willem Lodewijk. Drenthe als strijdtoneel, 1589-1594*. (Groningen 1970).
- Peters, Marion, 'Nepotisme, patronage en boekopdrachten bij Nicolaes Witsen (1641-1717), burgemeester van Amsterdam', *LIAS* 25 (1998) 83-134.
- Plaat, Gees van der, *Eendracht als opdracht: Lieuwe van Aitzema's bijdrage aan het publieke debat*. (Hilversum 2003).
- Poelhekke, Jan Josephus, *Frederik Hendrik Prins van Oranje. Een biografisch drieluik* (Zutphen 1978).
- Idem (red.) *Geschiedenis van Gelderland* (Zutphen 1975).
- Prak, Maarten en Jan Luiten van Zanden, *Nederland en het poldermodel* (Amsterdam 2013).
- Prak, Maarten, *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek* (Amsterdam 2012).
- Price, John Lewis, *Dutch society, 1588-1713* (Harlow 2000).
- Rietbergen, Peter, 'Beeld en zelfbeeld. "Nederlandse identiteit" in politieke structuur en politieke cultuur tijdens de Republiek', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 107 (1992) 635-656.
- Roodhuyzen-van Breda Vriesman, Dorothea (Thea), 'De 'Admiraliteit in Friesland' en Harlingen', *It Beaken* 77 (2015) 56-79.

- Roorda, Daniel Jeen, *Partij en factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen 1961).
- Salman, Jeroen, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw: de almanak als lectuur en handelswaar* (Zutphen 1999).
- Schama, Simon, *The Embarrassment of Riches: An interpretation of Dutch culture in the Golden Age* (New York 1988).
- Smidt, Thom de, *Van tesorier tot thesaurier-generaal: zes eeuwen financieel beleid. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager* (Hilversum 1996).
- Somers, Jan A., *De VOC als volkenrechtelijke actor* (Rotterdam 2001).
- Spanninga, Hotso, *Gulden vrijheid? Politieke cultuur en staatsvorming in Friesland, 1600-1640* (Hilversum 2012).
- Steensgaard, Niels, 'The Dutch East India Company as an Institutional Innovation', Maurice Aymard (red.), *Dutch Capitalism and World Capitalism* (New York 1982) 235-257.
- Steensgaard, Niels, *Asian Trade Revolution* (Chicago 1974).
- Stern, Philip J., *The Company-State. Corporate Sovereignty and the Early Modern Foundations of the British empire in India.* (Oxford 2011).
- Thoen, Irma, *Strategic Affection. Gift exchange in Seventeenth-Century Holland* (Amsterdam 2007).
- Tilly, Charles, *Coercion, capital, and European states, A.D. 990-1990* (Oxford 1995).
- Tracy, James D., *The political economy of merchant empires* (Cambridge 1991).
- Idem, *The Rise of Merchant Empires: Long Distance Trade in the Early Modern World* (Cambridge/New York 1990).
- Veenstra, Wietse, *Tussen gewest en Generaliteit. Staatsvorming en financiering van de oorlog te water in de Republiek der Verenigde Nederlanden, in het bijzonder Zeeland (1589-1795)* (Zutphen 2014).
- Vries, Jan de, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age 1500-1700.* (New Haven 1974).
- Wallerstein, Immanuel, *The modern world-system. Mercantilism and the consolidation of the European world-economy I* (New York 1980).
- Weber, Max, *Economy and Society* (Los Angeles 1968).
- Woltjer, Jan Juliaan, *Friesland in Hervormingstijd* (Leiden 1962).
- Zanden, Jan Luiten van, 'over de rationaliteit van het ondernemersgedrag van de VOC: enkele empirische bevindingen' in: C.A. Davids, W. Fritschy en L.A. van der Valk (red.), *Kapitaal, ondernemerschap en beleid. Studies over economie en politiek in Nederland, Europa en Azië van 1500 tot heden – afscheidsbundel voor Prof. Dr. P.W. Klein* (Amsterdam 1996) 409-422.

Websites:

- <http://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=210&miadt=36&miaet=1&micode=7-01&minr=1035491&miview=inv2> geraadpleegd in augustus 2015.
- <http://www.biografischportaal.nl/persoon/82394390> geraadpleegd op 13-1-2017.
- <http://www.encyclo.nl/begrip/Ontvanger-generaal> geraadpleegd op 26-12-2015.
- http://databases.tanap.net/ead/html/Jakarta_HogeRegering/index.html?N100F2 geraadpleegd op 9-2-2017.
- http://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu09_01/molh003nieu09_01_1358.php geraadpleegd op 25-3-2017.
- <https://eendenkooi.wordpress.com/about/de-geschiedkundige-context-van-de-eendenkooi-de-republiek-der-zeven-verenigde-nederlanden-in-de-gouden-eeuw/> geraadpleegd op 2-2-2017.
- <http://www.gahetna.nl/collectie/archief/ead/index/eaid/1.01.02/node/c01%3A5./open/c01:5.#c01:5> geraadpleegd op 1-12-2016.
- <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-jellema/l40235.php> geraadpleegd op 13-1-2016.
- <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6206/de-voortgang-de-historicus-die-diplomaat-bleef.html> geraadpleegd op 22-7-2016.
- <https://historischcentrumleeuwarden.nl/burgerboeken/patroniemen/j/jaspers.htm> geraadpleegd in juli 2015.
- <http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/goudeneeuw/literatuurgeschiedenis/lgge017.html> geraadpleegd op 3-8-2016.
- <https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/op-zn-elfendertigst> geraadpleegd op 5-8-2016.
- http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/leeuw_pijlen/#page=73&accessor=toc&view=pdfPane&source=1&size=968 geraadpleegd op 23-8-2016.
- http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/vdaa/#source=aa_001biog20_01.xml&page=279&view=imagePane geraadpleegd op 13-1-2017.
- <http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/instellingen/91/> geraadpleegd op 1-12-2016.
- <http://www.simonwierstra.nl/EYSINGA.htm> geraadpleegd op 13-1-2017.
- <https://www.tresoar.nl/help/Pages/Stemkohieren---toelichting.aspx> geraadpleegd op 3-1-2017.
- <http://www.vijfeeuwenmigratie.nl/sites/default/files/bronnen/immigratie-en-arbeidsmarkt.pdf> geraadpleegd op 12-1-2017

Afbeeldingen:

- http://www.dbnl.org/tekst/will077glor01_01/will077glor01_01_0003.php geraadpleegd in [2016](#).
- <https://eendenkooi.wordpress.com/about/de-geschiedkundige-context-van-de-eendenkooi-de-republiek-der-zeven-verenigde-nederlanden-in-de-gouden-eeuw/> geraadpleegd op 2-2-2017.
- Huisman Kerst en Versloot Arjen, *De Bosatlas van Fryslân* (Groningen 2009).
- Nationaal Archief, Den Haag, Staten-Generaal, nummer toegang 1.01.02, inventarisnummer 12563.50.1.

Bijlagen

Het begin van de brief met het verzoek tot het oprichten van een FOC.²⁸⁸

Hooge mogende Heeren,

Die gecommiteerde wegen de provincie van Vrieslant. Der bewindhebberen vande Oostindische compagnie aldaer. Geoctrojjeert hebben voor desen gedurende den tijt van twee jaren ende langer meenichmael. Hoog mogende met behoorlycke reverentie geremonstreert sulxdoende, mits desen, hoe dat sij vermits doen aenstaende expiratie, ende nu een nije tijts verloopene Ooctroj, met de ampliatio des olde Oost-Indische Compagnie tot voorplantinge vande neeringe, negotieen, imposi-tien, ende ambachten, binnen gene provincie, omme daer door de lasten vanden swaeren oorlooch, hun anders bij naest onverdraeglijck, te mogen vervangen, geimpereert hadden vande Hoog Mogen-de heren staten van Vrieslandt, hun principalen. Het bij gaende octroj met Nummer I van den 24 aprilis 1642.

Getranscribeerde versie van de Friese octrooiaanvraag.²⁸⁹

Voorkant

Copie van het octroy/by de Staten van Frieslandt/ verleenicht aen eenighe lieff-hebbers/ om met die van Hollandt/ Zeelandt/ ende West- Frieslandt/ in ghemeenschap te treden: ofte by weygheringe van sulcks/ op haer selfs op te rechten/ een compagnie van navigatie/ ende negotiatie op Oost-Indien/ voor de tijdt van vijftich jaren.

Ghedruckt tot Leeuwarden,

By Jan en Pieter van den Rade, boeckruckers ende Boeck-vercoopers, M DC XLVII (1647)

Inhoud

Copie van het octroy/by de Staten van Frieslandt/ verleenicht aen eenighe lieff-hebbers/ om met die van Hollandt/ Zeelandt/ ende West- Frieslandt/ in ghemeenschap te treden: ofte by weygheringe van sulcks/ op haer selfs op te rechten/ een compagnie van navigatie/ ende negotiatie op Oost-Indien/ voor de tijdt van vijftich jaren.

²⁸⁸ NL-HaNa, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12563.50.1.

²⁸⁹ NL-HaNa, 1.01.02 Inv. Nr. 12563.22.

De Staten van Frieslandt; allen die desen sullen hooren oft lesen, saluyt: Also ons te kennen hebben gegeven, de Heeren Iohannes Crack, Grietman van Aenghwiriden, en mede ghecommitteerde in de Staten Generael, Sijdts van Osinga, Grietman over Doniawerstal, ende Dr Iacobus Hillebrandts, beyde Gedeputeerde Staten deser Landtschappe, Dr. Gajus Nauta, en Dr. Petrus Allardus longhestal, Raden Ordinaris's Hoffs van Frieslandt, Hobbe van Baerdt, Grietman over Haskerlandt, en mede Commissaris van de Monsteringe, Sako Fockens, Grietman van Opsterlandt, en Raedt ter Admiraliteyt in 't College van Amstelredam, Dominicus ab Hottinga, Grietman van Barradeel, Goslich van Hiddema, ende dr. Gualtherus Gualtheri, Ontfangers van den voorschreven Landtschappe, Saecke Teyens, secretaris van opsterlandt, en mede Reeckenmeester in Frieslandt, Hendrick van Marsum, Burghemeester binnen Leeuwarden, Bruyn Geersma, older Burgemeester tot Harlingen, Lammert van Dalen, oldt Burgerhopman in Leuwarden, Sibrandt Iaspers ende Frederick Hachtingh, Cooplyuden in voorschreven stede; dat het octroy, noopens de Navigatie, ende Negotiatie, op Oost-Indien by de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, aen die van Hollandt, Zeelandt, ende West-Frieslandt, (p.2.) By maniere van Ampliatie vergunt, in dato den XXII, December XVI C(hristus) XXII voor de tijdt van een-entwintich Iaren, primo Ianuarij 1644. Aencomende quam te expireren: ende oversulcx so in aensien, ende tot vermeerderinghe van Neeringe ende Hanteeringe in dese Provincie van Frieslandt, als in recompens van de quota, die dese Proincie tot bevorderinge van de Negotiatie op Oost-Indien, seert Anno 1610. Beneffens andere Provincien, uyt cracht van de unie heeft gedragen, hoochnoodich ende oock binlijck was, dat de inesetene deser Provincie, by die van Hollandt, Zeelandt, en West-Frieslandt, in Cas van vernieuwinge van Octroy, mede tot de Negotiatie op Indien voor een negende deel, ofte sodanighen anderen quota, end also als een lidt van een Generale Compagnie, wegghen de geheele unie, ofte by onbinlijcke weygeringe van sulcx, ('twelck niet te verhoppen) op haer selfs alhier, binnen dese Provincie van Frieslandt, op te rechten seeckere Compagnie, Societeyt ofte broederschap, van Naavigatie ende Negotiatie op Oost-Indien voorschreven: ende dat dy voordts, dien aengaende mochten ghenieten Brieven van Credentie, aen de Staten Generael der Geunieerde Provincien, teneynde haer Hog. Mog. gelieven wilde, in gheene prolongatie, ofte renovatie van octroy te bewilligen, voor ende aeler dy Supplianten wegen dese Provincie, tot een behoorlijcke quota by die van Hollandt, cum Caeteris waren ingelaten: ende dat by ontsegh van sulcx, haer Hog. MOg. gheliefde desen Octroy t'approberen, ende ratificeren: dien volghens de supplianten, uyt crachte van de unie te vergunnen in alle Landen, Havenen ende Steden, Sampt Forten van Oost-Indien, ende wat daer aff dependeert, vrye ende onverhinderde Haveninghe, handel ende wandel, in conformité, ende niet minder als die van Hollandt cum Caeteris, dus lang zijn genietene geweest. Ende also sulcken werck van Importantie, niet mochte, ofte conde oorbaerlijck by de handt genomen werden, sonder

consent, hulpe, ende authoriteyt van Hoger Overichheyt; versochten seer reverentelijck van ons, aen haer verleenicht te mogen werden, behoorlijck Octroy: ten einde de saecke by der handt ghenomen, Penninghen gefourneert, ende tot equipagie der Schepen geprocedeert zijnde, niemant der In-gesetenen deser Provincie, geduyrende de Iaren van Octroy, soude mogen oprechten ofte beramen, eenige Compagnie, Negotiatie, ofte Navigatie op Indien voorschreven. Ende also Wy dan, genegen zijn het welvaert van onse Ingheseetenen te soecken, ende de behulpelijcke handt te bieden, allen den genen die voornemen hebben yetwes te onderwinden, waer af de apparentie goet, ende het succes door voorighe experientie groot, eerlijck ende profijtelijck, tot nut es gemenen best is bevonden; so hebben Wy, naer gehalten Communicatie, met Syn excellentie de Wel ende Hoogh-gebooren Heere, Heer Wilhelm Frederich, Grave toe Nassau, Catzenelleboghden, Vyanden, Dietz, enz. onsen stadthouder, der supplianten versoeck rijpelijck gheexamineert, ende binlijck bevonden; dien volgens 't sleve gheaggregeert, ende gheapprobeert: aggregeren, ende approberen, midts desen: Verleenende haer Supplianten, soo uyt cracht van de Souverainiteyt deser Provincie, in 't particulier: als wegen ende in conformité, de unie der geconfedereerde (p.4.) Provincien in't Generael; Octroy voor de tijdt van vijftich Iaren: evenverre sy op haer selfs, by Refuys, van die van Hollandt, Zeelandt, ende West-Frieslandt, souden moeten handelen. Ende by aldien sy inghelaten worden, voor sodanighen aental van Iaren; alsdan by haer Hog. Mog. de Generale Compagnie sal werden vergunt: alles onder voorwaarden ende Conditien, Vryheden, ende voordeelen hier nae verhaelt.

I

Eerstelijck/ dat de teghenwoordighe Aenvangers ende sollicitanten van de Compagnie/ het bewint van dien sullen by der handt nemen/ ende holden / solangh de vereyschte summa tot esen handel/ door intekeninge der liefhebbers/ sal compleet zijn/ de sake met die van Hollandt/ Zeelandt/ ende West-Frieslandt noopens de inlatinge/ veraccordeert/ ende de schepen tot de eerste uytbaert gheequipeert/ ende onder zeyl gebracht naer Oost-Indien voorsz.

II

Dat de selve bewinthebbers/ Sullen gehalten zijn/ 't gene voorschreven geschiet/ de hooftparticipanten deser provincie te verschrijven/ om uyt haer te verkiesen/ acht bequame personen voor dewelcke sy bewinthebbers/ wegen haer gemissarien uyt 't collegie der heeren gedeputeerde/ sullen doen elcx ghenieten 't ghene hier nae de bewinthebbers 's jaers wert toegheleyt/ ende daer te boven/ also sy geen retouren buyten de reys-costen ende verteringhe naer Hollandt/ om daer inghelaten te wesen/ ofte andersints noodich.

III

Sullen in bewinthebbers ghehouden zijn/ de rekeninghe ghedaen zijnde/ uyt schrijvinghe aen de samentlijcke hooftparticipanten te doen/ ten eynde in hooftparticipanten/ (p.5) met die althans ghewesene bewint-hebbers/ een paerlijck mogen rocederen tot verkiesinge/ by pluraliteyt van temmen/ van twaelff nieuwe bewint-hebbers; voorbehouden/ dat daer onder/ uyt de olde bewint-hebbers/ ten minsten vier weder sullen moeten ghecosen worden.

IV

De caer der bwinthebbers sal voorder so bestelt zijn/ dat sy nae drie jaren/ gehouden sulen zijn vier uyt het midden van haer aff te lotten/ in plaets van welcke/ uyt e hooftparticipanten/ weder vier nieuwe sullen werden ghecoosen/ ende dat het selve van Jare tot Jare sal werden ghecontinueert/ tot dat dese nieuwe gezoosene bewinthebbers te samen sullen zijn verandert/ ende by lottinghe affghegaen/ ende alsdan sullen die ghene/ die sedert vercoosen zijn gheworden/ van selfs affgaen/ naedat sy drie jaren hebben gheseten/ ende also successivelijck/ niet by lottinge/ maer nae ordre van tijdt dat elck een ghe-eligeert is geweest/ ende drie jaren heeft gheseten; d'Oudtste in de bedieninghe/ die eerste in 't affgaen.

V

Die by lottinge ofte by beurte sal zijn affgegaen/ sal werderom ghe-eligeert ende genomineert mogen worden tot bewint-hebber/ naedat hy drie Jaer sal hebben ghebraceert/ ende niet eerder; ende sullen althoos de af-gestorvene gehouden worden vooraf-gegaen by lottinge/ ofte by ordre van tyt.

VI

Soo wanneer de tijdt ghecomen sal zijn/ om tot kiesinghe van nieuwe bewint-hebbers te treden/ 't welck alle Jaren sal zijn/ de Pincrter-Heylighe daghen/ sal vier Weecken voor henen binnen dese Provincie by affrie van Billietten/ waer sulcr behoorlijck/ verwittinge gheschien/ ten eynde de hooftparticipanten/ alhier binnen onsen hoff Stadt van Leeuwarden te samen comen/ om uyt het midden van haer/ soo absente als praesente/ te prosederen tot kiesinghe van vier nieuwe Bewint-hebbers/ in plaetse van de aff-gaende: In (p.6) 't welcke doende/ sy/ tegens de te afgane/ sullen verkiesen een *Drijpel-Betal*/ makende also/ in plaets van vier aff-gaende/ twaelff/ ende de selve stellen in besloten Dissive/ ende overhandighen de praeses van de Bewint-hebbers/ ter tijt dat de andere hooftparticipanten/ praesent zijnde/ ende niet op de dominatie staende/ uyt haer over-gheblevene sullen hebben uyt-ghelot/ noch acht personen; welcke acht personen/ haer sulen conjungeren met de over-gebleven Bewint-hebbers; ende tot haer versoecken te comen/ de Ed. heere stadtholder deser Provincie; ofte/ in absentie/ de praeses van het collegie der ed. Heeren gedeputeerden/ om alsdan/

met haer seventhien/ te procederen tot dominantie van vier nieuwe Bewint-hebbers uyt de gheseyde twaelf/ 't welck binnen vier daghen sal moeten gheschieden/ nae dat de Praeses de dominantie is over-ghegheven.

VII

De Praeses van de Bewint-hebbers/ ten tijde van de Verkiesinghe/ sal de uytghelotte Electeurs/ ende daer nae oock de ghecoosne nieuwe Bewint-hebbers/ den Eedt aff-nemen/ dat een yder van hun inde Compagnie is herederende/ tot fijn eyghen pericul/ suyver/ sooveel als een hooft-Participant naemaels sal werden toe-gheleyt/ sonder 't selve belast/ verpant ofte vercocht te hebben/ in wat maniere het mochte wesen/ directelijck/ ofte indirectelijck/ ten deele/ ofte in 't geheel.

VIII

De Bewint-hebbers van nieuw te kiezen/ sullen noch onder-malcanderen/ noch den gheneen die in de camer rede zijn/ in bloede ofte Affiniteyt mogen bestaen; in voegen/ dat te gelijk gheen Bewint-hebbers sullen moghen wesen/ dader en soon/ schoonvader ende schoonsoon/ broeders/ ende schoon-broeders/ (stante affinitate)/ 't sy de selve elcr hebben een suster/ ofte elcr aner suster/ ofte de eene/ de andere suster; och/ by alhien sodanighe affiniteyt quam te emergheren terwijl het amt duyrt/ sal niemant ijn behorlijke tijdt te sitten praejudiceren. (p.7) De Bewint-hebbers/ die naemaels sullen weren ghecosen/ sullen voor haer moeyte/ die sy in de Equipage ende uyt-redinghe der schepen/ met haer behoeften ende coopmanschappen/ daghelijck zijn hebbende/ niet ghenieten eenighe provisie/ gelijk sy oock niet en sullen doen van eenighe penninghen/ die sy voor de Compagnie op Interessen souden moeten lichten; maer sullen daer voor hebben/ Jaerlijck/ elck/ hooft voor hooft/ vijff-hondert Carolus Guldens: ende aengaende de Retouren/ sullen van suyver enede nette Provenu van de vercochte goederen/ aff-ghetrocken de rabatten van de goedderen/ die op tijdt werden vercocht ende gherabatteert/ ghenieten een ten hondert: 't welckmede verstaen werdt/ ghehouden te sullen worden in de prinsen; dan van schepen/ gheschut/ midtsgaders haer toe-behoorten/ die uyt dese Landen ghevaren/ ende wederom daer incomen/ sal gheen provisie ghenomen worden/ alwaerr dat sy mochten vercocht worden.

X

De Bewint-hebbers sullen/ op eere ende Eedt/ eerstaende praeses van de heeren gedeputeerden te doen/ ende namaels aen de praeses van de Bewint-hebbers selfs/ solemnelijck beloven/ dat sy sich in hunne administratie wel ende getroulijck sullen draghen/ der Compagnie voordeel soecken/ ende schade mijden; van hare Bewint deughdelijcke reeckeninge te doen/ ende den meesten der participanten niet meerder voordeel gunnen als den minsten/ in het op-beuren van de Penningen tot de

uyt-redinge noodich/ ende de uyt-deylinge der retouren; Doordts 't gheene secreet behoort te blijven/ secreedt te houden/ ende in alle vrientdschap ende eenicheyt met malcanderen te converseeren: ende sal niemant/ sich ghesont ende by huys zijnde/ moghen absenteren van e vergaderinghe/ by verbeurte/ van elcke sessie/ een daelder/ waer aff de boeck-houder notule sal houden/ om in tractament te weren ghecort.

XI

Diemant der Bewint-hebbers en sal vermoghen eetwes/ hoedanich het sy/ aen d Compagnie te vercoopen/ ofte leveren/ directelijck ofte indirectelijck; ende desenthalven eedt doen/ ghelijck de raden ter admiraliteyt in-ghelijcken eas sijn doende; sullen onder ghelijcken eede niet vermoghen/ malcanderen eenighe goederen toe te wardenen/ ofte op prieseringhe te laten volghen/ maer sullen haer gherijven/ by uyt-mijninghe/ in 't openbaer moeten coopen.

XII

De bewint-hebbers die van wegen de Compagnie sullen werden becommiteert/ op eenighe Reyse binnen de Provincie/ sullen 's daeghs/ behalven schuyt ende wagen bracht/ ghenieten drie guldens ende buyten de provincie bij FF.

XIII

Ofte het voorviel/ dat in 't Collegie der Bewint-hebberen/ een swaerwichtige saecke emergeerde/ daer inne de collegieanten niet welconden verdraghen ofte accorderen/ ofte daer innen sy haer selfs soudon moghen beswaert binden om malcanderen te over-stemmen/ ofte anders yets nieuw by der handt te nemen/ sullen gehouden wesen/ tot haer te roepen de stadt-houder deser Provincie; ende/ by pluraliteyt van stemmen/ acht van de bequaemste hooft-participanten naest by der handt zijnde: ende wat alsdan wort geresolveert/ sal sy 't collegie der Bewint-hebbers geeffectueert worden.

XIV

Niemant sal tot Bewint-hebber worden ghecooren/ ofte voor hooft-Participant werden gereeckent/ die niet uyt hun eyghen heredeert duysent ponden Flaems/ ende sullen de penninghen/ die yder Bewint-hebber onder de Compagnie staen heeft/ de Compagnie specialijck verbonden zijn voor hunne administratie/ ende sullen mede dy bewint-hebbers moeten responderen voor hare Caffier/ ende dienaers vande camer: ende ofte het mochte gebeuren/ dat yemandt meerder wilde herederen als duysent ponden/ sal nochtans in sulcken ghevalle/ niet meerder als voor een hooft-participant werden ghereeckent.

XV

In dese Compagnie/ sal een yder moghen herederen soo veel ende weynich als een yeder ghelieven sal; ende sullen tot dien eynde/ binnen een maendt nae 't passeren van dit Octroy/ Billietten werden aen-ghepleckt/ ter plaetse sulcr behoorlijcken/ ene een yder werden ghewaerschout/ dat soo yemandt der In-ghesetenen van Frieslandt/ in dese Compagnie gheliefde de herederen/ syn Naem/ Woon-plaets/ ende groote der Summe/ aen-gheven by de boeck-holder/ by de bewint-hebbers daer toe te stellen/ binnen vier maenden/ van dato der voorschreven aenpleckinghe/ welke maenden overstreecken zijnde/ ende de penningen tot de uyt-rustinghe noodich/ niet zzijnde compleet/ yder in-ghesetenen vande be-unieerde provincien/ sal mogen in-leggen/ onder voorighe condtien ende beneficien/ met soo veel als hem ghelieft/ ende dat binnen vier maenden/ nea de voorschreven vier maenden/ welke tijtverstreecken zijnde/ ende meer penninghen wesende aen-gheboden ofte ghepraesenteert als de navigatie vereyscht/ sullen die buyten de provincie van Frieslandt/ in de compagnie hebbende meer als ses duysent guldens/ moeten/ mae rata ende proportie/ hun capitael verminderen/ om anderen plaets te gheven.

XVI

De penninghen die yemandt sal willen in-legghen/ sullen moeten betaelt worden op drie termijnen; als te weten/ primo martij, 1643. 1644. Ende 1645. 't Elckens een gherechte derdendeel/ een maendt nae dat sy daer van by de bewint-hebbers/ door aenpleckinghe/ sullen zijn bermaent.

XVII

Die van de voorschreven Compagnie; sullen vermoghen by oosten de Capo bona esperance, midtsgaders in ende deur de enghte van Magellanes, mette princen ende potentaten/ te maeken verbintenissen ende contracten/ op den naem van (p.8) de Staten Generael der Vereenighde Nederlanden/ ofte hooghe Overicheyt der selver/ midtsgaders aldaer fortereffen ende verseeckertheden te bouwen/ gouverneurs/ volck van oorloge/ ende officiers van justitie/ tot noodtlijcke diensten ende conservatie van de plaetsen/ onderhoudinghe van goede ordere/ politie ende justitie/ te stellen; behoudelijck/ dat de voorschrevene gouverneurs/ officiers van justitie/ ende volck van oorloghe/ sullen eedt van ghetrouwicheyt doen/ aen de staten generael ofte hooge overicheyt voors(chrijvende) ende aen de Compagnie soo veel de Neeringhe ende Trafique aen-gaet/ die de voorschrevene gouverneurs ende officiers van justitie/ sullen mogen straffen ende aff-stellen/ by soo berre sy bevinden dat de selve hun qualijck ende ontrouwelijck draghen/ ende sullen de Bewint-hebbers/ ofte yemandt haren 't wegen die voors(chrevene) Gouverneurs ende officiers niet beletten herwaerts over te comen/ omme haer doleancien ofte clachten/ so sy eenige meynen te hebben/ aen de Staten generael te doen: wel- verstaende dat die van de Compagnie/ 't elcker weder-

comstevan de schepen/ ghehouden sullen wesen. De heeren Staten Generael te informeren vande Gouverneurs ende officiers/ die sy luyden in de voorschreven plaetsen ende fortressen sullen hebben gestelt/ om hunne commssien als dan ghe-aggrageert ende geconfirmeert te worden.

XVIII

Oft het gebeurde/ dat de schepen/ by dese Compagnie uyt-gerust/ vyandlijcken werden aen-getast/ ende alsoo in 't berechten eenighe er vyanden schepen verovert wierden/ dat het landt ende den Admirael daer van sal genieten hun gherechticheyt; midts dat vooren aff-ghetrocken sal worden/ de schaden die de compagnie in de selve rencontre sal gheleden hebben: ende sullendie van de admiraliteyt de kennisse hebben van de deuchdelijckheyt van de prinse; blijvende/ pendente lite, de administratie van de goederen/ by de compagnie onder behoorlijck inventaris/ ende sal de ghegraveerden {vrv?} zijn/ van de sententie der admiraliteyt te provoceren aende Staten Generael/ ofte waer sulcx behooren sal.

XIX

(p.9) De provoost van de Compagnie/ sal moghen aen landt apprehenderen het scheeps-volck/ ende anderen/ haer in dienst van de compagnie hebbende begeven/ ende deghe-apprehendeerde te sloop moghen brengen/ het sy in wat steden ofte jurisdictien die mochten werden bevonden; midts dat de voorschreen provoosten daer toe te vooren sullen moeten aen-spreecken d'Offcier ofte Burghe-meester van de plaets/ de welcke versocht wort het selve niet te weygeren.

XX

So wanneer vande retouren bij SS ten hondert in Cassa sal wesen/ sal men aen de participanten uytdeylinghe doen.

XXI

Dat de specereyen geneesche-zijde/ Cattoenen linnewaren/ ende andere waren/ die uyt Oost-Indien sullen werden gebracht/ in 't in-comen ofte uyt-gaen/ niet meerder en sullen worden belast als andere uyt ende in-gaende goederen.

XXII

Dat men gheen schepen/ geschut/ ammonitie/ ofte yets anders/ sal mogen nemen tot dienste van de landen/ dan met consent van de selve compagnie/ ofte haer bewint-hebbers/

XXIII

Dat de speceryen/ ende andere waren/ sullen werden vercocht op de wichte ende mate der stede leeuwarden.

XXIV

Dat de Bewint-hebbers sullen vermogen haer speceryen over te slaen/ het sy binnen scheepsboorde/ ofte in de packhuysen/ sonder daer van te gheven eenighe accijs/ import ofte waegh-geldt; doch sullen de waren op de voorschreven wichte niet moghen werden ghelevert; maer/ beccost zijnde/ ghebracht worden ten publicque waghe/ om aldaer te draghen 't ghene andere goeeren de waghe subject zijnde.

XXV

(p.10) De ghene Bewint-hebberen/ hare personen/ ofte goederen sullen mogen belast ofte becommert worden/ om van de selve te hebben reeckeninghe van haer administratie/ noch ter cause van Gagien van eenige commisen/ schippers/ stuyr-luyden/ boodts-gesellen/ ofte andere personen/ ten dienste van de Compagnie aen-ghenomen: Maer/ die dies aen-gaende/ yets teghens haer luyden sal willen praetenderen/ sal ghehouden wesen haer te betrecken voor den hove van Frieslandt.

XXVI

De Bewint-hebbers sullen gehouden zijn/ all seven Jaren/ te doen een generale rekeninghe van hare administratie/ stellende de selve naer behoorlijcke stijl/ ende in forma; tot welcken eynde sy ghehouden sullen zijn/ de hooft-participanten te verschrijven/ ofte by aen-pleckinghe te verwittighen/ omme op seeckeren tijdt binnen Leeuwarden te compareren/ ende uyt het midden van haer/ by meeste stemmen/ te committeeren twaelf hooft-participanten/ de welke/ benefens de stadt-holder deser provincie/ ende twee becommiteerde uyt het collegie der Heeren gedeputeerden/ de selve verstaen/ op-neme/ ende sluyte/ tot oncosten van de compagnie; ten welcken tijde/ oock aldaer sullen mogen compareren/ alle andere participanten/ doch op haer eygen costen/ ende sonder te moghen spreken/ ofte stemme hebben/ in 't ghene aldear verhandelt wordt/ maer sullen in 't particulier haer beswaernissen yemant van de gecommiteerde uyt de twaelf te kennen gheven/ die 't selve ghehouden sal zijn de naeste sessie voor te dragen/ om daer neffens ghedisponeert te worden soo behooren sal.

XXVII

Tot erkentnisse ende recognitie van dit Octroy/ ende 't ghene voorschreven is/ sullen die van de Compagnie aen ons betalen duyent ponden flaems/ die wy wederom sullen in-legghen/ ende sal tot

profijt van 't Landt comen winst ende verlies/ ghelijck alle andere participanten in dese compagnie sullen ghenieten ende draghen.

XXVIII

(p.10) De camer ofte het collegie der Bewint-hebberen/ sal sijne residentie hebben binnen de stadt Leeuwarden/ sonder dat yemandt der Bewint-hebbers/ de Boeck-holder mede begrepen/ in actuele dienst zijnde/ met eenighe borgherlijcke tocht ofte wacht/ ijsen/ ofte bitten/ sal moghen werden beswaert/ ten ware in tijde van uysterste noodt.

Alle welcke poincten/ vryheden/ voordeelen ende articulen hier vooren verhaelt/ wy ordonneeren ende statueeren/ statueeren ende ordonneeren by desen; dat by een yder der in-ghesetenen van onse Provincie/ ende voorts die in dese Compagnie sal willen herederen/ ofte haer deselve subject maecken/ sullen werden onderhouden/ ende achter-volght: sonder daer teghens binnen dese provincie/ ofte buyten/ directelijck ofte indirectelijck/ te doen/ ofte te doen doen/ in eenighe maniere: by poene dat daer over als beletters van 't ghemeene welbaren/ ende over-treders van desen onsen bevelen/ ende ordonnantie aen lijff ende goedt sullen werden gestraft. Ontbieden daer omme ende bevelen onsen Procureur Generael/ Sampt Gouverneurs/ Justiticiers/ officiers ende magistraten van forten/ landen ende steden; dat sy teghens de contramineurs ende beletters van dit goet werck procederen/ ende doen procederen/ soo sy ter saecke recht ende binlijck sullen bevinden: ende dat sy desen supplicanten ende die successivelijck/ ex officio haer sullen volghen/ 't ghene voors(zeggende) rustelijck ende vredelijck laten genieten: ende het volcomen effect van desen onsen Octroy/ Content/ ende privilegie ghewerden: cessecende alle contradictien ende Empelchementen ter contrarie. Want/ wy 't selve ten dienste van den Lande/ bevonden hebben te behooren.

(p.11) Ghegheven binnen Leeuwarden/ op 't landschaps-huys/ onder 't zeghel der Staten van Frieslandt: Midtsgaders onsen paragraphure ende secretarij handt/ desen vier-en-twintichsten aprilis/ seshienhondert twee-en-veertich.

Onderstondt gheparapheert,

Philips van Bos-Huysen vidit.

Legher stonde: ter ordonnantie der Heeren Staten voorschreven. Was onder-teeckent:

Dr. Livius van Scheltinga.

Het landschaps zeghel in rooden wasse ghedruckt/ hanghende aen een drangie lindt.

De getranscribeerde versie van het octrooi van de VOC.²⁹⁰

DE Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden, allen den genen die dezen tegenwoordigen zullen worden vertoont, saluit.

Doen te weten: Aangezien de welstand der vereenigde Nederlanden principaalyk is bestaande in de navigatie, handeling en commercie, die uit de zelve landen van alle oude tyden gedreven, en van tyd tot tyd loffelyk vermeerderd zyn, niet alleen met de nabuurige koninkryken, en landschappen, maar ook met de gene die verder van deze landen in Europa, Asia, ende Africa, gelegen zyn, ende dat beneffens de zelve in de naaste thien jaaren herwaarts by eenige principale kooplieden der voorschreve landen, liefhebbers van de navigatie, handeling en commercie, op vreemde landen, in compagnie binnen de stadt Amsterdam opgereggt met groote kosten, moeite en perykelen, by de hand genomen is die zeer loffelyke navigatie, handeling, en traffique op de Oostindiën: daar van de appa- rentie goed en groot bevonden zynde, waren onlangs daar na by verscheide andere kooplieden, zoo in Zeeland, op de Maas, als in 't Noorderquartier ende Westvriesland, mede gelyke compagnien opgericht, ende de voorscheve navigatie, handeling, ende commercie dadelyk by der hand genomen: 't welk by Ons geconsidereert, ende rypelyk overwogen wezende, hoe veel de vereenigde Landen, ende de goede ingezetenen der zelve daar aan gelegen was, dat de zelve navigatie, handeling en commercie, onder een goede generale ordre, politie, correspondentie, ende gemeenschap, beleyt, onderhouden, en vermeerderd werde, hadden goedgevonden daar toe de Bewindhebbers der voorschreve Compagnie voor ons te beschryven, ende de zelve te proponeren, dat eerlijk, dienstig en profytig, niet alleen voor de vereenigde Landen, maar ook voor allen den genen, die deze loffelyke handeling by de hand genomen hadden, ende daar inne waren participerende, zoude wezen, dat de zelve Compagnie vereenigt, ende de voorschreve handeling onder een vaste ende zekere eenigheid, ordre, ende politie, zoude mogen gemeen gehouden, gedreven, ende vermeerderd werden, voor alle de ingezetenen der vereenigde Landen, die daar in zouden believe te participeren: het welk by de Gedeputeerden der zelve Compagnie wel verstaan, ende overzulks, na verscheide communicatien, deliberatien, inductien ende rapporten, tot vereeniging gebragt zynde, hebben wy na rype beraadslaging, daaropgehouden, tot bevordering van den welstant der vereenigde Landen, eensamentlyk het profyt van alle de ingezetenen der zelve, de voorschreve vereeniging geaggreëert ende bevestigt,

²⁹⁰ J.A. van der Chijs, *Geschiedenis der stichting van de Vereenigde O.I. Compagnie en der maatregelen van de Nederlandsche Regering betreffende de vaart op Oost-Indie, welke aan deze stichting voorafgingen* (Leiden 1856) 98- 115.

aggreereen ende bevestigen by dezen, uit souveraine magt ende autoriteit, ook met vaste wetenschap, onder de pointen, vryheden ende voordeelen, hier naar verklaart. Als in den eersten.

I

Dat in deze equipagie, tot dienst ende profyt van deze Compagnie, de kamer van de Bewindhebbers, binnen Amsterdarn zal hebben te bevorderen ende te bezorgen de helft, de kamer van Zeeland een vierdepart, ende de kameren op de Maaze, Noordholland, ende Wefftvriesland, elk een agtstepart.

II

Dat, zoo dikwils als het van nooden zyn zal een generale Vergadering ofte Collegie uit de voorschreve kameren te houden, die gehouden zal werden van 17 persoonen, daar in uit de kamer van Amsterdam zullen compareren 8, uit Zeeland 4, uit de Maaze 2, ende van gelyken uit Noordholland 2; wel verstaande, dat de zeventiende persoon by beurten van die van Zeelánd, Maaze ende Noordholland, zal werden in de Vergadering gebragt by de meeste stemmen; van welke persoonen alle zaaken, deze vereenigde Compagnien aangaande, zullen verhandelt worden.

III

't Voorschreve Collegie, als het beschreven zal worden, zal te zamen komen, om te resolveren, wanneer men zal equiperen, met hoeveel schepen, waar men die zal zenden, ende andere dingen, den handel betreffende: ende zullen de resolutien van 't voorschreven Collegie by de voorschreve kameren van Amsterdam, Zeeland, Maaze ende Noordholland geeffectueert, ende in 't werk gestelt worden.

IV

De Convocatie ende Vergadering van 't voorsz Collegie zal gehouden worden de eerste 6 jaaren binnen Amsterdam, ende 2 jaaren daar na in Zeeland, ende zoo voorts gedurende deze vereeniging.

V

De Bewindhebbers, die van wegen deze vereenigde Compagnie van huis zullen reizen, daar toe gecommitteert zynde, 't zy om in het voorschreve Collegie te vergaderen, of in eenige andere besoiignes, zullen voor haare daggelden hebben tot de onkosten 4 gulden, de schuit en de wagenvragten daar in niet begrepen ; welverstaande, dat hier in niet begrepen en zyn, die van de eene stadt in de andere reizen, om de respective kameren te frequenteren als regeerders der zelve, de welke geen reisgelden nog daggelden en zullen genieten.

V I

Of 't gebeurde, dat in 't Collegie eenige swaarwigtige zaaken voorvielen, daar in de Collegianten niet wel en konden verdragen, ofte accorderen, ofte daar zy haar zelfs in zouden beswaart vinden, om malkanderen te overstemmen, dat het zelve zal gelaaten worden tot onze verklaring ende decisie, ende 't gene dien aangaande goedgevonden zal worden, zal agtervolgt, ende nagekomen worden.

V I I

De vereeniging ende Compagnie zal beginnen ende aanvang nemen met dezen jaare 1602. ende zal geduuren tot den tyd van 21 Jaaren agtervolgende, mits dat men t'elken 10 jaaren een generaal slot van rekening zal maaken, ende zal elk een t'einde die jaaren vrystaan, te mogen daar uitscheiden, ende zyn geld na hem nemen, welverstaande dat van de tegenwoordige equipage ende uitreeding van deze schepen, die binnen dezen jaare zullen uitvaaren, byzonder rekening gedaan zal worden.

V I I I

Ende zullen de onkosten die by de participanten van de eerste rekening in Oostindien, ofte in de engte van Magellanes, daar deze Compagnie getraffiqueert zal hebben, zullen wezen gedaan, ende die de participanten van de volgende rekening te baat zullen mogen komen, ofte tot voordeel strekken, die van de tweede rekening dragen ende gelden de helft, ofte zoo veel min als het Collegie van de zeventhienen zal bevinden in redelykheid te behooren.

I X

Ingevalle eenige participanten, van deze aanstaande reizegeen genoeg hebben aan deze vereeniging, haar geld na hen begeerende te nemen, ofte de beloofde somme opzeggen, 't zelve mogen doen, mits dat men herlieden geven zal ten advenant van zeven ende een half ten 100, ofte meer, na dat hen toegezegd is.

X

Alle ingezetenen van deze Landen zullen mogen in deze Compagnie participeren met zoo weinig ende veel penningen, als het hen gelieven zal: dan of het gebeurde, dat 'er meer penningen waren aangeboden ofte gepresenteert, dan de navigatie wel zoude vereischen, zullen die gene, die in de Compagnie hebben meer als 30000 gulden, moeten na rato ende proportie hun capitaal minderen, omme anderen plaats te geven.

X I

Ende zullen de Ingezetenen by openbaare affixie van biljetten, ter plaatze daar men gewoonlyk is biljetten te affigeren, binnen den tyd van een maand na dato dezer gewaarschouwt worden, dat zy binnen den tyd van vyf maanden, ingaande primo April eerstkomende, in deze Compagnie zullen worden geadmitteert., ende haare penningen, die zy zullen willen inleggen, mogen opbrengen in 3

termynen, te weten ongevaarlyk een derdepart tot de toerusting voor den jaare 1603. nog een derdepart voor de equipagie van den jaare 1604. ende 't resterende derdepart voor de uitreeding van den jaare 1605. een maand daar naar dat zy daar van, van de Bewindhebbers zullen zyn vermaand; gelyke waarschouwing zal worden gedaan in de maand Maart, voor de equipagie van de eerste 11 jaaren van dezen Octroye, te weten in den Jaare 1612.

XII

De schepen ; die van de reize wederkeeren, zullen wederom inkomen ter plaatze daar zy uitgezeilt zyn, ende of door fortuin van weder ofte wind die schepen, in het eene quartier uitgaande, aankamen in het ander, als die van Amsterdam, of van het Noorderquartier in Zeeland of op de Maaze, ofte die van Zeeland in Holland, dat niettemin elke kamer het bewind en de administratie van haare uitgezondene schepen ende koopmanschappen zal behouden, mits dat van de Bewindhebbers van de zelve kamer gehouden zullen zyn, haar zelfs in persoon ter plaatze te laten vinden, daar de schepen ende koopmanschappen aangekomen zyn, ende geenige Facteurs daarover in zullen mogen stellen ; maar ingevalle haar zelfs niet gelegen ware te reizen, dat zy als dan de Bewindhebbers van de kamer, daar de schepen gearriveert zyn, tot d'administratie zullen committeren.

XIII

Als d'een of d'andere kamer speceryen, ofte andere koopmanschappen van Indiën aangekregen heeft, ende andere kameren geen en hebben, of nog geen en hebben ingekregen, dat in zulken gevalle die kamer, die geprovideert is, de andere kameren op haar verzoek na gelegenheid van de zaak zal provideren, ende elke maal meer zenden, als zy uitverkogt zullen hebben.

XIV

Dat men de rekening van de equipagie ende uitrusting van de schepen, met de dependentie van dien, zal doen 3 maanden na het vertrek van de schepen, ende een maand daar na cotype aan de respectieve kameren zenden: ende van de retouren zullen de kameren, zoo dikwils zy dies verzogt worden, staat aan malkanderen verzenden, ende de rekening daar van zal men zoo haast sluiten, als doenlyk is, ende de generale rekening na de 10 jaaren zal geschieden in 't openbaar, mits datter alvoren biljetten aangeslagen zullen worden, om elk een te waarschouwen, die over de auditie der zelve zal begeeren te komen.

XV

Ende zullen die kameren gehouden wezen, aan de Provintien of Steden, der welker ingezetenen in deze Compagnie ingelegt zullen hebben 50000 guld., of daar boven, over te zenden, zoo wanneer daar retouren zullen komen, staat van de ingenomen cargoenen, als ook staat van de penningen

gemaakt van de verkogte koopmanschappen, by zoo verre zy van de Provintien ofte Steden zulks te doen verzogt worden.

XVI

Ende zoo eenige Provintien goedvonden eenen Agent te stellen, de welke de penningen uit de inwoonders van de respective Provintien verzamelde, om die in een masse te leggen, ende van de retouren ende inkomsten betaling te vorderen, zal die kamer, daar zoodanigen Agent de penningen ingebracht heeft, den zeven moeten toelaaten acces in de voorsz kamer, om aldaar geïnformeert te mogen worden van den staat van den uitgeven ende inkomen, mitsgaders de uitschulden ende inschulden, van den comptoire, behoudens dat die penningen, by den voorsz Agent ingebracht, zullen monteren ter somme van 50000 guld., ofte daar boven.

XVII

Als 'er van de retouren 5 ten 100. in kasse zal wezen, zal men aan de Participanten uitdeeling doen.

XVIII

Ende zullen de respective kameren bedient worden by de tegenwoordige Bewindhebbers, als n amelyk, de kamer van Amsterdam by Gerard Bikker, Reinier Paauw, Pieter Dirksz Hasselaar, Jaques de Felaar, Jan Jansz Carel, Bernard Berewyns, Johan Poppe, Hans Hunger, Hendrik Buik, Louis de la Becque, Dirk van Os, François van Hove, Ellert Lucasz, Isaac le Meer, Siwert Pietersz Hem, Gerard Reynst, Marcus Vogelaar, Jan Harmensz, Geurt Dirksz, Huibregt Wagtmans, Leonard Ray, Albert Simonsz Jonkhein, ende Arent ten Grootenhuize.

XIX

De kamer van Zeeland by Adriaan Henriksz ten Haaf, Jacob Boreel, Jan Lambrechtsz Coele, Jarob Pietersz de Waard, Cornelis Meuninks, Adriaan Bommenee, Laurens Bacx, Everhart Bekker, Aarnout le Clercq, Aarnout Verhoeven, Gerard van Schoonhoven, Nicolaas Pietersz, Balthasar van Vlierden, ende Balthasar de Moucheron.

XX

De kamer van Delft by Jan Jansz Lodestein, Arent Jacobsz Lodestein, Dirk Bruinsz van der Dussen, Gerard Dirksz Meerman, Cornelis Adriaansz Bogaard, Michiel Jansz Sasbout, Willem Joosten Dedel, Dirk Gerritsz Meerman, Jan Raad, Jacob Sandersz Balbiaan, Henrik Otte, ende Jasper Meerman.

XXI

De kamer van Rotterdam by Fob Pietersz van der Meyden, Willem Jansz Frank, Gerrit Huigens, Pieter Leonardsz Busch, Johan van der Veecken, Willem Jansz van Loon, Jan Jacobsz Mus, Adriaan Spierink, Cornelis Matelief de Jonge.

XXII

De kamer tot Hoorn by Claas Jacobsz Syms, Cornelis Cornelisz Veen, Willem Pietersz Crap, Pieter Jansz Liorne.

XXIII

Ende de kamer tot Enkhuizen by Lucas Gerritsz, Willem Cornelisz de Jonge, Jan Pietersz Schram, Henrik Gruyter, Jan Laurisz van Loofen, Dirk Dirksz Peller, Gysbregt van Berenstein, Barthout Jansz Steenhuisen, Jacob Jacobsz Hinloopen, François du Gardyn, ende Willem Brassier.

XXIV

Eenige van de voorsz Bewindhebbers komende aflyvig te worden, ofte anderzins uit den dienst te scheiden, zal die plaats onvoorzien mogen blyven, ende niemant in de afgestorvene of uitgescheiden plaats moeten gesurrogeert worden, 't en ware die van de zelve kamer anders goedvonden, tot dat de Bewindhebbers der respective kameren gekomen zullen wezen op 't navolgend getal.

XXV

De kamer van Amsterdam op 20 personen, die van Zeeland op 12, die van Delft op 7, die van Rotterdam op 7, die van Enkhuizen mede op 7, ende die van Hoorn op gelyk getal.

XXVI

Maar yemant van 't voorschreve getal komende te sterven, ofte ook anders uit den dienst te geraken, zullen de andere Bewindhebbers van de kamer, daar zulks gevalt, binnen den tyd van 2 ofte uiterlyk 3 maanden nomineren drie bequame gequalificeerde personen, ende de zelve de Heeren Staaten van de Provincie, daar het Collegie resideert, of den genen, by henluiden daar toe te committeren, voordragen, om een daar uit in de plaats van den overleden, of die uit den dienst anderzins is geraakt, gekoren te worden, na de ordre daar opgenomen.

XXVII

De Bewindhebbers zullen op eere, eed, en vromigheid, solemnellyk beloven, dat zy zich in haare administratie wel en getrouwelyk zullen dragen, goede ende deugdelyke rekening houden ende doen,

ende de meeste van de Participanten niet meer voordeels doen, in het opbeuren van de penningen, tot de uitreeding noodig, ende uitdeeling van de retouren, als de minste.

X X V I I I

Ende die na dezen tot Bewindhebbers zullen worden gekoren; zullen van hun eigen in de Compagnie moeten resiqueren, elk ten minsten 1000 ponden vlaams, dan de Bewindhebbers tot Hoorn ende Enkhuizen zullen mogen volstaan, mits inleggende ten minsten 500 gelyke ponden.

XXIX

Zullen voorts genieten voor provisie van uitreedinge 1 ten 100., en ook zoo veel van de retouren, welke provisie zal verdeelt worden, de kamer van Amsterdam de helft, de kamer van Zeeland een vierde part, ende de kamer van de Maaze ende Noordholland elk een agtste part, zonder reguart te nemen of d'een ofte d'ander meer ofte min penningen inbrengt, ofte speceryen als zyn contingent verkoopt.

XXX

Met verstande, dat de Bewindhebberen niet zullen mogen tot laste van de Compagnie te brengen, eenige provisie van penningen voor de Compagnie te ligten, ofte de waaren te beneficiëren, nogte iemand anders committeren tot laste van de Compagnie, omme de uitreeding te bevorderen, ende de waaren, daar toe noodig, te koopen.

X X X I

Ende dat den Boekhouder, Cassier, ende dienaar, ofte kamerbode, zal gesalariseert worden van de Bewindhebberen van elke respective kamer, zonder zulks te mogen brengen tot last van de Participanten.

X X X I I

Of 't gebeurde, dat onder d'een ofte d'ander kamer yemant van de Bewindhebbers in zulken staat geraakte, dat hy niet en konde voldoen, 't geen hem zyne administratie aangaande betrouwt ware, ende daar door eenige schade mogt komen; zal zulks wezen tot laste van de penningen, onder de zelve kamer resorterende, ende niet tot schade van de generale masse; dies zullen de penningen, welke de Bewindhebbers in deze Compagnie hebben specialyk verbonden zyn voor haare administratie.

XXXIII

De Bewindhebbers van de respective kameren zullen responderen voor haare Cassiers.

XXXIV

Ende op dat het voornemen van deze Compagnie met meerder vrugt mag uitgevoerd worden, tot welstand der geunieerde Provintien, conservatie ende augmentatie der neering, mitsgaders tot profyt van de Compagnie, zoo hebben wy de voorsz Compagnie geoctroyeert ende geaccordeert, octroyeren ende accorderen mits dezen, dat niemant, van wat qualiteit ofte conditie die zy, anders dan die van de voorsz Compagnie uit deze vereenigde Landen zal mogen vaaren, binnen den tyd van 21 jaaren eerstkomende, beginnende met dezen jaare 1602. inclus, Beoosten de kaap de Bonne Esperance, ofte door de straat van Magellanes, op de verbeurte van de schepen en goederen, blyvende in haar geheel de concessien voor dezen gegeven aan eenige Compagnie, omme te vaaren door de voorsz straat van Magellanes, behoudelyk datze hare schepen uit deze Landen zullen afzenden binnen 4 jaaren na dato dezes, op pene van te verliezen 't effect van de voorsz concessie.

XXXV

Item, dat die van de voorsz Compagnie zullen vermogen Beoosten de kaap de Bonne Esperance, mitsgaders in ende door de engte van Magellanes, met de Princen ende Potentaten verbintenis te maaken, ende contracten op den naam van de Staaten Generaal van de vereenigde Nederlanden, ofte Hooge Overheden der zelve, mitsgaders aldaar eenige fortressen ende verzekerteden te bouwen, gouverneurs, volk van oorlog, ende officiers van justitie, ende tot andere noodelyke diensten, tot conservatie van de plaatzen, onderhouding van goede ordening, politie, en justitie, eenzamelyk tot vordering ende nering te stellen, behoudelyk dat de voorsz gouverneurs, officiers, volk van justitie, en volk van oorlog, zullen eed van getrouwigheid doen aan de Staaten Generaal, ofte de Hooge Overigheid voorsz, ende aan de Compagnie, zoo veel de nering ende traffycque aangaat, ende die zullen de voorsz gouverneurs ende officiers van justitie afstellen, by zoo verre zy bevinden dat de zelve hen qualyk ende ontrouwelyk dragen, met dien verstande, dat zy lieden de voorsz gouverneurs ofte officiers niet en zullen beletten herwaarts over te komen, om haare doleantien ofte klagten, zoo zy eenige meenen te hebben, aan ons te doen, ende dat die van de Compagnie t'elker wederkomst van de schepen gehouden zullen wezen de Heeren Staaten Generaal te informeren van de gouverneurs, ende officieren, die zy in de voorsz plaatzen zullen hebben gesteld, omme haare commissie als dan geaggreëert ende geconfirmeert te worden.

XXXVI

Ende zoo die van de voorsz Compagnie op eenige plaatzen bedrogen en qualyk gehandelt worden, of dat in 't vertrouwen van eenige penningen of koopmanschappen de zelve, zonder restitutie ofte betaling daar van te genieten, gehouden wierden, dat zy die schade naar gelegenheid der zaake, na dat zy best vermogen zullen, doen repareren, door alzulke middelen, als men gevoegelyk zal kunnen: Behoudelyk dat de schepen hier te lande wederkomende, zy rapport zullen doen van de gelegenheid van de zaak, aan 't Collegie van de Admiraliteit, in 't quartier daar die zullen aankomen, met verstande, dat die van 't voorsz Collegie eenige verklaring doen, daar by die van deze Compagnie haar vinden beswaart, zy lieden daar van aan ons zullen mogen provoceren, ende zullen de goederen onder behoorlyke inventaris gebeneficeert worden, by die van de Compagnie, 't en ware iemand anders dan den Fiscaal hem party maakte, ende de ingebragte goederen reclameerde, in welken gevalle de voorsz goederen geadministreert zullen worden, gelyk van de sententie van die van de Admiraliteit verklaart zal worden te behooren.

XXXVII

Of het gebeurde, dat die schepen van Spangien, Portugal, of onderwegen vyanden, die schepen van deze Compagnie vyandelyk aantasten, ende in 't vegten eenige der vyanden schepen verovert wierden, dat de zelve veroverde schepen ende goederen zullen verdeelt worden na de ordre van den Landen, te weten het Land ende Admiraal genietende daar van haare geregtigheid, mits dat vooren afgetrokken zal worden die schade, die de Compagnie in die rescontre zal geleden hebben, ende zullen die van de respective Admiraliteiten, daar de schepen zullen aankomen, de kennisse nemen van de deugdelykheid van den prinse, blyvende pendentelyk de administratie van de goederen by die van de Compagnie onder behoorlyke inventaris, zoo vooren gezegt is, ende den gegraveerden by sententie vrygehouden te provoceren.

XXXVIII

Dat de speceryen, Chinesche zyde, ende kattoene lywaten, die by de Compagnie uit Oostindiën zullen worden gebragt, in 't inkomen nogte uitgaan, niet meer zullen worden belast, als die nu belast zyn, volgende de lyst ende de generale verklaring, nopende de goederen in dezelve gespecificeert, ende in 't einde van dien gestelt.

XXXIX

Dat men geen schepen, geschut nogte ammunitie van deze Compagnie zal mogen nemen tot dienst van den Lande, dan met consent van de Compagnie.

X L

Item, dat de speceryen van de Compagnie zullen verkogt worden op eenerlei gewigt, in de swaarte van die van Amsterdam.

X L I

Dat die van de Compagnie in de respective kameren zullen vermogen haare speceryen te overslaan, het zy binnen scheepsboord ofte inde pakhuizen, ende dat zonder daar van eenige accys, impost, ofte waaggeld te betalen, mits dat die speceryen op haar voorsz gewigt niet zullen worden getransporteert, maar verkogt zynde, gewogen zullen worden, ende 't regt van de waag betalen zullen, gelyk andere goederen, de waag subject zynde, zoo dikmaal als die zullen verkogt, ofte verlevert worden.

X L I I

Item, dat men geen Bewindhebbers haare persoonen ofte goederen zal mogen belasten ofte bekommeren, om van de zelve te hebben rekening van haare administratie in de voorsz Compagnie, nog ter cause van gagie van eenige commizen, schippers, stuurliiden, ende bootsgezellen, ofte andere persoonen ten dienste der Compagnie aangenomen; maar die dezen aangaande iet tegen haar zal willen pretenderen, zal gehouden zyn de zelve te trekken voor haare ordinaris Rechters.

X L I I I

Dat de provoosten van de Compagnie zullen mogen apprehenderen aan Land het scheepsvolk, dat hem in dienst heeft begeven, ende de geapprehendeerde t'schepe mogen brengen, het zy in wat steden, plaatzen, of jurisdictie van dien, de zelve zouden mogen bevonden worden, mits dat de voorsz provoosten daar toe te vooren zullen aanspreken den Officier ende Borgermeester van de stadt ende plaats.

X L I V

Ende tot erkenenis ende recognitie van dezen Octroye, ende 't gene voorsz is, zullen die van de voorsz Compagnie aan ons betalen de somme van 25000 ponden, tot 40 grooten Vlaams 't stuk, die wy inleggen in de equipagie van de eerste 10 jaaren ende rekening, daar van tot profyt van de Generaliteit genoten ende gedragen zal winst ende risicque, gelyk alle andere Participanten in deze Compagnie zullen genieten ende dragen.

X L V

Ende wanneer eenige schepen van de reize zullen wederkeeren, zullen de generaals ofte commandeurs over de vloote, schip ofte schepen, gehouden wezen in 't aankomen te doen rapport van haare reize, ende daar van schriftelyk relaas, zoo zulks vereischt word, over te geven.

X L V I

Alle welke poincten, voordeelen, ende vryheden, hier boven verhaalt, Wy geordonneert hebben, ende ordonneren mitsdezen dat agtervolgt ende onderhouden zullen worden by allen ende eenen iegelyken van de onderzaten ende ingezetenen der vereenigde Landen, zonder daar tegens, directelyk ofte indirectelyk, nog binnen de vereenigde Landen, nog daar buiten, te doen ofte doen doen, in eeniger manieren, op pene van daar over als beletteren van het gemeene beste der Landen ende overtreders van onze ordonnantie ende bevelen, aan lyf ende goed gestraft te worden:

Ontbieden daarom ende bevelen wel expresselyk aan alle Gouverneurs, Justicieren, Officieren, Magistraaten ende inwoonders der vereenigde Landen, dat zy die voorsz Bewindhebbers rustelyk, ende vredelyk laten genieten, ende gebruiken het volkomen effect van dezen Octroye, Consent ende Privilegie, cesserende alle contradictien ende empeschementen ter contrarie, want wy 't zelve ten dienste van den Lande bevonden hebben alzoo te behooren.

Gegeven onder onzen Zegel ende Signature van onze Greffier, in 's Gravenhage den 20^{den} Maart des jaars 1602.

De getranscribeerde versies van de brieven gericht aan Utrecht, Overijssel en Stad en Lande.²⁹¹

Utrecht:

Opt geene de Heeren Sijbrant Jasper ende Anthonis Hordt gecommiteerden der Hoog mogen heren gedeputeerde Staten van Vrieslandt alsen schriften hadden laten ingeven, continerende versoeck, dat haeren hoog mogenden andermeal haere resolutie deselve opgisten op haer geproponeerde gegevens gelieffden (ferevriden) ende bij provincie haere edel mogende gecommiteerden in den Hage te belasten tot prolongatie vant octroij der Oostindische compagnie met te comen ofte de provincie van Vrieslandt soude redelicker wijze gecontenteert sijn gelijk de provincie van Gederlandt

²⁹¹ NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.04.02, inv.nr.23 tot en met inv.nr. 14934.

enden Groeningen hebben gedaen daer bij geeghibeert ende geselge suunde 't extract uijt des lantschap [...] in ferbruaris en martio 1643 binnen dragen gehouden, so naer deliberatio goet gevonden ende geresolveert bij dese dat men sal schrijven aende Heeren gecommiteerden deser provincie ter vergaderinge vande hoog mogende heeren Staten Genereal dat deselve neffens die vande andere provincies sullen treden in communicatie opt versoeck vande provincie van Vrieslant voor ende 'd oostindische compagnie gedaen mitsgadert het tegenbericht vande Oostindische compagnie daer op te hooren ende van tijt tot tijt vant gebesoigeerde in dese alhier sullen adverteren, omme bij haer hoog mogenden daer opgelet, ende geresolveert te worden, gelijk deselve sullen verbinden te behooren, onderstont geextraheert nijthe voorschreven resolutien ende accordeert in kennisse van mij ende onderteckent A.V. Hilten.

Overijssel:

De Heren Sijbrandt Jaspers gecommiteerde van heren Gedeputeerde Staten van Vrieslandt heeft neffens overlatinge van derselver brieven van credentie soo bij monde als bij geschriffe geproponeert dat de Heren Staten van Vrieslandt, gelestet hebbende dat metten jaer 1643 het octroij vande Oostindische Compagnie van die van Hollande ende Zeelandt comt te eyndichen haer edel mogenden aen haere ingestenen verliet hebben een octroij ons op alle die Landen van Oostindische mogenen negotieren. Dat haer edel mogenen 't selve door derselver gecommiteerden aende gedeputeerden deser provincie in gedeputeerden hadden bekendt gemaect, ende daer bij door noodigen om haer te willen aprocieneren, ende alsove compagnie door ingestenenen alder provincie gedeputeerden verstrecken dat naerderhandt haer edel mogenden gecommiteerden hadden gesonden aende hoog mogenden heren staen generael om approbatie over het voorschreven octroij te versoecken dat haer hoog mogenden geretgevonden sulxs te notificeren aende respectieve provincien onm inden jarn daer 't behoort 't selve te communiceren, versochte over sulcs de voorschreven gecommiteerde uijt de name vande heren sijne principalen approbatio van het meer {gede} octroij, voor soovele aengaet onse provincie, waerop gedelibreert sijnde, hebben die algeen Staten van Overijssel die heren Gedeputeerde Staten van Vrieslandt vooreerst bedankt voor de aanbiedinge ende noodinge hierboven gemeldet, ende hebben haer edel mogende verselven gecom

Ter ordonnay van Staten van Overijssel, Roelinck

Stad en Lande:

Het onderstaande gedeelte is een extract uit het resolutieboek van de gedeputeerde Staten van de stad Groningen en de Ommelanden.

Doktor Gualtherus Gualterhi ende Lambert van Dalen outburger hopman, der stede Leuwarden.

'gelijck uijt het laetste antwoord van den 17^{den} tot Amsterdam den 12^{den} september jongst(+leden) daer gegeven blijkt, waer over sij versochten dat de Heren gecommiteerden deser provincie in 'S Gravenhage mochten worden gelastet de prolongatie van het voorige octroij niet te bewilligen soo lange de sacke wegens de provincie van Vrieslant ofte andere die sucxe mede voorhbben niet sij bijgeleijt ofte andersints dat hun geconsenteert mochte worden apart te mogen negotieren bij 't welke de voorschreven heren gecommiteerden van Vrieslant inde conferentie luiden met selvene gevonden. Prespentevrden, by aldien provincie mede inclimeerde tot de opgamelte navigatie, het sij ons metgaer in ons compagnie te {} oft apart te ahdnelen ofte dat men alhier ijsts anders verschoten dat de heren van Vrieslandt sich daer toe geen en souden bey naemen ende dese provincie daer inne wederom de goeder landt vredes hebben de heeren Staten van Stad ende Landen geresulteert dat men de opgamelte heren gecommiteerden uijt Vrieslandt met het versochte schrijven aende heeren gecommiteerden deser provincie in 'S Gravenhage sal accommederen. Mits dat sij volgens gedane presentatie sullen bevorderen dat de heeren gecommiteerden van Vrieslandt ten vergaderinge van haer hoog mogende residerende mgoen worden gelastet wanner de heeren Gecommiteerden deser provincie sullen versoecken dat der selver ingesetenen mede admitteert mgoen werden tot de navigatie op ostindien hetsij in compagnie ofte apart, mitsgadert tot de vaert waert. Noordes op de walvisvangst gelijck haer Hoog mogende van neeringe sijn, om alsdan gecommiteerde van dese provincie hierinne sooveel mogelijk te 'feconderen' onderstont accordeert naer gedaene collatie met aententijcq extract uijt voorschrevene resolutieboek, waeronder stronde volle accoradat, G. Eken.

Brief aan de Staten Generaal.²⁹²

Mijn Heeren,

'T is ontrent elk maent weinig nieu ofte welgeleden dat wij vijfde name de Staten van Frieslandt ende van de nieuwe opgestelte Oostindische Compagnie aldaer de begrotteniste hebben gedaen aende particulierce Oost indische Cameren van Hollant Zeelant ende Westvrieslandt ende aende hoog mogende (vert) alle goede correspondenties inde navigatie ende negotiatie opde selfdt landen ter zee alle menschen veel meer den geven die in een unie 'mare iure gentium' ofte nae die natuئرlijke ende aller volcken feiten doir vrij ende geweten sijnde.

²⁹² Ibidem.

Ende alsoo de Unie van Utrecht dicteert dat men geen tractaet met vreemde princen aengande (noce) oorlogh aenveerden mare dan niet gemeine advise ende consent aller provincies, ende nae de gemene (recht) 't gene door sodanige oorlogs wert becomen .. veel het publyq ofte de ovroerende ende forten aengeat wert gwonnen voor de generaliteit tot solagement van alle ingestenen ven deser landen.

Gelijck die eijgen woorden luiden van de Hoog moogenden aen haer hoog mogende den 11 novembris 1610 overgegeven dat de naviatie van Oostindisch niet is een particulier wesch, maer een groot important stuck van State dear est die ester (eerste) sou gaen uijtsteecken tot de gemene saecke.

Dergelijck oock in de octroij van de jaere 1602 uijtgedrukt staet 't selfde verleenicht te werden voor allen die angesetenden der vereenigde landen die dartoe immer souden believe te participeren.

Noch cleader inde ampliatio vanden jaere 1622 dat de subsidien uijt de landen middelen werden gegeven op hope van macthtijt behoerlijkcke vruchtig daer van te trecken tot solagement vande goede ingestenenen deser landen, wiens middelen in de Staten Generaal subsidien ende (astisteutick) aende voorschreven Compagnie gedean seer merckelijck sijn gedispendeert mede omte conserveren het publijcq geloof ende de contracten met diverse natieen, rijcken ende landen in Oostindische aengegaen. Ende de behoudenist (=behoudens) vande plaetsen aldear met de Staten Generaal assistentie van haer hooge mogende bevraghe ende ouder der selver gehoorsaemigeit gebracht ten (dienste) van allen der ingesetenen van den landen.

Om welckes oorsaecke wille het krijgsvlock vande compagnie mede staet inde eed van getrouwigheit van haer hooge mogende Staten Generaal ende zijn hoogheit ofte prins van Oragnien ende ale de selfde werden de gewonnen vasticheden (=vastigheden) overgegeven gelijck nu de met 'Phernambuco' in Oostindië is geschiet.

Soo hebben de Staten van Vrieslant verstaen (: alsoo de selfde geensins de minste provinceis maer naest Holland de hoogste is in de contributie) de wijle Staten Generaal prolongeerde octrij niet het uitgaen van den jaere 1643 sal comen te expireren ende ijver provincies alsdan in sijn geheel is indien het immermeer dat het nu de tegenwoordice tijt ware dat hun ingestenen de lange verachte fruchten van de meerhelijcke adsistentie behoore mede te genieten tot deze eidne aende selfde verleenicht de brieven van octroij Staten Generaal [omlame] copitlijck overhandicht.

Om welckes {..} te geneiten ende dat in alle vruntschap op redelijcke ende tolerabele conditien gelijk de gemeente provintien allensthen soo door pacificatie van Gent inden jaere 1576 als de nader Unie van Utrecht in 1579 daerop gevolcht tot een verbintnisse sijn gecomen.

Als mede Staten Generaal eigen voormmale verstroyde oostindische compagnieen in den jaere 1602 door intervenien van haer hoogmogende als mede de verenigde oostindische als Groenlantische compagnien tot een societie sijn gebracht.

Daeromme hebben wij dese dagen ons aen de Staten Generaal (en de) (respectievelijke) camers elk int besonden gepresenteert. Ende versocht tot meerder oft brieven van onser algemene viandt ende bevorderinge van de selfde rechtveerdige ende lofflijke coophandel ten dienste aller ingestenen nvan de selfde provincien omme als ene lidt der Staten Generaal, Provincies pro rata van onse contributie in de Staten Generaal compgnie mede geadmitteert toegeaten ende aengenomen te werden, ten einde door eenparige bwillinge ende publiqj autoriteit van haer hooge mogende dit soo well begonnen werck voortaan bevordert moocht werden.

Ten selvigen sine mijn heeren nae behoorlijcke gebieden in en wagen onse heeren principalen comen wij ons nu alhier in dese vergaderine der Gecommitteerde heeren bevestichen werderom me presenteren.

Ende want over dit subject noodwendige veele consideratien sullen onstaan soo over de maniere van de inlatinge in de Verenigde Oostindische Compagnie als de quota vandien als mede over de qualiteit bij ons daer tot te contributien ende de forme vande betalinge des selvigen sommen waermede ende wanneer de selfde sal geschiede met de vordere circum statntien daeruijt dependerende.

Welke poincten van sodanichen gewijte sijn dat die 'altioem indaginem' ende meerder bespreck bevestigen als de tijt ende occupatien in de Staten Generaal volle vergaderine toelaten.

Soo allen wij Staten Generaal inbeden {...} ofte niet geraden sal sijn daer te neffens eenige personen uijt het midden van de Staten Generaal te committeren die dasou aangeande meet ons in tractaet treden.

Wij verklaren aen onse tijde van onse heeren principalen gelasticht te wesen omme desen aengaende met de Staten Generaal in conferantie te comen ende indien doenlijck een lijfflijck ende vriendelijck accoord aen te gaen. Hiertoe leveren wij de Staten Generaal over de 'iterativo' brieven van credentie ende voorschrevinge vande Hoog mogende heeren Gedeputeerde Staten van Vrieslant bene-

vens dese onse propositie bij geschriffe met (storch) dat de (Staten Generaal?) gelieve daerop sodanighe wentbare resolutie te nemen ende ons bijgeschriffe wederom te laten toecomen als St.G. tot gewend ruste de generale provincies ende diselfe vande selver ingestenenen bevinden sal te behoore.

‘Welck doende ende daerop spoedige resolutick verwachtende wenschen wij St.G. over tijtlijke ende ewige segen.